НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIÉTÉ DES SCIENCES
SCHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Том CLXV

Збірник Філологічної Секції

т. 26

НЬЮ ЙОРК — ПАРИЖ
1956

ПУБЛІКАЦІЇ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

I. Записки Наукового Товариства імени Шевченка, 165 томів.
II. Публікації Секцій НТШ.:
1. — Збірник Історично-Філософічної Секції, 16 томів.
2. — Український Архів, 15 томів.
3. — Збірник Філологічної Секції, 26 томів.
4. — Українська Бібліотека, 8 томів.
5. — Збірник Математично-Природописно-Лікарської Секції, 32 томи.
6. — Звідомлення з засідань Математично-Природописно Лікарської Секції (в німецькій мові), 26 зошитків.
7. — Резюме прочитаних доповідей (в чужих мовах), 3 томи.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

видає

ГАСЛОВУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Друга словникова частина „Енциклопедії Українознавства" матиме 100 аркушів, себто 1.600 сторінок великого формату, поділених на 4 томи, 20 зошитів; вона обійматиме близько 20.000 статтей і заміток. Книга буде багато ілюстрована у тексті й на окремих вкладках чорними й кольоровими малюнками — портретами, фотографіями міст, краєвидів, фльори й фавни України, важливих споруд, репродукціями пам'яток мистецтва, історичними й географічними мапами, діяграмами, хронологічними й порівняльними статистичними таблицями, що займатимуть бл. 100 сторінок; основною мапою до другої частини „Енциклопедії Українознавства" є велика мапа України 1:2.000.000 (120×65 см.) в чотирьох секціях, додана в кінці книги. Досі появилось друком 5 зошитів.

Головний Редактор: проф. д-р Кубійович Володимир. Заступник Головного Редактора: проф. Глобенко Микола. Секретар Редакції: Янів Софія.

Редакцію окремих ділянок провадять 38 визначних науковців і фахівців; співробітниками й авторами є понад 200 осіб, які репрезентують усі ділянки українознавства в найширшому значенні цього слова.

Адреса Редакції: 27 rue des Bauves, Sarcelles (S. et O.) France.

НА ЕМІҐРАЦІЇ ВИДАЛО НТШ НАСТУПНІ КНИГИ:

а) В Серії „Записок НТШ":

„В 300-ліття Хмельниччини". Збірник за ред. Б. Крупницького. Записки НТШ, т. 156; 10,5 арк.

Л. Окіншевич: „Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.". Записки НТШ, т. 157; 14,5 арк.

Є. Ю. Пеленський: „Ucrainica в чужих мовах". Записки НТШ, т. 158; 7 арк.

А. Яковлів: „Український кодекс 1743 р.".

(Продовження на 3-ій стор. обкладинки)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIÉTÉ DES SCIENCES
SCHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

MEMOIRS

OF THE
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
VOL. 165

Collected Papers of The Philological Section

vol. 26

NEW YORK — PARIS
1956

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SHEVCHENKO SOCIÉTÉ DES SCIENCES
SCHEVTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

MEMOIRS

OF THE
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

VOL. 165

Collected Papers of The Philological Section

vol. 26

NEW YORK — PARIS
1956

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

ТОМ 165

Збірник Філологічної Секції

т. 26

НЬЮ ЙОРК — ПАРИЖ

1956

Редактор: д-р Кость Кисілевський

Printed by "Dnipro", 77 St. Marks Place, N. Y.

Пантелеймон Ковалів

ПРИКМЕТНИКИ ДІЄСЛІВНОГО ТВОРЕННЯ З ФОРМАНТОМ -*NT В СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Досі в науці панувала методологічно хибна думка, що прикметники з суфіксами -учий, -ючий, -ачий, -ячий (також рідше: -ущий, -ющий, -ащий, -ящий) (ревучий, колючий, лежачий, загребущий та ін.) нібито походять від дієприкметників: мовляв, через втрату часовости вони тепер набули значення звичайних прикметників. Але ніхто досі не вказав критеріїв такого творення, обмежившись тільки формальною прикметою вживання при творенні цих прикметників згаданих вище дієприкметникових формантів.

Так, ще Огоновський писав: "Einige Participia, welche die Form der zusammengesetzten Deklination annehmen, wie тямущий, могучий, трудящий, treten als Adjectiva auf, und geben somit den Begriff einer Handlung auf."[1]) У Е. Карського читаємо: „Отголосок церковнославянского языка представляют причастия-прилагательные на -щий: сплющий, вочи завидющия, руки загребущия Зап. I, 274".[2]) А. Шахматов так само писав, що „причастия настоящего и прошедшего времени в функции атрибутивной частью исчезли совсем из употребления, а частью превратились в прилагательные: ср. такие, как горячий, сидячий, летучий, пахучий, жгучий, тягучий, ползучий, колючий[3]). Як бачимо, Шахматов ці прикметники навіть зве дієприкметниками[4]). В. Сімович у своїй граматиці теж писав: „Є в нас іще прикметники на -ячий, -учий (-ущий), які колись творили окрему форму дієслова (дієприкметники), але коли чуття для цієї форми затратилося, вони лишилися прикметниками: гарячий, незрячий, тямучий (і тямущий), пекучий, сліпучий, невмирущий, невсипущий...[5]). Отже, Сімович теж трактує ці прикметники як залишки від колишніх дієприкметників. Проф. І. Огієнко теж форми „тямущий, невсипущий" уважає „остатками" дієприкметників[6]). Так само й проф. П. Бузук пише, що прикметники на -чий „походять від відповідних дієприкметників тепер. часу", наводячи приклади: пекучий, ревучий, терплячий[7]).

Таке пояснення генези цих прикметників стало в науці тра-

диційним; воно навіть перейшло в шкільні граматики.[8]) Пізніше так само пояснювали: М. Грунський і П. Ковалів, [9]) О. Синявський,[10]) Л. Булаховський,[11]) Ю Шерех.[12]) та інші. В сучаснім університетськім курсі російської мови читаємо: „Отпричастными по своему происхождению являются прилагательные с основой и суффиксами -у ч-, -ю ч-, -а ч-, -я ч-, исторически восходящими к древне-русским суффиксам действительных причастий настоящего времени...: горючий, дремучий, жгучий...”[13]). Так само „отпричастными по своему происхождению” вважає ці прикметники і найновіша академічна граматика російської мови.[14])

Всі ці пояснення не можуть бути нині прийняті в науці, як пояснення, що спираються на методологічно хибних основах. Структурно ці прикметники не можна ставити в один ряд ні з дієприкметниками, як такими, ані з дієприкметниками, що в певній синтаксичній функції втрачають значення дієприкметників і набувають значення прикметників. Ці останні (напр.: с л у х а ю ч а громада, м и с л я ч а голова) безперечно належать до ряду дієприкметників. Але такі прикметники, як: г а в к у ч и й собака, ц і л ю щ а вода тощо зовсім не належать і ніколи не належали до ряду дієприкметників, бо структурно вони мають зовсім інше значення і цілком іншого творення.

О. Курило, здається, перша назвала ці прикметники прикметниками дієслівного походження. В своїх „Увагах до сучасної української мови” (Краків-Львів, 1942) вона дає навіть спеціяльний заголовок: „Прикметники дієслівного походження на -ч и й” (с. 13).[15]) Проте, видимо, О. Курило схильна думати, що ці прикметники в минулому належали до одного ряду з дієприкметниками, як це видно з перших же рядків пояснення: „В народній мові колишні дієприкметники на -ч и й - і значенням своїм і функціями перейшли в категорію прикметників” (с. 13).

Звідси ясно виходить, що О. Курило змішує тут прикметники дієслівного походження з прикметниками, що генетично належать до ряду дієприкметників. Це особливо видно з такого її твердження: „Наведені приклади (к у с ю ч и й, п л о д ю ч и й, р о б о т я щ и й, р о б у ч и й та ін.) вказують, що прикметники дієслівного походження цілком втратили часовий відтінок. Тільки в одному випадку захована часовість: прийшов він до с п ’я ч о г о Бога Шух. 3” (с. 18). Саме тому й захована часовість в цьому випадку, що прикметник „сп’ячого” структурно належить до ряду дієприкметників (порів.: м и с л я ч а голова). А в О. Курило він залічений до ряду прикметників дієслівного походження типу „кусючий”. Взагалі можна ствердити, що в О.

Курило цей розділ методологічно побудований невірно: вона твердить, що прикметники дієслівного походження на -чий (тобто типу „гавкучий") „цілком втратили відтінок часовий" (с. 18), тоді як насправді вони структурно належать до прикметників дієслівного походження, які за характером творення ніколи не мали цього часового відтінку, а тільки сталу ознаку.[16])

Отже, треба чітко відрізняти прикметники, що походять від дієслів, від прикметників, що походять від дієприкметників через втрату дієслівного елемента. Перші належать до ряду прикметників дієслівного творення, тобто до того ж ряду, що й інші прикметники дієслівного творення (порів.: балакучий і балакливий). Ці прикметники, хоч і походять від дієслів, але вони не мають тих конструктивних ознак в реченні, що їх мають дієслова і дієприкметники, тобто не можуть мати при собі тих залежних слів, що їх можуть мати дієслова або дієприкметники. Яскраву ілюстрацію для таких випадків подає О. Синявський (Норми, 95-96). Він пише: „При дієслові „окувати" можуть бути такі додатки: добре, кругом („окувати добре", „окувати кругом ") і так само звичайнісінькі сполучення „добре окований", „окований кругом" (при дієприкметнику), „пробити наскрізь", „пробити списом" і „пробитий наскрізь", „пробитий списом" і т. д. Але не те бачимо на колоти і колючий, тямити і тямущий тощо: звичайне сполучення, напр., „колоти голкою", та зовсім неможливе „колючий голкою", так само „тямитиме це до нових віників" і „тямучий це до нових віників" і т. ін. Ці й подібні дієслівні паростки можуть бути тепер тільки звичайними прикметниками, отже й у відповідних сполученнях „колючий дріт", „колюче слово", „тямуща людина" і т. ін."

Ці прикметники структурно зовсім іншого типу, і генетично їх в жоднім разі не можна зв'язувати з дієприкметниками, як це досі робили дослідники. Генетично з дієприкметником вони зв'язані тільки суфіксами -уч-, -юч-, -ач-, -яч-, (-ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ-), які походять від первісного форманту part. praes. act. -nt і в цім структурнім ряді разом з дієслівним коренем творять зовсім іншу семантичну групу, ніж у структурнім ряді суто дієприкметникових творень. Ця семантична група, як структурно відмінна група прикметників, набирає підсильного значення.

На це звернув увагу Р. Смаль-Стоцький у своїй праці „Значення українських прикметників" (Варшава, 1926). Зв'язуючи прикметники дієслівного походження з дієприкметниковим фор-

мантом -nt, він, проте, ні словом ніде не згадує, що прикметники ці дієприкметникового походження. Тим більше, що в нього цей формант part. praes. act. має ширші функції, обіймаючи собою не тільки дієслівні корені (пекти - пекучий), але й прикметникові (добрий - добрячий), надаючи цим останнім того ж підсильного значення, збільшення прикмети.[17]) Таким чином, витворився окремий ряд прикметників, як окремий семантичний ряд, хоч в основі їх творення лежать двох різних типів корені — дієслівний і прикметниковий. Ці два різні кореневі типи так тісно зв'язані спільним підсильним значенням, що на перший погляд важко буває їх відрізнити (порів.: скрипучий від: „скрипіти" і скупучий від: „скупий").

Навіть принцип творення прикметників дієслівного походження цілком інший. Коли дієприкметники активні тепер. часу своїм творенням в'яжуться з формою 3 особи множини дійсного способу (сидять-сидячий, виконують - виконуючий), то прикметники дієслівного походження з цим же суфіксом не в'яжуться конче з 3 особою множини; вони мають іншу основу. Порів.: печуть-пекучий, летять-летючий, терплять-нестерпучий.[18]) Тобто, як бачимо, порушується принцип дієвідмін, принцип, що в творенні дієприкметників виразно зберігається.[19]) Більше того, вони творяться іноді від таких дієслівних основ, що звичайні дієприкметники ніколи від них не творились і не творяться; а якщо й творяться, то з іншим суфіксом. Напр.: кусючий собака (дієприкметник тепер. часу активний мав би бути: кусаючий собака), співуча дівчина (дієприкметник: співаюча дівчина), роботящий (дієприкметника не можна утворити), робучий (дієприкметник: роблячий) та ін.

Але головне, на що нам слід звернути увагу, — це значення прикметників дієслівного походження з формантом -nt. Вище ми вже вказали, що це окрема, структурно цілком відмінна семантична група з підсильним значенням. У свій час це питання вияснював Р. Смаль-Стоцький у згадуваній уже праці, і ми тепер нагадаємо дещо.

Значення цих прикметників Р. Смаль-Стоцький пояснює причиною їх виникнення. Насамперед до утворення цих прикметників спричинилась сильна інтенсивність акції, що її виконує особа чи річ: гавкуча собака (має властивість дуже гавкати), співуча дівчина (має властивість співати добре, не просто співати), текуча вода (має властивість безперервно текти), ростюче дерево (має властивість добре рости) та ін.[20]). Але

головна причина розвитку цього підсильного значення, на думку Р. Смаль-Стоцького, — це „характеристичне значення цілого ряду дієслів, що від них утворені прикметники та іменникові консоціяції тих новоутворених прикметників". Термін „консоціяція" Р. Смаль-Стоцький запозичив у Шпербера[21]) з таким значенням: із цілої маси слів дане слово вибирає собі певну групу, з певним значенням та чуттєвим змістом, з яким воно має постійний зв'язок. Через цей зв'язок одно слово впливає на друге. Напр.: ревучий грім, пекуче сонце, колюче терня, пахучий сад, болюча рана, щіпуча горілка тощо. Тут кожне слово діє на почуття людини — на її душу, вухо, ніс, смак, шкіру.[22]) Нарешті, велику ролю відограє й наголос на суфіксах -у́ч-, -ю'ч-, -а́ч-, -я'ч- (-у́щ-, -ю'щ-, -а́щ-, -я'щ-)[23]). Наголос набирає функціонального значення: наголос не тільки сприяє підсильності в постійно наголошених суфіксах (робу́чий, балаку́чий), але й, крім того, ще міняє значення слова.[24]) Напр.: ба́чучий (дієприкметник) і бачу́чий (прикметник), ма́ючий (дієприкметник) і маю'чий (прикметник) та ін.[25])

Далі, в сполученні з прикметниковим коренем суфікси старослов'янського походження -ущ-, -ющ-, -ащ-, -ящ- надають новоутвореним прикметникам значення найвищого ступня (суперлятивного значення): білюща сорочка, багатюща баба, поганюща дівка, злющий собака, важнюща персона і т. д. Причім, Р. Смаль-Стоцький не думає, щоб старослов'янські форми з -щ- відогравали в цьому процесі якусь замітну ролю.[26]) Тим більше, що такі творення часто-густо бувають із східнослов'янськими суфіксами -уч-, -юч-, -ач-, -яч-: гладкуча корова, тверднючий кулак, товстюча свиня, скупучий дід, добрячий чоловік, щиряча людина, ситюча вівця.[27]) Так чи інакше, але й ці творення, з прикметниковою основою, набувають того ж підсильного значення чи, за влучним виразом Р. Смаль-Стоцького, „значення грубих пейоративних суперлятивів".[28])

Таким чином, основна властивість прикметників дієслівного походження з формантом -nt — це збереження семантеми того дієслова, що від нього твориться прикметник, набираючи значення постійної ознаки суб'єкта чинности, втративши цілком часовий характер. Наголошені суфікси, крім своєї суто словотворчої ролі (вони разом з дієслівним коренем в новій основі творять саме оту постійну ознаку), сприяють ще й більшій інтенсивності цієї ознаки. Ця інтенсивність проявляється в більшій чи в меншій мірі, залежно від характеру дієслова, що від

нього утворений прикметник. Але для нас головним і принциповим є не більша чи менша інтенсивність ознаки, а самий факт творення цієї структурно окремої групи прикметників, що відбулось (це творення) за цілком іншим принципом, ніж творення дієприкметників та тих прикметників, що розвинулись з дієприкметників. На ці останні особливо багата російська мова, напр.: свистящий звук, решающая победа, умоляющий вид, чарующая улибка та ін.

Прикметники дієслівного походження існують в більшій чи меншій мірі майже в усіх слов'янських мовах, з них найбільше їх знає українська мова.

1. В українській мові ця група прикметників досить продуктивна, особливо з наголошеними суфіксами -уч-, -юч- (-ущ-, -ющ-): балакучий (там така приязна та балакуча жінка Коб. п. Гр. І, 66),[29]) бачущий (Дай, Боже, щоб дитина була бачуща, видюща і пам'ятюща Мил. 27. Гр. І, 76), бігучий (Тут водиця бігучая — трохи покупайся Гр. І, 129), блискучий (Очі поночі блищать блискучі МВ. Гр. І, 147) і блищачий (Сю ніч у сні бачив я на небі хрест золотий ніби то блищачий Кам. п. Гр. І, 117), болючий (Яку велику і болючу ношу у серці рану К. Псал. 210. Гр. І, 127. — Болющі зуби Г. Барв. Там же.), брязкучий (Гр. І, 145), валющий (Він п'яний, аж валющий Зміїв. п. Гр. І, 167) і валящий (Г. Барв. 439. Там же), вбирущий (Г. Саб. 40),[30]) везучий (Кобила хоч і шпакувата, та проте везуча Ніж. п. Гр. І, 172), видючий і видющий (Коли мені сліпому курка, то тобі видющому й дві Ном. ч. 984. Гр. І, 200), гавкучий (Це в нас гавкучий собака. Щеня гавкуче К. Дз. 49. Гр. І, 305) і гавкущий (Отари стережуть бровки кудлаті, гавкущі, злющі К. М. Б. ІІ, 119. Там же), гнучий (Мужича правда єсть колюча, а панська на всі боки гнуча Котл. Ен. VI, 53. Гр. І, 337. — І станом гнучим, і красою пренепорочною, молодою старії очі веселю Шевч. 425. Там же), говорючий (Молодий говорючий Радюк Лев. Пов. 154. Гр. І, 338), гомонючий (Гомонючий чоловік Харк. п. Гр. І, 349), горючий (Ясен — горюче дерево Міуск. окр. Гр. І, 359),[31]) гримучий (Ой ні, не татари, — християнська сила, мов хмарами гримучими, табор обложила К. Досв. 7. Гр. І, 370), гудючий (Гудючий, лютий зімній вітер Лев. І, 35. Гр. І, 378), димущий (Димуща піч),[32]) живлющий (Тільки де-не-де зостається пам'ять живлюща МВ. ІІІ, 41. Гр. І, 524), живучий(-щий) (Невгамовані, живучі діти Ізраїля і в воді не тонуть, і в огні не горять Лев. І, 92. Гр. І, 524. — Усе тінь минуща, одна

річ живуща: світ з Богом Ном. ч. 3930. Гр. I, 525),[33] завидущий і завидющий (Завидущі очі Гр. I, 552), загребущий (Очі завидющі, руки загребущі Присл. Гр. I, 566), запалющий (Г. Саб. 121), квітнючий, квітючий і квітущий (Весна прийшла теплая, свіжая, квітуща Гр. I, 769. — Квітюча лука Мир. ХРВ. 65. Там же), колючий (Бур'ян колючий та будяк... в яру чорніє Шевч.— Мужича правда єсть колюча, а панська на всі боки гнуча Гр. I, 809), котючий (Котючий вітер низався поміж деревом безлистим МВ. II, 113. Гр. I, 829-830), крадучий (Роди, Боже, на трудящого і на крадучого Ном. ч. 10134. Гр. I, 834) і крадящий (Уроди, Боже, на трудящого, на ледащого, на просящого, на крадящого і на всякую долю Гр. II, 16), кусючий (Кусючі мухи Чигир. п. Гр. I, 868), лиснючий (Р. — Укр. Сл. АН. 229),[34] лякучий (Левч. 133. Гр. I, 928), маючий (Кам. п. Гр. I, 950),[35] мелючий (Мелючий млин Вас. 72. Гр. I, 952), невмирущий (Я вічний образ ваш, я дух ваш невмирущий К. XII. 75. — Наша сила невмируща К. ПС. 31. Гр. I, 1077), невтерпучий (В невтерпучих муках стогнали Стор. МПр. 129. Гр. I, 1077-78), неминучий(-щий) (Біду побачив неминучу Котл. Ен. IV, 12. Гр. I, 1087. — (Смерть неминуща дорога Прип. Там же), невсидючий (Гр. I, 1077), непосидючий і непосидющий (Нігде місця не загріє, такий непосидющий),[36] невсипущий (Хазяйкою зробилась невсипущою на все село Рудч. Ск. I, 179. Гр. I, 1077), непам'ятущий (Гр. I, 1089), непитущий (Пообідавши, стали кружляти горілку, а Івашко, як непитущий, вийшов з хати Стор. 162. О. Курило. Ор. с. 16.), оручий (У мене плуг оручий Вовч. п. Гр. II, 68), палючий (Палюча горілка Н. — Вол. п. — Уже на коні і хвіст обгорів, такий то палючий той змій Рудч. Ск. II, 118. Гр. II, 94), пахнучий, пахнючий, пахнущий і пахнющий (Пахнючий перець Н. — Вол. п. — Ой ти, дівчино, ти пахнюще зілля Чуб. V, 391. — Чербець — зілля пахнуще Полт. п. Гр. II. 10), пекучий (Пекучий вітер Н. — Вол. п. — Журба пекуча МВ. I, 13. Гр. II, 109), прагнучий (-щий) (Був єм прагнущий, — не напоєлисте мене Гн. II, 81. — Я на горілку не прагнучий Сквир. п. Гр. II, 1909), ревучий (Щоб лани широкополі і Дніпро, і кручі було видно, було чути, як реве ревучий Шевч. Гр. II, 520), родючий (-щий) (Мак родючий був ХС. I, 75. — Родюча земля. Родюче дерево Мил. 172. — Із неволі на родющу землю виселяє К. Псал. 150. Гр. II, 539), ростючий (Міус. окр. Гр. II, 591), смердючий і смердячий

(Гриземося, мов собаки, за маслом смердючим Шевч. Гр. II, 666), співучий (Голос тихий, співучий О. 1862. IX, 69. Гр. II, 687), сплющий (Сплющий пес не угонить зайця Ном. ч. 7205. Гр. II, 690), тонучий (Тонучий і бритви хопиться Ном. ч. 9784. Гр. II, 783), тягучий (Вовч. п. Гр. II, 812), тямучий(-щий) (Він чоловік тямучий, не зопсує діла Полт. п. — Павло Піддубень дуже тямущий чоловік К. ДС. 31. Гр. II, 813), хапущий (У погано замиканих бойківських хатах ніщо не було певне перед її хапущими пальцями І. Франко),[37] цілющий (Р. — Укр. Сл. АН. 764) і сцілющий (Г. Саб. 141), щипучий (Гр. II, 1036).

Прикметники з суфіксами -ач-, -яч-, (-ащ-, -ящ-) відносно менш поширені і взагалі, як видно, менш продуктивні в українській мові.[38]) Напр.: благащий (Не завважив і не чув слова її благащого МВ. II, 117. Гр. I, 112) і благущий (Там же, 114), блудящий (Блудящий син Гр. I. 119), богобоящий (Які люди стали небогобоящі Лебед. п. Гр. I, 121), болящий (Боляща стогнала Мир. Пов. II, 99. — Катерина з болящої і очей не зводить Шевч. 115. Гр. 127), годящий (Коли годящий з його кінь — їдь на ньому у Січ Стар. I, 122. — Ні сорочечки, ні одежинки годящої МВ. I, 52. Гр. I, 340), гулящий (Гуляща скотина. Чоловік гулящий Чуб. V, 672. Гр. I, 381), заробляющий (Я заробляющий чоловік Н. -Вол. п. Гр. I, 626), кричащий (Кричащою суперечністю Єфремов),[39]) любʼячий до мене МВ. I, 2. Гр. I, 923), нездолящий (Їй матері жаль кидати, що така вона дуже нездоляща Черн. п. Гр. I, 1084), немовлячий (Гр. I, 1087), пропащий (Вона з тобою буде пропаща Рудч. Ск. I, 62. Гр. II, 479), просящий (Уроди, Боже, на... просящого Гр. II, 488), слухащий (Усім головам слухащим на многі літа),[40]) терплячий (Бог великотерплячий Вас. п. Гр. I, 174), трудящий (А трудяще, а чепурне, а роботяще Шевч. Гр. II, 799).

Деякі прикметники сумнівного творення: їх швидше можна було б уважати дієприкметникового походження, як напр.: лежачий (Під лежачий камінь вода не тече Ном. ч. 7204), незрячий (Знову шкуру дерете з братів незрячих, гречкосіїв Шевч. 211. Гр. I, 1085), летячий (Летячу птицю бʼє Канів. п. Гр. I, 892-3). Тут же поряд Грінченко подає в цім самім значенні приклад: летючу (З пистолю кулею летючу птицю бʼє Стор. II, 222. Там же). Приклад цей, взятий Грінченком у Стороженка, неправильний, бо форма „летючий" (напр.: летюча миш) дієслівного творення і в цім значенні не може бути вжита.

Так само явно дієприкметникового творення й форма: кругойдучий (Над глибоким кругойдучим яром стоїть у руїнах колись пишний замок К. (О. 1861. II. 234). Гр. I, 848-49).

Вище вже сказано було, що прикметники дієслівного походження структурно належать до ряду прикметників взагалі дієслівного творення. Тобто структурно вони межують не з дієприкметниками, а з прикметниками, утвореними від дієслів з іншими суфіксами: -ливий, -ний, -кий тощо. Всі ці суфікси вносять свої властиві їм відтінки в значення прикметників. З них найбільш поширений в українській мові суфікс -ливий на означення внутрішньої прикмети, надто здатности, нахилу: задумливий, покірливий, бунтівливий, балакливий, зрадливий, вертливий, в'їдливий, дрімливий, журливий та ін., а також (рідше) з тим же самим значенням суфікс -ивий: плаксивий.[41])

На структурну близькість між цими прикметниками вказує той факт, що іноді суфікси можуть конкурувати між собою. Так, з суфіксом -учий (-ючий) можуть конкурувати суфікси:

-ливий: балакучий і балакливий (Панночка така весела, балаклива МВ. О. 1862. III. 48. Гр. I, 66), брикучий і брикливий (Гр. I, 141), говорючий і говорливий (Говорлива, як горобчик Кв. Гр. I, 338),[42]) гомонючий і гомонливий (Гр. I, 349), дрімучий і дрімливий (Вітрець дрімливий якийсь паше МВ. II. 78. Гр. I, 487), дряпучий і дряпливий (Гр. I, 493), завидющий і завидливий (Дівчата завидливі О. 1861. X. 57. Гр. I, 552),[43]) пам'ятущий і пам'ятливий (Хивря пам'ятлива, не забула нічого Мир. Пов. I, 132. Гр. 1925, стр. 1200) та ще деякі інші: блискучий — блискотливий, кусючий — куслив ий, плодючий — плідливий (і плідний), роботящий, робущий — робітливий (і робітний), скрипучий — скрипливий, співучий — співливий, беручий — берливий та ін.[44])

-ний: запалющий і запальний (Г. Саб. 121), лякучий і лячний (Желех. Гр. I, 930), пам'ятущий і пам'ятний (Гр. II, 95) та ін.

-кий: говорючий і говіркий (Старі люди говіркі Г. Барв. 316. Гр. I, 338), гомонючий і гомінкий (Торжища гомінкі К. Дз. 6. I, 349), п'янючий і п'янкий (Р.-Укр. Сл. АН. 355) та ін.

Ці дієслівного творення прикметники спокусили декого з учених об'єднати їх терміном "participium". Так робить А. Но-

рен,[45]) а за ним іде Р. Смаль-Стоцький в згаданій уже праці. Більше того, Норен терміном “participium” об'єднує з цими прикметниками і дієприкметники. Він тільки розрізняє в них ряди: темпоральний і модальний. До темпорального ряду він залічує зокрема дієприкметники активні тепер. часу, а до модального ряду прикметники дієслівного творення. Р. Смаль-Стоцький так і зве їх „модальними партіціпіями”, поділяючи їх на чотири групи:

1) Participium possibilitatis: п о н я т н и й, п л а т н и й (нім. dankbar, fassbar).

2) Participium habilitatis: т а н ц ю р и с т и й, з а п а л и с т и й (нім. haltbar, redegewand).

3) Participium necessitatis: verwerflich, tadelnswert, wuenschenswert.

4) Participium tendentiae: х и т к и й, г о в і р к и й (нім. gefuegig, gespraechig).

З них українська мова має тільки три групи: possibilitatis, habilitatis і tendentiae.[46])

Але всі ці домисли Норена (а їх поділяє і Р. Смаль-Стоцький) побудовані на хибних методологічних основах, бо не можна форми цілком різної структури механічно підводити під спільний термін “participium”, термін, який має своє безпосереднє призначення — для позначення форм, що мають виключно темпоральне значення.

2. В російській мові ця група прикметників так само відома переважно з наголошеними суфіксами -уч-, -юч-, (-ущ-, -ющ-): б е г у ч и й (Бегучий конь Г. Саб. 13), д р е м у ч и й (Что, дремучий лес, призадумался? А. Кольц. Уш. 1,800),[47]) ж г у ч и й (Жгучие лучи солнца Уш. I, 849), з а в и д у щ и й (Поповские руки загребущие, глаза завидущие Посл. Уш. I, 901), з а г р е б у щ и й (Уш. I, 918),[48]) и м у щ и й (Имущие классы населения Уш. I, 1198; Г. Саб. 138) і н е и м у щ и й (Неимущее население Уш. II, 510),[49]) к о л ю ч и й (Колючий куст шиповника. Переносно: Колючие глаза. Колючий язык. Уш. I, 1415), л е т у ч и й (Луна освещает снег летучий Уш. II, 52), л и н ю ч и й (Линючая краска Уш. II, 66), л и п у ч и й (Вот липучий, привязался, как пес к молоку Огнев. Уш. II, 67), м о г у ч и й (Могучий дуб Уш. II, 40), п а д у ч и й (Падучая звезда Уш. III, 16), п а х у ч и й (Пахучая трава. Есть у нас мыла пахучие Некрасов. Уш. III, 73),[50]) п л а к у ч и й (Плакучая береза Р. —Укр. Сл. АН. 420), п л о в у ч и й (Пловучий мост. Пловучий материал Уш. III, 301) і п л ы в у ч и й (Плывучая глина Уш. III, 311; Г.

Саб. 274), плодущий (Волки почти со всеми породами собак дают плодущие помеси Уш. III, 303), ползучий (Ползучие растения Уш. III, 518), текучий (Текучие тела. Переносно: Текучая рабочая сила Уш. IV, 668), толкучий (Тільки в розмовнім виразі: „Толкучий ринок" Уш. IV, 789), трескучий (Трескучие дрова Уш. IV, 789. — Трескучий мороз Р. Укр. Сл. АН. 708), тягучий (Патока тягуча. Переносно: Медленно текли слова тягучие Некрасов. Уш. IV, 847). Ми тут не наводимо численних творень від прикметникових основ з підсильно-суперлятивним значенням, як напр.: злющий, жаднющий, толстющий, худющий та ін.[51]) Про цю категорію прикметників ми говорили вище.

Форми з суфіксом -ящ- (теж з підсильним значенням): гулящий, завалящий, работящий та деякі інші не продуктивні в російській мові.[52])

Всі ці прикметники в російській мові належать до того ж самого структурного ряду, що й деякі інші прикметники дієслівного творення, як, напр., деякі прикметники з суфіксом -ливый (як і в українській мові): боязливый (Г. Саб. 26), ворчливый (Г. Саб. 49), говорливый (Г. Саб. 77) та ін. А також деякі прикметники з суфіксом -ительный: целительный[53]) (Г. Саб. 141). Але це тільки окремі прикметники, основна ж маса прикметників, особливо з суфіксами -ительный, -ательный, належить до того ж самого структурного ряду, що й прикметники дієприкметникового походження („окачествленные причастия", за терміном В. Виноградова. Ор. с. 214). Напр.: спасительный (спасающий), возмутительный (возмущающий), подготовительный (подготовляющий) та ін.

3. В білоруській мові теж переважають прикметники з наголошеними суфіксами -уч-, -юч-,: болючий (Хвацив за болючий палец 30),[54]) видучий і видущий (Здоровый и видучий, а по ходьбе ходзиць. Часом и видущий не видзиць 57), невидучий і невидущий (С невидучого нема помочи. Подарице милосцинки мне невидущему 328), живучий (настойка на березовые пушинки живуча, зали прорег, зараз заживець 155), жигучий (Крапива жигуча Там же), забиючий (Забиючая горелка. Забиющий мед 159), линучий (Линучий колер 268), нейдучий (Нейдучая вода гниець 332), неминущий (Неминущая грозиць беда 333), неумирущий (Неумирущий старик 338), ходзючий (Ходзючий помер 681). Кілька прикладів ласкаво

подав нам білоруський учений проф. Я. Станкевич (подаємо за його правописом): блискучы (Блискучы ґудзик), ловучы (Ловучы кот), нясушчы (Нясушчая курыца), жебрушчы (Жебрушчы дзед).[55] З досліджуваного проф. Я. Станкевичем рукопису XVI ст. "Alkitab": пахушчы (Пахушчымі пахамі нюхацю).

Рідше трапляються форми з суфіксами -ач-, -яч- : завалящий (Завалящую дав косу 161), погулящий (Возьми гету косу ена у мене погулящая 438), послухачий (Хлопец по всём послухачий 480).

4. Деякі сліди цих творень маємо і в польській мові: cierpiący (Ulicą szedł jakiś cierpiący), grzmiący (Głos miał niski, grzmiący[56]), bolący (Stronie bolącej wolno tego doglądać, jako i gdzie więzień siedzi[57]).

5. В чеській мові так само зберігаються сліди цих творень: kvetoucí strom, trpící žena.[58])

6. В болгарській мові теж: летящъ (Летяща звезда. Видять много летящы звѣзды Л. Д. 1869. 39). Дювернуа перекладає відповідною російською прикметниковою формою: „падучая звезда".[59])

7. В сербській мові так само ці творення відомі: vruć, mógūć, tékūća vóda,[60]) plovuć, jmuć та ін.[61])

8. В словінській мові: tekôča voda, skeleča rana та ін.[62])

Підсумовуючи все сказане, можемо в загальних рисах ствердити таке:

1. Прикметники дієслівного творення з дієприкметниковими суфіксами -учий, -ючий, -ачий, -ячий (-ущий, -ющий, -ащий, -ящий) (пахучий, колючий, тямущий, гулящий) генетично становлять окрему групу. Ця група прикметників походить не від дієприкметників, як досі помилково пояснювали; структурно ці прикметники не можна ставити в один ряд ні з дієприкметниками (рос.: плачущий ребенок), ані з прикметниками, що безпосередньо розвинулись з дієприкметників (укр.: слухаюча громада). Ці прикметники структурно межують не з дієприкметниками, а з іншими прикметниками дієслівного творення, як, наприклад, з суфіксом -ливий в українській мові (балакучий-балакливий) і з тим же суфіксом -ливый в російській мові (боязливый, ворчливый).

2. Ця структурно окрема група прикметників дуже давнього творення, вона охоплює майже всі слов'янські мови: україн.

болючий, російськ. вонючий, білор. ловущы, польськ. cierpiący, чеськ. kvetoucî, болг. летяща звезда, серб. tékūća vóda, словін. skeleča rana. Причім, найбільш продуктивні творення з суфіксами -уч-, -юч- (-ущ-, -ющ-); менш продуктивні з суфіксами -ач-, -яч-, (-ащ-, -ящ-).

3. Звідси усталюється й відповідна науково-виправдана термінологія: дієприкметник (рос.: читающий ученик), прикметник дієприкметникового творення (віруючий народ) і прикметник дієслівного творення (гавкучий собака, співуча дівчина).

SUMMARY

1. Adjectives of Verbal Formation with Participial Suffixes -uchyj, -chyj, -achyj, -jachyj, -ushchyj, -jushchyj, -ashchyj, -jashchyj: pakhuchyj, koljuchyj, tjamushchyj, huljashchyj genetically form a separate group. This group of adjectives is not formed from participles, as it has been previously wrongly explained; structurally they cannot be placed in the same series with participles (Rus. plachushchij rebenok) or with adjectives directly derive from participlies. (Ukr. slukhajucha hromada). These adjectives are close structurally not to participles but the other adjectives of verbal formation, as, for example, to the suffix -lyvyj in Ukrainian (balakuchyj-balaklyvyj) and to the same suffix -livyj in Russian (bojazlivyj, vorchlivyj.)

2. This structurally distinct group of adjectives is of very old development; it is found in almost all the Slavic languages, Ukr. boljuchyj, Rus. vonjuchij, Bjelorus. lovushchy, Pol. Czech. Bulg.

The most productive suffix is -ach- (-ashch-, -jashch-).

3. In this way we can establish a corresponding and scientifically correct terminology: participles (Rus. chitajushchij uchenik), adjective of participial origin (virujushchij narod) and adjectives of verbal origin (havkuchij sobaka, spivucha divchyna).

ПРИМІТКИ

1) O. Ogonowski. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. 1880, S. 146-147.

2) Е. Карский. Обзор звуков и форм белорусской речи. Москва, 1885, 146 стор.

3) Из трудов А. А. Шахматова по русскому языку. Москва, 1952, стор. 86.

4) Так само й Міклошич (Vergl. Synt. 822) такі форми, як: горючий, кипучий, видющий, лежачий та ін. помилково залічував до дієприкметників.

5) В. Сімович. Практична граматика україн. мови. Раштат, 1918, стор. 147.

6) Проф. І. Огієнко. Нариси з історії україн. мови. 1927, стор. 83.

7) Проф. П. Бузук. Нариси з історії україн. мови. Київ, 1927, стор. 84-85. Так розумів значення цих прикметників як дієприкметників і І. Верхратський (Говір батюків. Зб. Ф. Секц. НТШ, ХУ, 1912, стр. 40), який писав, що дієприкметники тепер. часу активні „вживаються рідко, а іноді мають значення прикметника: колющий („колюща корова"), стоящий „стояща вода"), сходящий :„сходяща вода"), видущий („видуща яма"), гулящий („роду гулящого"), роботющий".

8) Див. проф. В. Катран. Граматика україн. мови. Мангайм, 1946, стр. 135. О. Панейко. Граматика україн. мови. Авґсбурґ, 1950, стр. 143.

9) М. Грунський і П. Ковалів. Історія форм україн. мови. Х. 1931, стр. 308.

10) О. Синявський. Норми україн. літер. мови. Харк. 1932, вид. 2, Львів, 1941, стр. 95.

11) Л. Булаховський. Исторический комментарий к русскому литерат. языку. Киев, 1950, стр. 207.

12) Jurij Šerech. Participium universale im slav. Slavist. No. 16, S. 8.

13) Современный русский язык. Морфология. Изд. Моск. Унив. 1952, стр. 169.

14) Грамматика русского языка. Акад. Наук СССР. Моск. 1953, т. I, §496.

15) Пізніше й В. Виноградов (Русский язык, 1947, стр. 219, 242) такі форми, як: гулящий, завалящий, работящий, зве „отглагольными". Він виразно розрізняє наголошені суфікси -ущ-, -ющ-, від дієприкметн. суфіксів.

16) Так само і Іван Панькевич помилково до дієпрнкметників активних тепер. часу в карпатських говорах залічує такі прикметники: співачий птах, храмлючий заяць. Див. Д-р Іван Панькевич. Українські говори підкарпатської Руси і сумежних областей. Ч. І. Звучня і морфологія. Прага, 1938.

17) Ю. Шерех (Нарис української літературної мови, 235) відповідні суфікси розцінює, що вони мають „значення витворювача дії" з „відтінком постійної властивости". Проф. С. К. Булич (Литографированные лекции по морфологии русского языка. Курс 1903-4 г. стр. 70) припускав, що формам на -ющий, -ящий підсильне значення „легко могло быть придано влиянием такого увелич. суффик., как, напр. -ища, -ище: ручища, домище".

18) Див. О. Синявський. Норми української літературної мови, 96.

19) В. Виноградов (Русский язык, 1947) подає навіть деякі нормативні вказівки: „Вибор того или другого суффикса (-уч- или -яч-) зависит, прежде всего, от того, на какой согласний оканчивается корневой элемент производящего глагола. Если он оканчивается на губной или заднеязычний, то к нему присоединяется только суффикс -уч- (гремучий, шипучий, сыпучий, пахучий, жгучий, толкучий). В других положениях

употребленне суффиксов -уч- и -яч- определяется таким правилом. Суффикс -яч- (-ач-) сочетается лиш с корневими элементами (оканчивающимися на губной и не на заднеязычный) тех глаголов, которые образуют формы 3-го лица множ. числа на -ят (т. е. принадлежат ко второму спряжению), напр.: лежачий, бродячий, сидячий, ходячий, стоячий и т. п. Во всех остальных случаях иприменяется суффикс -уч- (-юч-). Напр.: падучий, ползучий, вонючий, просторечное приставучий и т. д. (с. 219).

20) Op. c. 69-70.

21) Dr. Hans Sperber. Einfuehrung in die Bedeutungslehre. Leipzig, 1923, S. 50.

22) Op. c. 71.

23) Див. Ю. Шерех. Нарис, 235.

24) Див. Я. Рудницький. Наголос як функційна проблема. Прага, 1944. Також: П. Ковалів. До проблеми українського наголосу. Україн. Дійсність. Прага, 1944, ч. 16.

25) На це звертає увагу й В. Виноградов (Русский язык, 1947, стр. 242): „От этих ударяемых суффиксов -ущ-, -ющ-, -ящ-, конечно, необходимо отличать суффиксы причастий и развившихся из них качественных прилагательных”.

26) Op. c. 71-72.

27) Op. c. 69.

28) Op. c. 22.

29) Скорочення: Б. Грінченко. Словар української мови. Берлін, 1924. Фотодрук. вид. з видання 1909 року, Київ.

30) Скорочення: Г. Сабалдир. Практичний російсько-український словник. 1926 р.

31) Порів.: Дасть тебѣ Гдь срдца горюще Втз. XXVIII, 65 за сп. XIV ст. Срезн. I, 562. — Бѣ убо златнца горюща Козм. Инд. Там же.

32) F. Miklosich. Vergl. Stammb. der sl. Sprachen, 1875, S. 203.

33) Грінченко ототожнює ці обидві форми: живлющий і живучий (-щий).

34) Скорочення: Російсько-український словник. Ак. Наук, 1948.

35) Див. К. Михальчук и А. Крымский. Программа для собирания говоров малорусского наречия. Сб. ОРЯС. АН. LXXXVII, ч. 4, 1910, стр. 153.

36) F. Miklosich. Vergl. Synt. 819.

37) Див. Ю. Шерех. Нарис сучасн. україн. літер. мови, Мюнхен, 1951, стр. 235.

38) Порів. у О. Курило: „Переважають суфікси -уч- (-юч-), -ущ- (-ющ-) проти суфіксів -ач- (-яч-), -ащ- (-ящ-), незалежно від характеру пня (основи) теперішнього часу в тому дієслові, що від нього походить прикметник цієї категорії” (Op. c. 17).

39) Див. П. Бузук. У „Віснику Одеської Комісії Краєзнав.” 1925.

40) Див. О. Курило. Уваги, 13.

41) О. Синявський. Норми української літерат. мови. Львів, 1941, стр. 131.

42) Порів. ще в Георг. Амарт. XI в.: о рѣчи не говорливъ. И. Срезневский. Материалы для словаря др. - русского языка, I, 520.

43) Порів. в Григор. Назіянз. XI в. і Зб. 1073: завидълива и ропътнва оума суште. Срезневский. I.

44) Див. О. Курило. Уваги, 18.

45) A. Noren. Einfuehrung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, 409.

46) Р. Смаль-Стоцький. Op. c. 81-82.

47) Скороч.: Толковый словаръ языка подъ ред. Д. Ушакова.

48) Прикметники „завидущий", „загребущий" в Ушакова позначені як „просто реч". Порів. укр.: завидущий (-ющий), загребущий.

49) Прикметник „имущий" в Ушакова позначений як „книжн."

50) Порівн. укр.: пахучий і пахущий Гр. II, 107.

51) Див. В. Виноградов. Русский язык, 1947, стр. 241.

52) В. Виноградов. Там же, 242.

53) Порів. україн.: цілющий, сцілющий.

54) Приклади подаємо за Н. Носовичем. Словарь белорусского наречия. Спб. 1870.

55) Проф. Я. Станкевич пояснює неможливими форми „блискучы, ловушчы" виводити з дієприкметників, бо „у множині є ловяць, блишчаць, а не ловуць, блискуць". З другого боку, хоч „несуща" у 3 особі множини має несуць, але „неможливо, — каже Я. Станкевич, — щоб у мові куриного господарства був ц. сл. вплив".

56) T. Lehr Spławiński. Nowy słownik języka polskiego, I, 415, 1106.

57) J. Karłowicz, I, 102.

58) Dr. Travnicek. Historicka mluvnice cesko-slovenska. Rada spisu duchovednych. Svazek 2. 1935. V Praze, 342-43. Див. J. Mazon, Grammaire de la langue tcheque. Paris, 1952, p. 165.

60) A. Leskien. Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. Heidelb. 1914, S, 554.

61) F. Miklos. Vergl. Stammbild. 1875. S. 203.

62) F. Mkl. Vergl. Synt. 821.

60) А. Дювернуа. Словарь болгарского языка по памятникамъ народной словесности н произведениямъ новейшей печати. М. 1886. Вып. IV-VI, 1116.

Василь Лев

МОВА АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Наукова література про мову українців в Америці не велика. Немає ні спеціяльних розвідок, ні монографічних опрацювань. Під сучасну пору займається цим питанням проф. Ярослав Рудницький у коротких працях: Slavic Linguistic Atlas of Canada and USA; „Orbis" I, 1, 109-112, Louvain 1952, i Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada; „Orbis", III, 1, 58-61, Louvain 1954. Він подає нарис загальних напрямних для збирання і порядкування матеріялів для лінґвістичного атлясу слов'янських мов у Канаді і ЗДА. Подаючи теж головні напрямні впливу англійської мови і інших слов'янських на українську, він опрацьовує це питання також в аспекті говіркового сприймання англоамериканських слів українськими поселенцями в Америці й перетворювання їх на базі українських говірок. Питання мови українських поселенців в Америці заторкнені також у його праці „Нарис української діялектології", Авґсбурґ 1946 (стор. 40), в „Рідній мові" Огієнка, Р. I, 275 нн, у „Пропам'ятній книзі" УНС, 1936, у спогадах о. О. Пристая („З Трускавця в країну хмародерів", Львів 1933-1938). В польській мовознавчій літературі є монографічна праця проф. В. Дорошевського: „Język polski w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej". Warszawa, Prace Towarzystwa Naukowego w Warszawie, Wydział I, 1938, No. 15. The Polish Language in the U.S.A. English Summary, pp. 219-229.

В моїх дослідах над мовою американських українців займаюся процесом впливів американського оточення на зміни в українській мові, головно в ділянці словництва, а також впливів панівної мови даної країни, в якій найшлася іміґрантська громада; далі психологічними причинами сприймання чужих впливів і спеціяльно процесом впливів американського оточення на прибулих. Воно діє в різний спосіб: оточення в гуртах праці, товариські зустрічі, церква, льокомоція, крамниця, кіно, театр, радіо і телевізія, часописи і книжки.

Досліди провів я в метрополії Нью Йорку, Менгетені, Брукліні, Квінсі, Джерзі Сити, Ньюарку, Бабилоні, Філядельфії, Бостоні, Дітройті й Оліфанті між робітниками, що переважно як селяни приїхали сюди 30 і більше років тому та акомодувалися до

обставин життя і мовного оточення і вивчили англійську мову зо слуху, та не літературну мову, а в більшості тутешній сленґ. Далі досліджував я мову тут народжених їхніх дітей і внуків. Останні то шкільна молодь, що виросла в англо-американському мовному оточенні, а українську мову вивчає як чужу. Вкінці використано мову старих і нових іміґрантів із середньою та високою освітою, мову тутешніх українських часописів, головно різних оголошень у них і мову радіонадавців.

На формування мови української іміґрації в Америці впливають соціяльні умовини життя її, спосіб праці та культурні зацікавлення. Старші й нові іміґранти привезли в Америку рідну мову своєї околиці, тобто селяни й робітники мову своєї говірки, люди міські з середньою й високою освітою свою розговірну мову на літературній базі (т. зв. культурний діялект). Не можна знайти в ЗДА осередків поодиноких українських говірок, як це стверджує Я. Рудницький в Канаді. Є вправді в ЗДА тут і там більші скупчення деяких говорів, як напр. лемківський у деяких місцевинах стейту Пенсильвенія (Оліфант, Мек Аду, Карнеґі, Коговз, Трой, Сиракюз у стейті Нью Йорк і і.). Одначе попри такі говіркові групи є ще інші в тих самих місцевинах. Такі ж лемківські говіркові групи та бойківські є в стейті Огайо, а лемківські закарпатські в західній Пенсильвенії. В кожній більшій місцевині й осередку поселення українських іміґрантів є репрезентанти майже цілої території України, при чому українців з-під давньої австро-угорської займанщини більше, як з-під давньої російської. Деякий процент цих других зачисляє себе до росіян, одначе підо впливом новоприбулих іміґрантів з УРСР деякі повертаються до українства.

І старші і новіші іміґранти, а також і діти старших іміґрантів послуговуються двома мовами, англійською та українською. Першої вживають при зустрічі з англомовним середовищем, рідше вдома, другої вдома між собою, а навіть при зустрічі з іншими іміґрантськими національностями, також і з жидами, що говорять говіркою своєї місцевини в старому краю або російською, якщо вони з бувшої Росії. Перше покоління, народжене зо старих іміґрантів, ще знає українську мову, хоч не завжди зовсім добре. Їхня мова також базована на говірці їхніх батьків. Натомість друге покоління вже майже не говорить по-українськи. Їхня рідна мова англійська, а українську вивчають як чужу, якщо потребують її пізнати. Хоч вивчання йде важко, як взагалі в Америці вивчання чужих мов, деякі опановують її в мові й письмі. Більшість їх робить характеристичні помилки в фонетиці, мор-

фології і синтаксі. Для наших дослідів цікавий кожний з цих типів мови, одначе найбільше прикметний тип мови старих іміґрантів. В їхній мові є саме дуже сильний вплив англійської мови, тому що вони змушені вживати її в зустрічі з панівним елементом Америки. Людям із початковою освітою мало знані наукові терміни й назви, взяті з інтернаціонального словництва. Незнання таких термінів у рідній мові спричинює приймання термінів панівної тут англійської мови. Також споглядна легкість граматики англійської, а вкінці підсвідоме та неправильне вичуття вищости мови панівної тут нації спричинює приймання англійських слів до рідної мови і пристосування їх до неї. Крім діяння на слівництво діють також впливи на синтаксу і стиль.

В ділянці слівництва треба розрізнити кілька груп сприймання їх у рідну мову. Перша група то слова англійські, прийняті до української мови без змін у чоловічому роді, напр.: бартендер (коршмар), бейзмент (пивниця, підвал), бойлер (огрівальна піч), бизнес (промисл, інтерес), бизнесмен (промисловець, купець), бучер (різник, м'ясар), векейшен (ферії, відпустка), дайм (монета — 10 центів), дринк (напиток, горілка), драйвер (візник, шофер), драґштор (аптека), дженітор (воротар, кам'яничний сторож), камикс (гумористична газета), карпет (диван, килим), карпентер (столяр), контрактор (будівничий), ковт (нагортка), контри (провінція), корнер (кут, ріг), корт (суд), лонч (полуденок), майнер (копальняний робітник), мітинґ (зібрання, засідання), морґіч (гіпотечна позика), овертайм (надчисельні години праці[1])), офіс (бюро, канцелярія), пай (паляниця), пайнт (міра — пів літри), порч (веранда), рум (кімната), рекорд (нотатка, грамофонний кружок), сайдвок (тротуар), салун (коршма), сендвіч (закуска), тробел (клопіт), файт (бійка, спір), фармер (хлібороб), флор (долівка, поверх), френд (знайомий, приятель), костомер (покупець), нексдор (сусід), пломбер (інсталятор, бляхар). Деякі слова трохи перероблені: бойс (хлопець), ґрінор (новоприбулий до Америки), ніґер (мурин), оптометрист (очний лікар), ресит (посвідка отримання).

Друга група то слова, утворені з допомогою закінчення жіночого роду, хоч деколи українське слово з тим самим значенням є іншого роду. Це: бакса (скринька), барна (стодола), вінда (вікно), евеня (вулиця), бучерка (робітниця в м'ясарні), бучерня (м'ясарня), ґазоліна (бензина), ґросерня (харчева крамниця), кара (авто), кводра (монета — 25 центів), кериджка (ві-

зок), льота, латса (парцеля), майна (копальня), ніґерка (муринка), олива (нафта), пейда (платня), пікча (фотографія, картина), спітуна (плювачка), трафіка (глота), кира (кітка-кетікері = здрібніле котик; від того кітка = кира).

В третій групі, релятивно малій, є слова без українського граматичного закінчення, напр.: бейбі (немовля), пари (гостина), векейшен (ферії), галадей (свято), цьойць (церква). Такі слова звичайно не відміняються.

В поданих прикладах іменникового словництва маємо до діла зо словами, що за своїм значенням належать до ділянок державної адміністрації фінансів, торгівлі, будівництва, техніки, питань політичних і наукових. В загальному ці слова представляють американські форми суспільно-державної цивілізації. Кількість адміністративних, технічних і торговельних термінів перевищує слівництво з ділянки літератури і взагалі наук гуманістичних. Вони віддзеркалюють життя в його спеціяльних проявах і звичаях.

В ділянці прикметників є дуже мало слів прийнятих прямо з англійської мови. Вони звичайно не відміняються, коли стоять разом з іменником, напр.: найс бойс (добрий хлопець), стеди джаб (стала робота), фули хлоп (злий чоловік), крейзі хлоп (дурнуватий чоловік), фані джовк (веселий жарт).

В ділянці дієслів англійським словам дається українські дієслівні форми, як напр.: бадерувати (перешкоджувати), бетуватися (закладатися), битувати (перевищати), ґемблювати (газардувати), карпувати (чистити килими), клинувати (чистити), ваксувати (воскувати), колувати (телефонувати), кікати (викидати), миксувати (мішати), муфуватися (перепроваджуватися), паркувати (поставити авто в місці постою), ордерувати (замовити), пошліпсуватися (поховзнутися), сейфувати (щадити), спендувати (витратити), траювати (пробувати), фиксувати (направити), троблювати (клопотати), филувати (почуватися), фулувати (вдавати дурня, жартувати), финишувати (викінчувати), шайнувати (чистити до полиску), вацювати (доглядати, спостерігати), пентувати (малювати фарбою). Такі слова в більшості відносяться до ділянки технічних дій та зацікавлень, менше до загальних понять.

Крім описаних запозик, цікаві є давніші запозики з чужих мов, які взяті з англійської мови, мають інше значення, напр.: алюмн (бувший учень або студент учбового чи научного заведення), апартмент (мешкання), аплікація (заява, прохання), арґументація (суперечка), атлет (змагун, спортовець), афера (ім-

преза), бленкет (коц, покривало), бльок (блак, комплекс домів між чотирма вулицями), департмент (відділ, напр., у крамниці), драма (якась поважна праця, напр.: направа їздні на вулиці), колекта (збірка), колізія (зудар), кондактор (м. і. диригент), конвенція (загальне зібрання), модератор (провідник, керівник), офіцер (т а к о ж урядовець), операція (праця, дія), памфлет (брошура), папір (т а к о ж реферат), рекорд (реєстр), сцена (місце, де щось відбувається, не тільки в театрі), суґестія (пропозиція), трафіка (гл. в.).

Зокрема цікаві кальки-переклади з англійської мови слів або фраз, незнаних українській мові, напр.: бути (брати участь у чомусь або попасти в щось — він був два рази в ексиденті, т. зн. мав нещасливу пригоду), добрий час (good time), старий край (old country), любити (подобати собі щось — як любиш Америку? Я люблю вацювати телевіжин), брати, забирати (займати, витратити — трип до Дітройту забрав мені 10 годин часу. То бере довгий час зробити ту роботу. Яку дорогу міг би я брати, щоб дістатися до села — з учнівської задачі), згубити (використати, стратити) — я згубив дві години на направу редіо), кликати (телефонувати — Задорецький: кличте на нумер...), спитати о щось (просити — князь спитав її о руку, — з української задачі), стати на ніч (переночувати — я став на ніч у Дзьойзи Сити), виграти (здобути, осягнути — УС Леви в Дітройті виграли перше місце серед спортових дружин, — з газети), помішатися (помилитися — вона помішалася, як рахувала гроші), хлоп (man — та де ж бис хтів бити такого хлопа — мова про священика), дівчина, дівка (назва у робітнях і фабриках дівчат і жінок різного віку — о нині гат дей, дівки скоро підут з шапи), женитися (вийти за муж — вона оженилася з айришом), не дбати (не хотіти — я не дбаю вчитися).

Замітні теж фрази перекладені точно з англійської мови, як: фірма Головатий стинає голови всім цінам (з газети). Як стара твоя донька? — Вона вже три місяці стара; робітники вийшли на штрайк; о, він зробив життя (зробив карієру).

За впливом англійської мови назви фірм чи установ або продуцентів стоять перед назвою властивого предмету, напр.: Вурліцер фортепіян у доброму стані; Форд гамульці, Форд кари, Зінґер машини до шиття; Филасофі гол — заля в Колумбійському університеті. Також жіночі прізвища не твориться з допомогою жіночих закінчень, напр.: пані Цісик, пані Ткач, пані Прибила, а навіть пані Рудницьки, пані Залецьки.

Народжені в Америці діти з українських батьків, що зви-

чайно виховуються в англійській мові, а українську пізнають як паралельну або чужу, зустрічають труднощі не тільки в морфології, але й фонетиці, синтаксі і фразеології. В їхній фонетиці зустрічається труднощі в розрізнюванні І — И, через що маємо на письмі сплутання: видів — відив, великий, вілекий, писня, ріба, а далі брак розрізнення вимови Е — И, напр.: велекей, сюде, Перимішл, пети. Подібні труднощі з вимовою О, напр.: пішо — пішов, Кловс — Клос, а звук А часто вимовляють як Е, напр.: мелей — малий. Вимова приголосного ЛЬ теж справляє їм великі труднощі. Звичайно вимовляють Л, напр.: білше, тілки, загално і навпаки: віль, діль, а навіть льовити зам. ловити, лявка і луди, як наслідок підсвідомого змагання до поправної вимови.

Так само м'яка англійська вимова ч, ж, ш, дж, яку старі іміґранти сприймають як ць, зь, сь, дзь, впливає на вимову їхніх дітей у школі так, що вони пишуть: мішач зам. місяць, лисивша зам. лишився, заба зам. жаба, збіза зам. збіжжя, (старі іміґранти вимовляють: сюр, Дзян, Дзьов, Дзьойзи, сери — шери). Визвукове „в" вимовляють як губно-зубний спірант, у визвуці близький до „ф".

В морфології є труднощі зо зрозумінням значення відмінків. Тому в задачах учнів стрічається такі помилки: Я маю малий сестра, чи ти знаєш мій тато? Я писаю з олівец, він побачив його приятеля — свого приятеля. Часто теж трапляється у них неправильне вживання часів підо впливом англійської мови: недоконаного часу в значенні доконаного, напр.: він сидів цілий тиждень у перевізника і потому б р а в Ольгу за жінку.

В синтаксі зустрічається вживання родового приналежности іменника перед іменником, а не іменникового прикметника, напр.: брата син був у мене, (зам. братів син), Форда фабрики 5 тисяч робітників вийшло на страйк, зам. 5 тисяч робітників фабрики Форда (або: Фордівської фабрики), осередок української громади Дітройту (зам. в Дітройті).

Підо впливом англійської синтакси вживається неправильне зо становища української мови узгіднення часів, напр.: Ольга сказала, що село б у л о за рікою; коли князь питався, як ріка н а з и в а л а с я, Ольга відповіла; він сидів цілий тиждень у перевізника і потому б р а в Ольгу за жінку.

Українську мову, переплутану американізмами, сприймають і нові іміґранти. Деколи обставини змушують також людей з вищою освітою вживати хоч частинно такої мови, деколи при зустрічі з старими іміґрантами, а деколи при прийманні міжна-

родніх термінів, як напр.: радіятор (зам. кальорифер), рекордер (зам. ґрамофон), телевіжен, апісмент, рефріджерейтор томову через американське оточення і школу, а через те приймають у свою рідну американізми. Від інтенсивної американізації стримує їх видавання рідною мовою часописів, журналів, творів красного письменства, що причиняються до зберігання чистоти і правильности рідної мови на іміґрації.

У висновках можна ствердити на основі вибраного матеріялу вплив панівної англо-американської мови в ЗДА на українських іміґрантів у слові та письмі. Найсильніше діє він на людей малописьменних, менше на людей з середньою і високою освітою. Він іде такими способами: приймання в українську мову чисто англійських слів; 2. приймання англійських слів з українською морфологічною формою; 3. приймання перекладів англійських слів та ідіомів; 4. приймання англійської синтаксичної структури; 5. деформування української мови підо впливом англійської фонетики й акценту.

Додаток: Зразки мови американських українців.

1. Мій бойс Майк купив собі нові шуси і пошліпсувався по флорі тай впав степсами до селеру. А в руці тримав копик кріму, розшпілював сесе на сут і тепер сидит в румі на опстизі і клинує єго.

2. (З розповіді старшого іміґранта, М. П., людини, що приїхала до ЗДА в 1928. р. Його освіта — початкова школа шестиклясова).

Коли я приїхав до Америки, то почув не таку українську мову, як говорять на рідних землях. (Думаю про народну мову, не літературну). Коли я приїхав до Невйорку, вийшли по мене до пристани моя сестра і шваґір. По полагодженню всяких формальностей на корабли перші слова мого шваґра були: „Гало, гов ю ду? (шваґер українець.) Не знав я, що відповісти. Шваґір подав руку, ми привиталися, також і зі сестрою. Сестра була весела, вдоволена. По короткій розмові шваґір каже: „Ходім до кари." Думаю — щось ту не в порядку, бо є кара, але за що, не знаю; та я нічо не питаю. Йдемо; сестра дещо питає, приходимо до автомобіля. Шваґір вітворив двері й каже сідати. Їдемо автомобілем — я перший раз в мойому житті. Питаю сестри, яка це кара, шваґір казав: „Ходім до кари."? Сестра сьміється й каже: „Кара се по-американськи, а по нашому автомобіль". Думаю — дивне слово, але добре, що се не правдива кара.

Приїхали ми додому, вийшли сестри діти (а було їх семеро). Прийшов сусід до сестри, привитався зі мною тай каже: „О, найс бой, добре, щось приїхав, ту будеш мати ґут тайм, ми тобі постараємося ґут джаб, ти єще молодий, гелті мен, ти можеш робити ени плейс." Далі питає мене сусід: „А ти меріт?" Я нічого не говорю, бо не розумію, о що питає. Шваґір каже: „Ну, чому не відповіш сусідови, не будь бешфул, будь, як вдома." Тоди і сестра вмішалася в розмову: „Та він нині приїхав з краю, де він чув такі слова." Тоди сусід сказав: „О, датс тру, датс тру, що не розуміє, він єще ґрінор, але він за шорт тайм буде олрайт."

Сестра зробила обід, застелила стіл, всьо на столі поставила і просила до обіду. Посідали ми до стола, попросили й сусіда, а сусід каже: „Окей, буду і я мав з вами динер." Питає мене шваґір: „А може, шваґри, випеш чарку віски?" Я не говорю нічо, а сусід відповідає: „Вай нот? Нині у вас біґ дей, то віски мусит бути". Випили по одному, по другому і почали обідати. Шваґір каже до мене: „Гелп юрселф, шваґре, ту є чікен, ту потейтос, кюкомберс, томейтос. Бери бред, їдж, щобись не був гонґри." Поїли ми гарненько тай говоримо про край, про родину, про українські установи в краю. Встав мій шваґір і каже до хлопця: „Подай нам ґлеси і бір." Знова чуже слово! Дивлюся, а хлопець приносить шклянки і щось у пляшках; наливає, а то пиво. Випили ми по пиві, дещо поговорили, а я запитав сусіда, чи довго він уже в Америці. А він каже: „О, я вже лонґ тайм, овер торі файф їрс". Потім сусід наш встав від стола, подякував за обід і каже, що мусит іти, бо він дуже бізі, має ту мач войк. Подав мені руку і сказав: „Ґут бай, сі ю туморов."

В неділю рано питає мене шваґір, чи я хочу їхати до цьойць. Я питаю, що се значить. Шваґір каже: „По нашому церква, а по американськи „цьойць". Кажу — поїдемо. Поїхали ми до церкви, були на Службі Божій, на проповіді, лише для мене незрозумілій, бо священик говорив по-анґлійськи. Вийшли ми з церкви, ту богато знакомих моєї сестри і шваґра, приступають до нас, витаються зі мною: „Гов ю ду, містер? Га вай ю, сір? Гов ю лайк діс контрі?" і так подібне. Одні просять до себе, а інші до себе. Однак ми сеї неділі до нікого не ходили, лише вернули з церкви домів, бо до нас мали приїхати гості з Невйорку.

Висновки

Чотиролітні досліди над мовою американських українців проведено серед старої іміґрації, народжених у ЗДА американців українського походження і новоприбулих іміґрантів. Біль-

шість т. зв. старої імїґрації то фізичні робітники з початковою освітою, рідше з середньою, що принесли з рідного краю мову своєї околиці і дотепер нею послуговуються. Вони живуть серед американського робітничо-купецького оточення, що переважно говорить зопсутою англійською мовою-сленґом. Діяння англо-американської мови на цей тип іміґрації куди сильніше, як на людей з вищою освітою.

Обставини політично-громадського і соціяльного характеру впливають на вивчання англійської мови іміґрантами, а сповидна „легкість" її (передусім морфології) діє на приймання впливу на рідну мову.

а) приймання в українську мову чисто англійських слів;
б) приймання англійських слів та надання їм українського морфологічного вигляду;
в) приймання перекладів англ. слів та ідіомів;
г) приймання акценту англійської мови;
ґ) деформування української мови під впливом англійської фонетики.

Народжені в ЗДА діти українських іміґрантів переважно говорять змалку англійською мовою, поданою їм їхніми батьками, а в школі вивчають англо-американську мову як рідну. Українська мова є для них мов чужа, а коли вивчають вони її від своїх батьків, то переймають від них українську говіркову мову. Одначе вивчання літературної мови з огляду на фонетику, морфологію і синтаксу приходить їм важко.

Мову українську, переплутану американізмами, сприймають і нові іміґранти Деколи конечність і обставини змушують і людей з високою освітою вживати хоч частинно такої мови, головно в зустрічі з старими еміґрантами, а також при засвоєнні наукової термінології, як радіятор, рекордер, телевіжен (згл. телевізія).

Діти новоприбулих іміґрантів легко сприймають англійську мову через оточення американське і школу, а в свою рідну приймають теж американізми як давні еміґранти.

Вплив американської мови на іміґрантів домінантний передусім шляхом т. зв. натуралізації. Натуралізовані іміґранти, головно люди з початковою освітою тратять свою мову й приймають американську, байдуже, що в душі зістають вони українцями. Від інтенсивної американізації стримує їх видавання рідною мовою часописів, журналів популярних і наукових, творів красного письменства, а це причиняється до зберігання чистоти і правильности рідної мови на еміґрації.

SUMMARY

The influence of the English language on the speech of immigrants is shown in: a) the acceptance of purely English words, b) their use with a Ukrainian morphological form, c) the acceptance of translated English words and idioms, d) the acceptance of accents from English, e) the deformation of the Ukrainian phonetic base.

Children of Ukrainian parents who have been born in the USA do not know or know very poorly the Ukrainian literary language and take from their parents the spoken language.

Микола Глобенко

„PATERIKON" СИЛЬВЕСТРА КОСОВА

„Paterikon" Сильвестра Косова, виданий 1635 року польською мовою збірник оповідань про київських святих, цікавить автора в пляні дослідження існування старокиївської літературної традиції в українській літературі 17 століття. Питання про те, чи є українська література 17 ст. прямим спадкоємцем літератури Київської Руси, зв'язане з давнім спором, що налічує вже понад сто років. Не ставлячи собі за мету докладніше спинятися над цією дискусією, обмежимося згадкою про те, що в ній по обох сторонах брали участь такі історики й філологи, як Михайло Максимович, Пантелеймон Куліш, Петро Лавровський, Михаїл Поґодін, Олександер Котляревський, Александр Пипін, Володимир Антонович, Алексєй Соболевський, Агатангел Кримський, Василій Істрін, Іван Франко, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов та ін. В ході дискусії, між іншим, заслужений дослідник багатьох пам'яток доби Київської Руси акад. В. Істрін висунув твердження, що київська літературна традиція, починаючи від 13 ст., перейшла лише на північ — до Володимиро-Суздальської, пізніше Московської Руси, кажучи:

„Хотя прежняя единая „общерусская" литература (11-13 вв.) с течением времени разделилась на три литературы — южнорусскую, западнорусскую и северовосточную, но в сущности она преобразовалась лишь в северовосточную (ростово-суздальскую и затем в московскую), причем этот переход совершился самым естественным путем без всяких усилий с чьей-либо стороны"...[1]). І далі: „По сравнению с литературой московской, ни западнорусская, ни южнорусская литература того ж периода не являлись уже непосредственными продолжательницами литературы древнейшего периода. Такой тесной духовной связи между южнорусской и западнорусской литературами, с одной стороны, и литературой древнейшего периода, с другой, уже не было"[2]). „13-й и 14-й века в истории литератур западнорусской и южнорусской были самыми темными и непроизводительными. От этого периода мы не имеем ни одного литературного памятника, и надо, следовательно, признавать тот факт, что

старая литературная традиция в указанных областях совершенно исчезла"[3]).

Щодо дальшого розвитку української літератури, що в 17-18 століттях позначився, як відомо, періодом багатого виявлення своєрідного українського барокко, акад. В. Істрін майже цілком заперечує її зв'язок із київською традицією, твердячи вже про літературу 15-16 століть: „Итак, в областях южнорусских, вошедших в состав Литовско-русского, а потом Польско-литовского государства, и в рассматриваемый период не произошло возрождения старой литературы киевского периода. Наоборот, она все более и более уничтожалась и поддерживалась лишь присылкой и случайным заходом необходимых богослужебных книг из Московского государства...

Можно указать только один пример появления памятника, напоминающего старину, хотя памятника и компилятивного, это — составление в начале 15 века в Киево-Печерском монастыре из старых творений Симона и Поликарпа особой редакции „Киево-Печерского Патерика"[4]).

Ці твердження, дивні своєю категоричністю для такого знавця старої літератури Східньої Европи, були заперечувані Михайлом Грушевським в його „Історії української літератури"[5]). Однак, перервавши з незалежних від нього причин працю над українською літературою 16-17 ст., Грушевський не встиг вичерпливо розгорнути свою арґументацію.

Стан дослідження цієї доби нині ускладнюється тим, що Інститут Літератури ім. Шевченка Академії Наук УРСР зв'язаний у своїй діяльності „Постановою ЦК Ком. Партії (больш.) України з 24. 8. 1946 р.", яка засуджує виданий Інститутом „Нарис історії української літератури" (Київ 1945) за наявність слідів концепції акад. М. Грушевського. Вона, на думку „Постанови", виявилася в систематичному викладі розвитку української літератури суцільним процесом від київської доби (11—12 ст.), через добу передбароккову і бароккову 17—18 ст., до найновіших часів. Пізніше виявлена в СРСР тенденція подавати, хоч і з застереженнями, концепцію акад. В. Істріна, при замовчуванні згаданих вище крайніх її тверджень, як офіційно рекомендовану[6]), а також офіційно прийнята — отже для всіх обов'язкова — практика, не заперечуючи одверто права української літератури на київську добу, починати її зв'язну історію не раніше від другої пол. 16 в. [7]), фактично припиняє на Україні можливість вільного дослідження цікавого для нас питання.

Тим часом свідоме звертання до традиції київської доби в по-

лемічних і публіцистичних трактатах 17 ст. (напр., „Протестація" 1620 р.), в поезії (напр., „Вірші на жалосний погреб... Сагайдачного" К. Саковича 1622 р.), посилання на Нестора, себто найдавніший літопис київського походження, у проповідників, істориків (насамперед у „Синопсисі"), згадки у авторів передмов до різних видань Лаври, саме графічне оформлення книжок і т. д. — відкривають широке поле для дослідження наявности зв'язку між літературою старого Києва 11—13 ст. і українською літературою 16—18 ст.

Важливе місце між цими пам'ятками займають найбільше зв'язані з „Києво-Печерським Патериком" 13 ст. „Paterikon" Сильвестра Косова (1635 р.), „Тератургіма" Атанасія Кальнофойського (1638 р.) і, особливо, „Києво-Печерський Патерик", друкований 1661 р., на шляху до видання якого стояв, як попередня спроба перероблення й пристосування, „Paterikon". В них можна сподіватися знайти ширше виявлене перенесення окремих мотивів і цілих новель з літератури 13 ст. до бароккової доби. Згадуючи про „Paterikon" як переробку „Києво-Печерського Патерика" до видання польською мовою, мало хто спиняється на ньому хоча б побіжно: кількома словами згадує про нього еп. Філарет в „Обзоре русской духовной литературы" (СПБ. 1857); дуже коротко й не в усьому точно говорить про „Paterikon", порівнюючи його з друкованим цсл. „Патериком", П. Пекарський в II томі „Наука и литература в России при Петре Великом" (СПБ. 1862); з книги Пекарського бере відомості про „Paterikon" М. А. Вікторова в своєму нарисі „Составители Киево-Печерского Патерика и позднейшая его судьба" (Вороніж 1871); тільки згадують його як одно з можливих джерел для друкованого „Патерика" 1661 р. І. Чистович („Очерк истории западнорусской церкви", II, СПБ. 1884) і Г. Георгієвський, знов переказуючи Пекарського в статті „Печатный Печерский Патерик" („Русское Обозрение", V, 1893). Лише з погляду історії богословських спорів розглядає подані в „Paterikon-i" полемічні статті, не торкаючись житій, С. Ґолубєв („Киевский митрополит Петр Могила", II, 1898). Найбільше уваги, але теж між іншим, — цікавлячись самим лише переліком вміщених новель, — присвятили цій книзі В. Яковлев — „Древнекиевские религиозные сказания" (Варшава 1875) і Д. Абрамович, заслужений дослідник „Києво-Печерського Патерика" („Исследование о Киево-Печерском Патерике как историко-литературном памятнике", СПБ. 1902; „Києво-Печерський Патерик". „Пам'ятки мови та письменства давньої України", IV, Київ

1930, на обкладинці також 1931). Автори загальних оглядів літератури 17 ст. обмежувалися досі на згадках про цю книжку.

„Paterikon" Сильвестра Косова, видрукуваний у 1635 році в Києво-Печерській Лаврі польською мовою, являв собою перероблення, поєднане з перекладом, старого „Києво-Печерського Патерика" і з'явився під назвою: „Paterikon albo żywoty ss. ocyów pieczarskich. Obszyrnie słowieńskim ięzykiem przez Swiętego Nestora Zakonnika y Latopiscá Ruskiego przed tym napisany. Teraz záś z Graeckich, Łacińskich, Słowianskich, y Polskich Pisárzow obiaśniony, y krocey podány Przez Wielebnego w Bogu Oyca Silvestra Kossowa, Episkopa Mśćisławskiego, Orszáńskiego y Mohilewskiego. W Kiiowie, w Drukarni S. Lawry Pieczarskiey Roku, 1635".*)

Поява цієї книги й характер опрацювання покладеного в її основу тексту „Києво-Печерського Патерика" зумовлені історичними обставинами доби, коли ця книга виникла. Боротьба між православними й прихильниками Берестейської унії, породивши велику полемічну літературу, в 30-40 роках 17 століття ще не вщухала. Досить нагадати, що одночасно з „Paterikon-ом" Сильвестра Косова вийшов полемічно скерований в освітніх справах трактат цього ж автора, — „Exegesis" і що в 1644 році з'явився приписуваний Петрові Могилі відомий „Litos albo kamień", як відповідь на видану в 1642 році „Perspektyw-у" Касіяна Саковича.

В широко розгорнутій полеміці не могли не зачепити такого релігійного осередку, як здавна глибоко шанована Києво-Печерська Лавра, що була в руках православних українців. Заперечуючи арґументацію православних полемістів посиланням на стародавню святиню, противники йшли різними шляхами: єзуїт Антоній Поссевін і представники протестантських конфесій намагалися заперечити значення Лаври з її мощами, а інші, як Петро Скарґа в „O rządzie i jedności kościoła Bożego" (1590), Іпатій Потій у трактаті „O przywilejach nadanych od najasniejszych królów polskich" (1605 р.), Лев Кревза в „Obrona jedności cerkiewnej" (1617 р.), пояснювали святість мощів у Лаврі єдністю „Руської" Церкви з Західньою від часів найдавніших. Не заперечуючи значення Печерської Лаври, що своїми мощами, як можна гадати на підставі численних свідчень, викликала шанобливе ставлення й у багатьох віруючих католицького визнання, ці полемісти арґументували тим, що отці печерські вшановані нетлінням, бо „перебували в єдності з Римсько-Католицькою Церквою".

Тим то православні українські полемісти ставили перед

собою завдання, з одного боку, піднести значення стародавнього релігійного центру України, зробивши широко відомими оповідання про життя печерських отців і про їх чудеса, а з другого — довести належність Києво-Печерської Лаври Східній Православній Церкві з найдавніших часів.

Сильвестр Косов, видаючи в 1635 році з доручення Петра Могили „Paterikon", поперше, мусів при перекладі опрацювати старий текст „Києво-Печерського Патерика", що був у його розпорядженні, а подруге, подати цей, відповідно опрацьований, текст у супроводі полемічних статтей, скерованих як проти заперечення святости мощів отців печерських, так і проти арґументації на користь єдности Лаври Печерської з Римсько-Католицькою Церквою. Отже, текст „Патерика Печерського" був при перекладі відповідно зредаґований і обрамлений.

Надрукована в 4° арк. книга має 12 ненумерованих сторінок, 181 нумеровану і далі знов 33 ненумеровані. На звороті титульної сторінки — герб Адама Киселя і вірші автора „Na sławny kleynot w sarmatey Rossiyskiey, Starożytnego Domu ich Mm. Pp. Kisielow", на наступних сторінках такі ж вірші Атанасія Кальнофойського, після чого йде присвята „пану Адамові Свентольдовичеві з Брусилова Киселеві, підкоморієму Чернігівському". Далі, на стор. 7-12 без паґінації вміщена „Praefacya do jegomci". Сумуючи з того, що „nieszczęsne y zawisne wieki tak godnie dotychczas nie obiawiły światu wybranych Bożych, iako sam pan Bóg obiawił", автор говорить про те, що „пан і пастир наш" (себто Петро Могила) подбав, благословив і наказав „wiekoutaione w skarbnicach Monasterskich zagrzebione Paterikòn, to iest: Żywoty śś. Oycow Pieczarskich z prochu otrząsnąć, y na świat wydać. Ochotnie przyszło mi się zanurzyć w głąb Graeckich, Słowieńskich, Łacińskich, Ruskich y Polskich Historyográphow, Kroniki ich y Annales przeczytać; coby to za wybrani Boży byli; których czasów żyli, dowiadując się".

Присвяту книги Адамові Киселеві Косов мотивує тут тим, що рід його має „шістсотлітню давність" і відзначається непохитною вірністю Православній Церкві. Оповідаючи про подвиги предків Адама Киселя, автор посилається на зв'язаний з Киселем пізнішими панегіристами літописний переказ про білгородський кисіль („Повість временних літ" під 997 р.), а далі, просячи ласки пана, обіцяє йому опіку молитов святих отців, про дії яких у цій книзі написано.

Не спиняємося докладніше на передмові „Do czytelnika prawosławnego" (1-16 паґіновані стор.), присвяченій полеміці з тими,

хто заперечує святість мощів отців печерських, з посиланням на Святе Письмо, твори Івана Златоуста, ГригоріяНазіянзина, Григорія Ніського, Амвросія та ін. Вона докладно переказана й аналізована в кн.: С. Голубев, „Киевский митрополит Петр Могила", II. 1898.

Згадавши, між іншим, вислів єгипетських ченців „Aegyptus nostra coelum est", автор закликає читачів пам'ятати, що Київ є небом, на якому Сатурн — св. Іван, Юпітер — Микола Святоша, Марс — Мойсей Угрин, Сонце — Антоній, Денниця — Іларіон, Місяць — Теодосій [8], Меркурій — св. Симон, бо Меркурій, за Птоломеєм, прищеплює пильність до наук, а Симон багато мав у собі від цього впливу, коли щиро й з ретельністю показав світові життя отців печерських; крім того, в Києві є „цілі житниці зірок побожности".

„Appendix o pięciorakim okrzczeniu Rusi", стор. 11-16, скерований проти спроб полемістів протилежного табору довести єднання Української Церкви з Римсько-Католицькою в далекому минулому, говорить про „п'ятиразове хрищення Руси" — перше апостолом Андрієм, друге — св. Кирилом і Методієм, за імператора візантійського Михаїла бл. 863 року; третє — єпископом, посланим імператором Василієм Македонським; четверте — хрищення св. княгині Ольги царгородським патріярхом Полієвктом у 958 р. і п'яте — за часів св. князя Володимира Святославича, „за нашими диптихами 1000 року", „за Бароніюсом — 1008 року". Автор при цьому посилається на свідчення Бароніюса, Ґваніні, Зонари, Длуґоша, Стрийковського і Нестора. Закінчивши полемічну статтю, Косов переходить до житій св. отців печерських.

Порядок їх відрізняється від відомих редакцій „Києво-Печерського Патерика". Дослідники „Києво-Печерського Патерика" принагідно відзначали порушення в „Paterikon-i" порядку новель (проф. Д. Абрамович в „Исследовании"... — стор. 97 — каже, що „основной порядок отдельных слов нарушен очень существенно") і подавали їх перелік. Наводимо перелік новель „Paterikon-a", вказуючи їх сторінки.

1. Żywot Świętego Antoniego Pieczarskiego zebrany z Latopisca Słowiańskiego Nestora (стор. 17-21) з Annotationes onomasticae (21-24). 2. Żywot św. Theodozego Pieczarskiego (24-54 [9]) з Annotationes onomasticae (54-57). 3. Żywot ś. Stephana ihumena pieczarskiego (57-58). 4. O zbudowaniu cerkwie Najświętszey Panny Pieczarskiey (58-68). 5. Historya o świętym Damianie presbyteru

pieczarskim (68-69). 6. Historya o ś. Mattheuszu (70-71). 7. O świętym Hieremiaszu pieczarskim (71). 8. Żywot ś. Barłaama, ktćry był Ihumenem w Monásteru świętego Demetriusa (71-75). Corollarium (75-76) при ньому. 9. Historya o świętym Nikonie (76-78). 10. Żywot świętego Izaaka (78-82). 11. Żywot ś. Nicety Zatwornika (82-85). 12. O świętym Lawrentym zatworniku (86-87). 13. Cudowna Powieść o świętym Janie y Sergiuse (87-89). 14. Żywot ś. Alympiusza, malarza (89-95). 15. Żywot ś. Agapeta pieczarskiego, cudownego lekarza. Napisany od Polykarpa ś. Archimánarycie Pieczarskiemu Akindynowi (96-102). 16. Żywot ś. Grzegorza cudotworce. Nápisány od tegoż ś. Polikárpa (102-108). 17. Żywot świętego Iana, wiele cierpiącego (109-110). 18. Żywot ś. Moyzesza Węgrzyna (110-116). 19. Żywot ś. Prochora, zakonnika pieczarskiego (117-122). 20. Żywot dwóch świętych pieczarskich Theodora y Bazilego (122-131). 21. Żywot ś. Pimina Pieczarskiego (132-136). 22. Żywot ś. Spiridona Pieczarskiego, który prosphory piekł (137-138). 23. Żywot ś. Eustratia Pieczarskiego, Postnika (139-141). 24. Żywot ś. Nikona zakonnika pieczarskiego (141-143). 25. O świętym Kukszy y ś. Piminie postniku (143-144). 26. Żywot y cuda ś. Athanazego pieczarskiego (144-145). 27. Żywot ś. Mikołaia Swiatosze, xiążęcia czernihowskiego (146-152). 28. Żywot ś. Erasma Pieczarskiego (153-154). 29. Powieść o zakonniku pieczarskim Arecie (154-155). 30. Powieść o dwu braciey, Titusie Presbiteru, y Ewágriuśie Diákonie, którzy z sobą gniewali się (156-157). 31. Żywot ś. Nifǫnta Pieczarskiego (157-159). 32. O ś. Onisiphorze, który żył za Ihumena Pieczárskiego Pimina. Y o bracie, który potaiemnie iadał (160-161). 33. Dzieie po śmierci Polikarpa Archimandrity Pieczarskiego, który żył około Roku Páńskiego, 1179 (162). Cudo w Pieczarskim Monasteru (163).

Після цих статтей, присвячених життям св. отців печерських, ідуть: O głowach śś. Pieczarskich, z których oleiek święty płynie, do czytelnika łaskawego napomnienie (164-166) і Chronologia o prawosławnych Metropolitach ruskich: począwszy od okrzszczenia Rusi aż do Dzisieyszego Jaśnie Przewielebnieyszego w Bogu Jego Mości Oyca Piotra Mohiły, archiepiscopa Metropolita Kiowskiego, Halickiego, y wszystkiey Rusi: exarchy świętego thronu Konstantinopolskiego, Archimandrity Pieczarskiego: przywiedziona (167-181), що кінчається гербом митрополита Петра Могили і віршем до нього.

„Chronologia", з посиланням на Стрийковського і Нестора, як і вступні статті „Paterikon-a", виразно полемічно спрямована. Так, напр., оповідання про посвячення Климента Смолятича на київського митрополита (як і згадка про поведінку Нифонта в житійній частині тексту „Paterikon-a") свідчить про те, що автор

виступав як переконаний прихильник влади царгородських патріярхів у церкві на Україні, підкреслюючи свій зв'язок із східніми православними патріярхами.

Почавши з 182 стор., 31 стор. без паґінації займає „Reiestr rzeczy co przednieyszych, które sie w tych świętych oycόw pieczarskich kiowskich żywotach znayduią", далі на одній сторінці без паґінації міститься показник: „Historici, z których tak żywoty świętych oycόw pieczarskich, iako y chronologia metropolitów do dzisieyszego Jas: Przewiel.: Jego Mści Oyca Metropolita iest przewiedziona": I. Święty Simeon (очевидно замість Simon) Episcop Suzdálski. II. Ś. Polikarp Ihumen Pieczárski. III. Ś. Nestor Zakonnik Pieczárski. IV. Zonaras Historik Graecki. V. Stricovius. VI. Vapovius. VII. Bielscius. VIII. Cromerus (Текст „Paterikon-a" подає посилання на джерела, за тодішнім звичаєм, на берегах. Іноді на берегах же подано й моральні висновки з тексту або підзаголовки до окремих епізодів оповідання).

Нам, як сказано вже, важливо в цій статті встановити відношення переробки С. Косова до „Києво-Печерського Патерика". Отже, лишаючи для істориків церкви полемічні статті „Paterikon-a", спиняємося на частині новелістичній.

Щодо новелістично-житійного матеріялу для переробок „Києво-Печерського Патерика" в 17 ст. розходжень між дослідниками ми не знаходимо. Ідучи за В. Яковлевим, що в книзі „Древнекиевские религиозные сказания" (Варшава 1875) присвятив переглядові змісту „Paterikon-a" з усіх найбільше місця (стор. 62-66), вони вважають, що за основу взято текст другої Касіянівської редакції „Патерика" 1462 року.

Акад. А. Шахматов у статті „Киевопечерский Патерик и Печерская летопись"[10]) писав: „Ні в одній з попередніх (тобто до Касіянівської 1462 р. — М. Г.) редакції не знаходимо стількох статтей у складі „Патерика" й ніде ці статті не читаються з такою повнотою, як у згаданій редакції уставника Касіяна. Разом із тим ні одна з редакцій „Патерика" не мала такого великого поширення, як ця; вона ж лягла в основу пізніших редакцій — Йосифа Тризни та друкованих" (стор. 795).

Цю саму думку висловлює і проф. Д. Абрамович у своїх працях: „Исследование о Киево-Печерском Патерике как историко-литературном памятнике", СПБ., 1902, стор. 96, і „Києво-Печерський Патерик". „Пам'ятки мови та письменства давньої України", том IV, К., 1930 (стор. XV).

Але тому, що згадані визначні дослідники обмежуються лише загальними твердженнями, ми в цій статті простежимо за тим,

яких, насамперед композиційних, змін зазнав „Paterikon" С. Косова супроти другої Касіянівської редакції. Це дає нам змогу встановити, в якій мірі ця книга є нащадком Печерського „Патерика", отже яка її вартість в арґументації про існування традиції старокиївської доби в українській літературі 17 століття.

„Żywot Świętego Antoniego Pieczarskiego zebrany z Latopisca Słowiańskiego Nestora" являє собою, як слушно зауважив в „Исследовании" проф. Д. Абрамович (стор. 96), невелику переробку статті, що в 2 Касіянівській редакції зветься „Нестора, мниха обители манастиря Печерьскаго, сказаніе что ради прозвася Печерьскый манастырь. Слово 7", зберігаються ті самі епізоди і подаються в тій самій послідовності. З'являється дата постриження Антонія: „W zakonie począł żyć około Roku Pańskiego 1103", обчислена, мабуть, на підставі літописних даних про смерть кн. Володимира, і додано згадку про день шанування святого Церквою — 10 липня.

Приписані Несторові (ще в 1-ій Касіянівській ред.) слова в кінці цього сказанія: „Приидохъ же и азъ к нему (тобто Антонію — М.Г.), худый и недостойный азъ рабъ Несторъ, и приять мя, тогда лѣть ми сущу 17 от рожденіа моего"[11] дають Косову підставу до твердження: „Nestor święty w ośmnastu ieszcze lećiech do niego w Zakon wstąpił, y ten pierwszy iest pisarzem życia śś. Pieczarskich" (стор. 21). Annotationes onomasticae після житія Антонія на підставі старого руського літопису і польських творів — Стрийковського, Баронія, Длуґоша, подають згадки про Володимира Великого, Ярослава, про вбивство Бориса та Гліба, при чому названі імена їх при хрищенні — Роман та Давид і докладно перелічені імена вбивців-вишгородців (згідно з „Повістю временних літ"). Назвавши Рюрика, Сінеуса і Трувора, Косов додає: „Kroniki záś nász̀e Ruskie o tych Wárágách wywodu doskonáłego nie daią" (стор. 24). Посилаючись на Стрийковського, Косов каже: „że w Páństwie Sáphoyskiego Xiążećia miedzy Włoską y Fráncuską zemią, iest Ziemicá názwáná Wárágia"; у нього ж бере він і таке твердження про Володимира Великого: „na ostatek ią (Stolicę) przeniosł do Włodzimierza Miásta, które na imię swoię we 36 milách zá Moskwą miedzy Wolgą y Oką, nad Klezmą rzeką zbudował" (стор. 21).

Żywot ś. Theodozego pieczarskiego" (стор. 24-54) — найбільше житіє в "Paterikon-i". Супроти 2 Кас. ред. „Патерика Печерського" маємо тут такі композиційні відміни, відзначені, зокрема, вже проф. Д. Абрамовичем на стор. 96 „Исследования".

В одно оповідання об'єднані: 1. „Житіє преподобного отца

нашего Θеодосіа, игумена Печерьскаго манастиря" (сл. 8), 2. „Слово о пренесеніи мощемь" (сл. 9) і 3. „О покованіи рацѣ" (сл. 10).

Із складу житія Теодосія, як маємо його в 2 Кас. ред., виділено в окремі житія епізоди, зв'язані з іменами:

Стефана — "Żywot ś. Stephana ihumena pieczarskiego" (стор. 57-58); Варлаама та його наступника Ісаїї — "Żywot ś. Barłaama" (стор. 71-76), Никона — "Historya o św. Nikonie" (стор. 76-78).

Епізод з житія Теодосія про гнів князя Ізяслава, спричинений постриженням Яневого сина Варлаама і княжого євнуха Єфрема, виділено як Corollarium при житії св. Варлаама (стор. 75).

Порівняно з текстом ред. 1462 р. дуже скорочено вступ до житія св. Теодосія і — в багатьох місцях — побожні міркування автора. Скорочено й деякі епізоди, наприклад, епізод побачення з матір'ю в манастирі. Помилку "Bulgarzyna", себто „болгарина", замість „боярина", проф. Д. Абрамович слушно вважає („Исследование", стор. 96) за ще один доказ залежности "Paterikon-a" саме від 2 Кас. ред.

Зовсім усунуто „Похвалу преподобному". Виразно змінено порядок епізодів супроти житія св. Теодосія в 2 Кас. ред. В одному випадку, здається нам, можна простежити намір автора, створюючи нову комбінацію епізодів, підібрати докупи тематично близькі, але розкидані в тексті редакції 1462 року короткі епізоди, що оповідають про боротьбу св. Теодосія із власницькими звичками ченців, про ставлення його до розбійників, до жебраків і взагалі до вбогих, про непохитність і сміливість у спорах за віру з жидами (стор. 29-30 „Paterikon-a")..Усі вони мають схарактеризувати діяльність св. Теодосія як найвизначнішого ігумена Києво-Печерської Лаври. Подані вони слідом за епізодом, що малює обрання св. Теодосія на ігумена печерського. В інших же випадках, напр., в епізодах із чудесами з медом, олією, хлібом (стор. 40-42) переставлення мають, очевидно, механічний характер і зв'язані, здається, із потребою привести до якоїсь єдности ті епізоди, що лишилися після виділення ряду вставних коротких оповідань в окремі житія (св. Стефана, Варлаама та Ісаїї й Никона).

Відзначимо, між іншим, непорозуміння в перекладі при переробленні С. Косовим тексту за редакцією 1462 року — воно легко пояснюється випадковою нечіткістю рукопису або не досить уважним читанням:

Текст 2 Кас. ред.	У Косова:
... „Прииде по обычаю христолюбивый князь Изяслав с м а л о м о т р о к ъ”... (Проф. Д. Абрамович, „Києво-Печерський Патерик”, стор. 43).	...“przychodził doniego Xiązę Izásław często z s y n a c z k i e m s w o i m pieszo z Kiowa”... (стор. 28)

Annotationes onomasticae (стор. 54-57), що подають відомості про князів Ярославичів і їх боротьбу з кочовиками, складені, за словами автора, на підставі літопису „Нестора” (według ś. Nestora) і польських хронік.

Після короткого (19 неповних рядків) житія св. Стефана — „Żywot ś. Stephana ihumena pieczarskiego” (стор. 57-58), яке створено шляхом відокремлення одного епізоду з житія св. Теодосія, названого в ред. 1462 р. „О отгнаніи Стефановѣ, иже послѣди епископъ бысть Владимеръскый”, іде оповідання „O zbudowaniu cerkwie Naświętszey Panny Pieczarskiey” (ст. 58-68).

Воно постало з об'єднання таких оповідань 2 Касіянівської редакції:

1) „О созданіи церкви” (сл. 1), 2) „Слово о пришествіи мастеръ церковныхъ” (сл. 2), 3) „Слово еже когда основанна бысть церкви Печерскаа” (сл. 3), 4) „Слово о пришествіи писцевъ церковныхъ къ игумену Никону” (сл. 4), і 5) „Сказаніе о святеи трапезѣ” (сл. 6).

Оповідання „О Іоаннѣ и Сергіи чюдо изрядно” (сл. 5), що в 2 Касіянівській редакції міститься між оповіданнями „О пришествіи писцевъ...” і „Сказаніе о ...трапезѣ...”, знаходить собі місце далі як самостійна “Cudowna Powieść o świętym Janie y Sergiuse” (стор. 87-89).

Отже, ці п'ять оповідань про збудування церкви Печерської в редакції С. Косова міняють свої місця, і композиція цього циклу в “Paterikon-і” відмінна від першоджерела.

Порушуючи порядок, прийнятий в попередній редакції, Косов, після короткого вступу, де повторюється застосоване в передмові “Do czytelnika prawosławnego” порівняння Антонія і Теодосія з сонцем і місяцем на обрії києво-печерському, подає оповідання про прихід чотирьох майстрів-будівничих, зберігаючи деталі, наведені в старому тексті „Патерика Печерського”. Довівши виклад до місця, де св. Антоній роз'яснює майстрам-будівничим, хто викликав їх до себе й дав їм замовлення, і згадавши про пояс, що прибув із Варязької країни, Косов вставляє епізод із поясом Шимона-варяга лише після оповідання про за-

кладини церкви. Таким чином тут попередня композиція істотно порушена.

Історія Шимона-варяга з його чудесним поясом розповідається із збереженням порядку епізодів, прийнятого ред. 1462 р., однак дещо відмінно в окремих деталях. Оповідаючи, наприклад, як Шимон, поранений, лежав на бойовищі, Косов відхиляється від свого джерела знов, можливо, через не досить уважне його читання:

За 2 Кас. ред.:	"Paterikon"
...„Гнѣвомъ Божіим побѣжени быша христіане, и бѣжащимъ имъ, погнани быша и воеводы съ множеством вои. Егда же съступишася, ту же и Шимонъ лежаше язвенъ посреѣдѣ ихъ..." (Проф. Д. Абрамович, „К.-П. Патерик", стор. 2).	"..Wiele ich pozabijano, drudzy się potopili, á trzecich powiązano, miedzy którémi y Szymon ten związany leżał..." (стор. 62)

Оповідання про прихід грецьких малярів і про посвячення Церкви Печерської подані дуже близько до тексту 2 Касіянівської редакції. Є лише невелике розходження в датах: за ред. 1462 р. „Священна бысть церкви Печерская в лѣто 6597, въ пръвое лѣто игуменъства Іоаннова" (тобто року 1089[12]), тоді як у "Paterikon-i" (стор. 67) подано 1088 рік.

Чим спричинена зміна композиції оповідання про побудову Печерського храму? Це оповідання не даремно дає підставу дослідникам говорити про „важливу ролю варягів в історії християнізації Київської Руси" (Д. И. Абрамович, „Исследование о Киево-Печерском Патерике как историко-литературном памятнике", СПБ., 1902, стор. 194). В 1875 році в кн. „Древнекиевские религиозные сказания" В. Яковлев писав: „Не зважаючи на пізню редакцію цього оповідання, основа його, що висловлює переконання старої Руси, не дає сумніватися в тому, що переказ про побудову Києво-Печерської церкви ясно вказує на вплив заходу, але далі це не православне, західне оповідання підпорядковується візантійському і поєднується з ним. У цьому самому протиставленні двох начал і в підпорядкуванні одного одному видна вже неодмінна наявність обох у найстарішому переказі" (стор. 131).

У 30-их роках 17 ст. питання про західні й східні впливи на Українську Православну Церкву саме було предметом гострого спору. Обстоюючи погляд про початкове непорушне єднання з

Візантією й доводячи церковну незалежність Києва від Риму чи підлеглих йому ієрархів, Косов, хоч і зберігає оповідання про чудесний пояс Шимона-варяга, проте ставить його на другому пляні, — навпаки, підкреслюючи зв'язок київських церковних діячів 11 століття з Візантією. Те, з чого в „Києво-Печерському Патерику" починається історія побудови церкви,— пророкування про пояс, знятий із варязького (тобто „латинського", західнього) зображення розп'ятого Христа, стає в композиції Косова лише епізодом, хоч і чудесним, однак другорядним.

Вміщені далі житія, як і попереду розглянуті, коли порівняти їх із текстом 1462 р., зазнають редакційних змін.

Це насамперед новий порядок циклів: після новель, що являють собою переробку епізодів із циклу оповідань про виникнення Печерського манастиря та з Теодосієвого житія, іде ряд житій, приписуваних Полікарпові, тоді як у відомих попередніх редакціях спочатку йде цикл житій, приписуваних Симонові, а далі житія, приписувані Полікарпові.

Крім того, вносячи в них подекуди новелі з інших груп, Косов не цілком додержується прийнятого його попередниками точного поділу на цикли. Після новель, виділених із складу оповідання „О святых блаженных первых черноризцѣх Печеръскых" і поданих в дещо відмінному від попередніх редакцій порядку, а саме: житіє Іеремії після житія Матвія, — ідуть житія Варлаама і Никона, виділені Косовим із складу житія Теодосія. Далі Косов містить житіє Ісаакія Печерника, яке до Касіянівських редакцій було в складі „Сказанія о первых черноризцѣх", а в 2 Касіянівській редакції стоїть після циклу Полікарпових оповідань.[13])

За ним іде група житій, приписуваних Полікарпові. Порівнюючи тут порядок житій із порядком, прийнятим у 2 Касіянівській редакції, маємо такі зміни: за житієм св. Лаврентія вставлена повість про Івана і Сергія, яка в 2 Кас. ред. входила до циклу оповідань про початок Печерського манастиря. Далі перенесено вперед оповідання про Олімпія-маляра, відірване від оповідання про Спиридона-проскурника, з яким воно в 2 Касіянівській ред. складало одно 34 „слово". Цілком випущено оповідання про Марка-печерника (32 „слово" 2 Кас. ред.). Оповідання про св. Пимена („слово" 35) поставлене перед оповіданням про Спиридона-Проскурника („слово" 34).

Група оповідань, приписуваних Симонові, має такі зміни у розміщенні матеріялу: „Сказаніе... что ради имѣти тщаніе" (про св. Онисифора „слово" 15), що в 2 Кас. ред. стоїть першим після посланія Симона, у Косова поставлене (як 32 новеля) за вміще-

ним у кінці Симонової групи оповіданням про Нифонта („слово" 13), яке в 2 Кас. ред. стоїть після оповідання про перших чорноризців („слово" 12).

Для наочности образу змін у композиції житій "Paterikon-a" зіставляємо порядок їх розміщення:

	2 Кас. ред.	**"Paterikon":**
Слово	1. „О созданіи церкви"	
"	2. „Слово о пришествіи мастеръ церковных"...	
"	3. „Слово еже когда основанна бысть церкви Печерскаа"	4. O zbudowaniu cerkwie... (58-68)
"	4. „Слово о пришествіи писцевъ"...	
"	6. „Сказаніе о св. трапѣзѣ"...	
"	5. „О Іоаннѣ и Сергіи чюдо"... (відокремлене в)...	13. Cudowna pow. o św. Janie y Sergiuse (87-89)
"	7. „Сказаніе что ради прозвася Печер. манастырь"	1. Żywot św. Antoniego (17-21, 21-24)
"	8. „Житіе преп. Өеодосіа"	2. Żywot św. Theodozego (24-54, 54-57)
"	9. „Слово о пренесеніи мощемь"	
"	10. „О покованіи рацѣ" (виділені окремі епізоди:)	
		3. Żyw. św. Stephana (57-58)
		8. Żyw. św. Barłaama (71-75, 75-76)
		9. Historya o św. Nikonie (76-78)
"	11. „Похвала преподобному" (випущ.)	
"	12. „О первых черноризцѣх Печеръскых" (Даміян, Іеремія, Матвій)	5. Historya o św. Damianie (68-69)
		6. Hist. o św. Mattheuszu (70-71)
		7. Hist. o św. Hieremiaszu (71)

"	13. Про бл. Нифонта	31. Żyw. św. Nifonta (157-159)
"	14. Посланіє Симона до Полікарпа (вип.)	
"	15. „Сказаніє... что ради имѣти тщаніє".	32. O św. Onisiphorze (160-161)
"	16. про Євстратія Посника	23. Żyw. św. Eustratia (139-141)
"	17. про Никона	24. Żyw. św. Nikona (141-143)
"	18. про Кукшу і Пимена	25. O św. Kukszy y św. Pimenie (143-144)
"	19. про Атанасія Затворника	26. Żyw. św. Athanazego (144-145)
"	20. про Миколу Святошу	27. Żyw. św. Mikołaia Swiatosze (146-152)
"	21. про Еразма	28. Żyw. św. Erazma (153-154)
"	22. про Арефу	29. Pow. o Arecie (154-155)
"	23. про Тита і Евагрія	30. Pow. o Titusie y Ewagriuśie (156-157)
"	24. Посланіє Полікарпа до Акіндіна (вип.)	
"	25. про Никиту Затворника	11. Żyw. św. Nicety (82-85)
"	26. про Лаврентія Затворника	12. O św. Lawrentym (86-87)
"	27. про Агапіта безмездн. лікаря	15. Żyw. św. Agapeta (96-102)
"	28. про Григорія Чудотворця	16. Żyw. św. Grzegorza cudotworce (102-108)
"	29. про Івана Затворника Многостражд.	17. Żyw. św. Iana (109-110)
"	30. про Мойсея Угрина	18. Żyw. św. Moyzesza Węgrzyna (110-116)
"	31. про Прохора Чорноризця	19. Żyw. św. Prochora (117-122)
"	32. про Марка Печерника (випущ.)	

"	33. про Федора і Василія	20. Żywot św. Theodora y Bazilego (122-131)
"	34. про Спиридона Проскурника і Олімпія Маляра	22. Żyw. św. Spiridona (137-138) 14. Żyw. św. Alympiusza (89-95)
"	35. про Пимена Многостраждального	21. Żyw. św. Pimina (132-136)
"	36. про Ісаакія Печерника (в 2 Кас. ред. окремо)	10. Żyw. św. Izaaka (78-82).

Відзначимо далі в порядку розміщення оповідань істотні зміни, що виникли в новому переробленні.

"Historya o św. Mattheuszu" (стор. 70-71), що разом із оповіданнями "Historya o świętym Damianie presbyteru pieczarskim" (стор. 68-69) і "O świętym Hieremiaszu pieczarskim" (стор. 71), як згадано вище, являє епізод із оповідання „Києво-Печерського Патерика" „О святых блаженных первых черноризцѣх Печеръскых" (Слово 12), — має відхилення від редакції 1462 року.

На стор. 70, говорячи про дияволову спокусу „лѣпком" монахів під час відправи, Косов слова 2 Кас. ред.:

„...Видѣ бѣса, обьходяща въ образѣ Ляха и въ приполцѣ носяща цвѣткы, иже глаголются лѣпкы: възимаше и нѣкакой з лона цвѣтокь и верзаше и на кого либо"... („Києво-Печ. Пат.", стор. 96)[14]) віддає так:

"... Uyżrzał nieprzyjaćiela dusznego w odźienie krotkie ubránego, á máiącego wiele kwiatków"... Зміна ця, збережена пізніше й друкованим „Патериком" 1661 року, („во образѣ воина") і пізнішими його виданнями, пояснюється, очевидно, міркуваннями льояльности щодо впливової польської національности, а в "Paterikon-і", можливо, й тим, що він був розрахований на польського читача.

С. Косов вводить епізод із видінням св. Матвія, якого немає в обох Касіянівських редакціях: „A gdy iednego czásu Ihumen Nikon ná Jutrznią záspał, widźiał ten święty Mattheusz gorąco się w cerkwi modląc, ná mieyscu gdźie Ihumen stawać był zwykł osła stoiącego, zkąd porozumiał święty Mattheusz, że Ihumen Jutrznią záspał" (стор. 70).

Це оповідання, як відомо, літописного походження. Під 6582 роком літописець, розповідаючи про печерських ченців, так, між іншим, описує видіння Матвія:

„Единою ему стоящю на утрени, возведъ очи свои, хотя

видѣти игумена Никона, и видѣ осла, стояща на игумени мѣстѣ, и разумѣ, яко не всталъ есть игуменъ"[15])

Обидві Касіянівські редакції обминули це оповідання. У Теодосіївській редакції, як свідчить проф. Д. Абрамович („Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 219) це місце передається так:

„Стоящю ему на заутренѣи, возрѣвъ, видѣ бѣса на игуменѣ мѣстѣ стояща, и разумѣвъ старець, яко игуменъ не всталъ есть".

В редакції „Патерика" Иосифа Тризни (1647-1656) замість осла чи біса в цім епізоді з'являється постать патрона манастиря св. Теодосія. Цей варіянт близький до оповідання про архимандрита Никифора Тура в „Тератургімі" Атанасія Кальнофойського (Cud VIII), де замість архимандрита з'являється св. Теодосій. Запозичення цього епізоду житія св. Матвія цілком відповідає численним посиланням С. Косова на „Нестора". Як можемо судити з зіставлень, „Повість временних літ" — одне з основних для нього джерело історичних відомостей.

"Żywot św. Barłaama" (стор. 71-75) і "Corollarium" (стор. 75-76), при ньому, а також "Historya o świętym Nikonie" (стор. 76-78), що, як згадано вище, входили в 2 Кас. ред. до складу житія св. Теодосія, зберігають тут свій характер. Замість Ісаії, як у 2 Кас. ред. і пізніше у виданні „Патерика" 1661 року, наступником Варлаама, як ігумена Дмитрівського манастиря, названий "Izaak" (стор. 75). "Żywot św. Izaaka" (стор. 78-82) дуже скорочено супроти 2 Кас. ред., найбільше в описі повороту Ісаакія до життя після тяжкої хвороби, спричиненої бісами.

"Żywot św. Nicety" (стор. 82-85) скорочено передає оповідання за 2 Кас. ред. Згадка про Нестора серед інших ченців подана в формулі, відмінній проти 2 Кас. ред. („иже написа лѣтописець"), а саме: "Nestor, który nápisał Kroynikę álbo Látopiśec, y Páteryk Pieczarski (стор. 85).

Новеля "O świętym Lawrentym zatworniku" (стор. 86-87), повторюючи попередню редакцію, відмінна у визначенні числа ченців: у „слові" „О Лаврентіи Затворницѣ" ред. 1462 р. — „Бѣ бо тогда всѣх черноризець в печерѣ 100 и 80", у "Pateryko-i" "na ten czás sto pięćdziesiąt ośm" (стор. 86).

У новелях "Żywot św. Alympiusza, malarza" (стор. 89-95), "Żywot św. Jana, wiele cierpiącego", (стор. 109-110), "Żywot dwoch świętych... Theodora y Bazilego" (стор. 122-131). "Żywot św. Pimina" (стор. 132-136) та „Żywot św. Eustratia" (стор. 139-141), текст дуже скорочений, переважно в частині побожних міркувань.

В новелі “Żywot ś. Moyzesza Węgrzyna” (стор. 110-116), оповідаючи про повстання в Польщі й посилаючись, слідом за ред. 1462 р., на літопис, С. Косов подає уточнення: „według nászych Látopisow Russkich (lubo w Polskich tego nie masz) ná Bolesłáwa prędką śmierć dopuśćił Pan Bóg” (стор. 116). В „Повісті временних літ” (за Лавр. списком) під 6538 (1003 р.) читаємо: . . „ В се же время умре Болеслав Великый в Лясѣхъ, и бысть мятежь в земли Лядьскѣ: вставше людье избиша епископы, и попы, и бояры своя, и бысть в нихъ мятежь”. Текст цієї новелі С. Косов скорочує, очевидно, з „повчальних” міркувань, переважно коштом опису найаґресивніших спроб спокусити св. Мойсея. Ми не знаходимо ні епізоду про те, як вельможна полька, спокушаючи Мойсея, „повелѣ его нужею положити на одрѣ своем съ собою, лобызающи и обьимающи, но не може ни сею прелѣстію на свое желаніе привлещи его”, ні епізоду з кастрацією Мойсея з наказу розлютованої жінки[16]). Слова 2 Кас. ред. в описі вигнання ченців Болеславом: „ ...въздвиже гоненіе веліе на черноризци и изгна вся от области своея” він пристосовує до фразеології польських читачів так: „rozgniewány Bolesław, kazał wszystkich Zakonnikow Reguły świętego Bázylego z państwa swego wygnać...” (стор. 116).

“Żywot y cuda ś. Athanazego pieczarskiego” (стор. 144-145) С. Косов приписує Полікарпові, якого він вважає ігуменом печерським, кажучи: „Zeznał to ten chory (Атанасій — М. Г.) przed Ihumenem y wszystką brácią, y przed tym Ihumenem Polikárpem, który ten żywot iego opisał” (стор. 145), хоч у 2 Кас. ред. опис чуда зцілення ченця Вавили Атанасієм супроводиться звертанням Симона: „Къ Поликарпу. Ты же, брате и сыну, симъ не въслѣдуй...[17]) Але за твердженням проф. Абрамовича (там же), слів „Къ Поликарпу” немає в двох відомих йому варіянтах, а саме: в рукописі „Общества Истории и Древностей Российских №157,” 16 в. (текст т. зв. „основной редакции”), — і „Государственной Публичной Библиотеки” в Петербурзі — „Новгор. Соф. собр. №1364”, 16 в. (текст 1-ої Касіянівської редакції). Можливо, що приписування С. Косовим цього житія Полікарпові, замість Симона, пояснюється, між іншим, і відсутністю звертання Симона до Полікарпа в тому спискові, яким користувався Косов, але, поза тим, гадаємо, в Лаврі були якісь відомості, що викликали з цим іменем помилку, бо ототожнення Полікарпа, автора житій із „Патерика Печерського”, з Полікарпом — архимандритом печерським, властиве і кільком іншим редакціям „Патерика”.

Тенденцію автора цікаво демонструє перероблення початку

новелі про Атанасія Затворника, „иже умер и пакы въ другій день оживе и пребысть лѣтъ 12". В 2 Кас. ред. початок читається так: „Бысть убо и се в том же святѣм манастыри. Братъ единь, живый свято і богоугодно житіе, именем Афанасіе, болѣвь много, умре. Два же брата отерше тѣло его мертво и отъидоста, увивше его, якожде подобаеть мертваго. По прилучаю же пришедше нѣціи, видѣвша того умерша, и отъидоша. Пребысть же мертвый весь день не погребенъ, бѣ бо убогь зѣло и не имѣа ничто же мира сего, и сего ради небрегом бысть: богатым бо всякъ тьщиться послужити и в животѣ и при смерти, да наслѣдить что. В нощи же явися нѣкто игумену, глаголя: человѣкъ Божій сей имать два дьни непогребенъ, ты же веселишися". И увѣдавъ же игуменъ о сем, въ утрій день съ всею братіею прииде къ умершему, и обрѣтоша его сѣдяща и плачюща"[18]).

Це місце у Косова в новелі „Żywot y cudo ś. Athanasego pieczarskiego" має такий вигляд: „Ten święty Zakonnik, imieniem Athánázy, był ieden z Braciey, prowádząc życie święte y Bogu ugodne: który wiele Pánu Bogu w Zakonie służąc umárł. Bráćia poszedszy otárli go, y uwinęli iako iest umárłego Zakonnika zwyczay uwiiáć. Leżał święty Oćiec cáłe dwa dni nie zchowány. Trzećiego dnia przydzie Ihumen z Bracią, áby ostátnią posługę uczynili, álić on siedźi i płacze" (стор. 144). Очевидно, пояснення неуважности печерських братів до небіжчика, на думку Косова, не служило б славі манастиря, і він обминув цю фразу. До речі, редактори друкованого „Патерика" 1661 р., загалом ближчого від „Paterikon-a" до редакції 1462 р., теж не наважилися відтворити це оповідання з усією його різкістю, подавши такий мотив: „И лежаше мертвый два дни, небреженія ради нѣкоего непогребенъ..." (стор. 243).

„Żywot ś. Mikołaia Swiatosze" (стор. 146-152) має посилання (на берегах) на хроніку Стрийковського („Stricow: l.5 fol: 185, názywa go Swiatoszą"). У вступі до цієї новелі знаходимо порівняння кн. Миколи Святоші з героем популярної в ті часи повісти про Варлаама і Йоасафа, яка незабаром, 1637 року, була надрукована в Кутеїнському манастирі[19]): „Tusze sobie y barzo dobrze Przezacny Narodzie Roxolánski, że czytáiąc Żywot świętego Jozáphátá Krolewká Indiyskiego, w podziwieniá się nurty zánurzysz: iż święty Krolewitcz miasto wielkich bogactw, ubostwo: miasto purpury, włośiennicę: miásto roskosznych potraw lesne korzonki: miásto wielkich sług orszaków, ná puszczy drzewá: miásto wdźięcznych melodii Muzycznych, mile leśnych ptaszkow szczebietania: miásto kosztownych pośćieli pod niebem otwártym źiemię trawą

przyodźianą, nákoniec, miásto Oyca y Matki miley, miásto pokrewnych cichą puszczę obrał sobie, á Państwem tak dostátnim, iakie iest Indiyskie, pogárdziwszy, Świętego Bárlááma szedł stopámi. Ale nie mniey y tu domá, przypátrzyć się możesz, gdy iedno zechcesz pilnie głębiey w Żywot tego wielkiego y u ludźiey y u Boga Xiążęciá Czernihowskiego Mikołáiá Swiátoszę weyżrzeć, który máiąc Dźiádá Xiążęcia Swiátosława, Oycá, záś Dawida Swiatosławicza Xiążęciá Czernihowskiego, człowieká wielkimi bogáctwy obfituiącego na Páństwie Czernihowskim; wszystkiemi świáta marnośćiami łatwo pogárdził, á udał się na ostry żywot, náśláduiąc świętego Theodozego Pátryárchi naszego Pieczárskiego" (стор. 146). Ця аналогія перейшла й до друкованого „Патерика Печерського" (вид. 1661 р., стор. 245).

Оповідання „O ś. Onisiphorze, który żył za Ihumena Pieczárskiego Piminá, y o bracie, który potaiemnie iadał" (стор. 160-161), створене скороченням „Сказанія Симона, епископа Владимерьскаго и Суждальскаго, о святых черноризцах Печерьскых, что ради имѣти тщаніе и любовь къ преподобным Антонію и Өеодосію, отцемь Печерьскым" (сл. 15). Воно містить згадку, повторену в кінці, про „св. Симеона" (очевидно, Симона), єпископа суздальського, як автора оповідання.

Деякі редакційні зміни в текстах новель Косов робить, сподіваючись на те, що книгу його читатимуть не лише православні, але й спольщені та покатоличені українці (насамперед із найзначніших верств), як і ті з поляків, що виявляли інтерес до цієї православної святині[20]). Тому Косов подекуди пояснює назви, незрозумілі для людей, не знайомих із обрядами Православної Церкви. Напр., у новелі: „Żywot ś. Spiridona" (стор. 137): ігумен „kazał mu chleb do Liturgiey ś. należący, to iest prosphory piec...; тут же пояснюється слово „мантія": „Święty Spiridon wody nie maiąc, płaszczem swoim, który zowią Mantią, piec pałaiący zátkał" (стор. 138).

С. Косов намагається зробити текст житій цікавішим для сучасного читача. З одного боку, перед ним стояло завдання популяризації, себто спрощення тексту, який саме в редакції „Києво-Печерського Патерика" 1462 р. зазнав не досить ще дослідженого впливу ампліфікації та інших „риторичних" засобів, плеканих в 15 ст. на „Святій горі" й узагалі на Балканах, як на це вказує М. Грушевський[21]). Доба вже була інша, інші смаки читачів, і в популярній книзі, та ще польською мовою, треба було „риторичні" окраси старого стилю заміняти іншими. Перед Косовим таким чином поставало завдання транспонувати сюже-

ти житійних новель в інший стилістичний плян — плян барокко. Зрозуміло, що далеко більше залишків „евтиміянського" стилю 14-15 ст. збереглося в друкованому „Патерику"", хоч і він зазнав бароккового оброблення.

Там, де виклад редакції 1462 р. не уявлявся надто ускладненим, був ясний і яскравий, Косов істотних змін до нього не вносив. Так не міняється зачин у багатьох житіях, де він і в 2 Кас. ред. не ускладнений побожними міркуваннями авторів, напр., у житіях Ісаакія, Никити, Івана й Сергія, Олімпія, Агапіта, Григорія, Мойсея Угрина, Євстратія, Никона, Кукші, Атанасія, Еразма, Арефи.

Іноді ж Косов спрощує вступ, відкидаючи міркування (часто багаті на цитати з Св. Письма) й заступаючи їх коротшими формулами, сприйнятливими для читача 17 ст.; напр., вступ до житія Спиридона Проскурника, що в ред. 1462 р. займає 11 рядків[22]), Косов зводить до слів: „Zwyczáyno Bogu wszechmocnemu z nieukow głębokimi Theologami czynić: z tákich mowie nieukow, ktorzyby mu się ná usługę zeszli, y swą náuką mogli ku chwale imieniá jego świętego prácowáć" і відразу приступає до сюжету: „Ten Święty Spiridon simplakiem był tak wielkim, że y iedney litery nie umiał, bo był rodem Wieśniak..." (стор. 137).

Вступ до житія Івана Затворника в ред. 1462 р.[23]) займає 14 рядків, а в "Paterikon-і" він обмежується словами: "Z dawnych czásow nieprzyiáciel duszny ná czystość potężnie szturmować zwykł y częstokroć ludzie w upadek grzechu ćielesnego przywodzić. Doznał tego ten ś. Jan"... (стор. 109) — і знову йде перехід до сюжету.

Як згадано, С. Косов, оновлюючи й популяризуючи в своїй книзі „Києво-Печерський Патерик", поза всіма іншими змінами, мусів наближати виклад до панівного вже в ту добу стилю української прози, що його деякі сучасні дослідники української літератури з цілковитою підставою визначають як барокко[24]). Давши в своїй „Історії української літератури" переконливу характеристику ряду жанрів доби барокко, зокрема „бароккових оповідань"-„повістей", проф. д-р Дм. Чижевський, щоправда, в короткому огляді не спиняється на окремій аналізі „техніки" невеликих новель, з яких складається, напр., „Небо новое" Й. Галятовського або „Руно орошенное" Дм. Тупталенка. Ми, маючи на меті передусім встановлення зв'язку "Paterikon-a" з традицією Київської Руси, не аналізуватимемо окремо його стилю, тим паче, що видрукуваний він польською мовою.

Відзначимо лише принагідно кілька „ілюстрацій" у ньому до тверджень проф. Дм. Чижевського про характер українського

барокко. Це — напр., згадане вище порівняння Миколи Святоші з Юпітером, Мойсея Угрина з Марсом, св. Івана з Сатурном (образ неба з емблематичними фігурами — поширений мотив у барокковій графіці). Це — майже в усіх новелях очищення сюжету від елементів міркувань „евтиміянської школи", щоб надати йому більшої опуклости, напружености, драматичности й швидше привести до розв'язки, продиктованої моральною настановою автора, а також заміна розпливчастих повчень попередньої доби струнко організованою системою менш багатослівних напоумлень, часто паралельно збудованих, сповнених емфази протиставлень, напр., у наведеному вище уривку із „Żywot ś. Mikołaia Świątosze". Впадає в око пронизаність оповідань моральним духом (часом це афористичні вислови на марґінесах). Особливо ж характеристична манера пишномовно, часто алегорично, говорити про речі, що стали вже непомітним шаблоном у житіях, писаних церковнослов'янською мовою. До того треба додати спроби „оживити" виклад вигаданими подробицями, часто в стилі перекладної повісти західнього походження, або латинських житій, зокрема діялогами. Наводимо кілька уривків з житія св. Агапіта-лікаря, щоб схарактеризувати літературну манеру Косова:

2. Кас. ред. 1462 р.

...Единъ болный принесенъ бысть въ Печерьскый манастырь, иже первый бысть у князя Всеволода, его же Аръмениннъ въ нечааніе въведе, прорекъ ему по осми дьний смерть. Блаженый же Агапитъ, давъ тому зеліа, еже сам ядяше, и здравь сътвори его.

"Paterikon"

Tráfiło sie w tym iż iednemu z Dworzan Xiążęćiá Wsewołodá, ćiężko zboláłemu, powiedział ten Ormiánin, żeby Testáment uczynił, y iusz zapewne pod kosę śmierći żywot swoy nágotował po ośmiu dni. Ow nieborás rad będąc bárżey by y łyczánemu żywotowi, niżli iedwabney śmierći, iusz práwie zdesperowawszy o żywoćie swym, kazal się wieść do ś. Agápetá Pieczárskiego, słysząc często y gęsto o iego uleczeniách. Agdy go tam przywieźiono, ś. Agápetus wnet iako był zwykł, wysłał w poselstwie gorącą modlitwę po Medycynę do niebá, rzucił

się do całonocnego niespániá, do pokłonów niskich czynienia: leżał przed obrazem Naświęt. Pánny Bogárodzice, osobliwey Patronki Pieczárskiey, prosząc, áby u Syná swego ziednáłá zdrowie temu Dworzáninowi: potym mu dał ziołek tych, ktorych pożywał sam, aby iemi się posilił. I nátychmiast onego Dworzániná do pierwszego zdrowia przywiodł.

И промъчеся о нем слава по всеи земли тои. Арменинъ же уязвенъ бысть завистною стрѣлою и нача укоряти блаженаго, и некого осужденна на смерть посла в манастырь, повелѣ дати тому съмертнаго зеліа, да пред ним вкусивъ, пад умреть. Блаженый же, видѣвъ сего умирающа, дасть ему манастырскыа яди и здрава сътвори его молитвою своею, и от смерти избави повиннаго смерти...” (Д. Абрамович, „Києво-Печерський Патерик”, К. 1930, стор. 129).

Dowiedźiawszy się Ormiánin że ten Pácyent iest uzdrowiony, ktoremu on śmierć po ośmiu dni obiecował (miły Boże, czego zazdrość nie robi) p r z e m y ś l a ć p o c z ą ł o r o z m á i t y c h f o r t e l á c h, żeby świętego Agápetá ludziom mogł ohydźić, á śiebie na czoło wystáwić. Posłał tedy do ś. Agápetá iednego człowieka osądzonego ná śmierć, dawszy mu trućizną táką, żeby przed ś. Agapetem umrzeć mogł: on człowiek trućizną záráżony, konać przed świętym Agapetem począł: á Zakonnik Bogoboyny więcey dufáiąc Bogu á niżeli lękaiąc się złośći ludzkiej, tegosz żiela swoiego onemu m i a s t o R e c e p t o w G á l e n o w y c h d a ł y odpráwuiąc gorące modły, pierwsze zdrowie mu dárował” (стор. 98-99).

Не переносячи в “Paterikon” оповідання про спробу вірменина отруїти Агапіта, С. Косов так відтворює дальший епізод із лікуванням князя Володимира Мономаха.

2. Кас. ред. 1462 р.

В ты же дни разболѣся князь Владимир Всеволодичь Мономахъ, и прилежаше ему Арменинъ, врачюя его, и ничто же

“Paterikon”

„Záchorzáło poty ćiężko Xiążę Włodźimierz Wsewołodówicz Monomach: Ormiánin támten p r z e w á r t o w a ł n i e r a z,

успѣ, но паче недугъ бываше болій. И уже при конци бывъ, посылаеть мольбу къ Іоанну, игумену Печерьскому, да понудить Агапита пріити до него, бѣ бо тогда княжя в Черниговѣ.

Игумен же, призвавъ Агапита, велить ему ити в Черниговъ. И отвѣщавъ блаженый: „аще къ князю иду, то и къ всѣм иду; не буди мнѣ славы ради человѣчьскыя прѣд манастырьскаа изыити врата и преступником быти обѣта своего, еже обѣщахся пред Богом быти ми в манастыри и до послѣдняго издыханіа. Аще ли изгониши мя, иду въ ину страну, потом възвращюся, дондеже вещь си минеть". Не бѣ бо николи же исходилъ из манастыря. Видѣв же посланный от княза, яко не хощеть ити, молить мниха, да поне зеліа дасть. Принуженъ же бысть игуменом, дасть ему зеліе от своея яди, да дасть болящему".

(Там же, стор. 130).

Hypokrátesa y Gálená, aby co wyczerpnąć ná chorobę Xiążęcą mógł: ále wskorał ták wiele, że miasto ulżenia, w nieznośny, czas od czasu, bol Xiążęćiá wpráwił. Xiąże widząć się bydź wielce zboliałym, á niemal iusz u forty śmiertelney porzuconym: wysyła posły do Monásterá Pieczárskiego (w ktorym ná ten czás był Ihumenem Jan) prosząc uśilnie Ihumená, aby świętego Agápetá do Czernihowá (w którym ná ten czás leżał Włodzimierz) przysłał. Ihumen przyzwawszy ś. Agápetá, prośi go y roskázuie mu do Xiążęcia iachac. Odpowiedźiał święty Agápetus Ihumenowi: Oycze ś. wiem dobrze, że mi zguby duszy moiey nie życzysz, niechćieyże mie w to wpráwiáć, ábych się prożney chwały świátá tego uiął; iam od niey w tę ciásną Pieczárę umknął, a ty mię do niey wysłáć chcesz. Widząc tedy Ihumen być mężá Bożego, y tákiego, ktory nie życzył sobie, raz się z świeckimi márnośćiámi pożegnawszy, onym znowu rąk podáwać: ábowiem nigdźiey się za wrotá Monásterskie, iáko został Zakonnikiem, nie wychylał ten ś. Agápetus. Posłániec záś Włodzimierzow wyrozumiawszy, iż to ná nim, áby tam iáchal wytárgowáć była niepodobna, prośił Ihumená, aby przynamniey onych ziolek y korzonkow coż toż otrzymać mogł: iákoż zá wielką inflácyą y Ihumenową otrzymał ie, y poniosł Panu swemu". (стор. 99-100).

Епізоди, наведені в обох редакціях, дають уявлення про те як оповідання „Патерика" Косов оздоблює відповідно до літературних смаків свого часу: лікар-вірменин радить скласти заповіт і наготувати своє життя „під косу смерти" вельможі, який радів би „скорше личаному життю, аніж едвабній смерті"; св. Агапіт „висилає до неба молитву в посольство по медицину", і ця небесна медицина протиставиться „рецептам Ґаленовим"; вірменин „не раз перегортає сторінки Гіппократа і Ґалена", марно намагаючись щось там почерпнути, щоб вилікувати князя. Лікар-вірменин „мацає пульс святому", а св. Агапіт, дізнавшись, що його суперник — іновірець, із гнівом говорить йому: "A iakożeś, prawi, śmiał tu do mnie wniść, y máćáć pulsow ręki moiey (дръжати за грѣшную мою руку") będąc odciętym od Cerkwie Bożey?" (стор. 102).

Тим часом як у „Патерику" вірменин обіцяє стати монахом, коли Агапіт не вмре на третій день, а Агапіт відповідає „мнѣ же извѣстилъ есть Господь въ 3-й мѣсяць умрети"[25]), в "Paterikon-i" — спір подається з далеко більшим зовнішнім напруженням: після лікаревого пророкування "Agapetus mąż w Zakonie doskonały„ á dárow Bożych pełny, ták mu odpowiedział: Zálosz się zemną (choćiay widzisz że iusz ledwo dycham, y ruszyć się nie mogę) że nie trzy dni, ále trzy mieśiące przetrwam: bo mam wiádomość od Zbáwiciela mego, w ktory czás y godzinę prziydźie mi na wieczny pokoy z tego padolu pláczu wyniść" (стор. 102).

Модернізує стиль "Paterikon-a" Косов часом і „зниженням" його, зацікавлюючи читачів оповіданнями про вчинки персонажів, ворожих святим.[26]) Розповідаючи про боротьбу Теодосія із злими духами, він каже: " ... tak iż chęstokroć iakoby na koniach iezdnych, ná kotczych, stroili biegániny z wrzaskiem, z bębnami, z trąbami; ale ś. Theodozyus dobrzy y czuyny rycerz Chrystusow wiedział czyiá to była komedyika, do modlitw y czytánia Psałterza się iáko do oręża iakiego udawał..." (стор. 28-29). Про лікаря-вірменина говорить: „przemyślać począł o rozmaitych fortelach" (стор. 98), „wielkim idiotą w nauce lekárskiey się okazał" (стор. 102).

"Paterikon" користується традиційною церковною фразеологією в її польській католицькій редакції, нею заміняючи відповідні слов'яно-візантійські вирази: Теодосій — "dobrzy y czuyny rycerz Chrystusow" (стор. 29), диявол — „nieprzyiaciel duszny" (стор. 57, 109), православні ченці тримаються "zakonu ś. Bázylego" (стор. 78), св. Кукша відзначається "ostrym życiem w Zakonie ś. Bazilego" (стор. 143); вмерти — це „pożegnać się z światem" (стор.

97); життя — „padoł płaczu" (стор. 102), Богородиця — „patronka Pieczárska" (стор. 98); „блаженный" — перекладено „Zakonnik Bogoboyny" (стор. 99), „mąż w Zakonie doskonały" (стор. 102). Вплив стандартних житійних стилістичних формул примушує С. Косова, — правда, дуже рідко, — додавати мотиви, яких у „Патерику" не було; передаючи епізод із вилікуванням Володимира Мономаха, Косов текст 2 Кас. ред.: „Князь же не смѣ преслушатися старца, и все имѣніе свое издасть нищим, по словеси блаженаго"[27]) відтворює так: ..."wszystkie bez omieszkánia dobytki y skárby swoie ubogim rozdał, a sam ubostwa się Chrystusowego rozmiłowawszy, świat y iego márnośći opuścił" (стор. 100). Як згадано вгорі, в тексті і на марґінесах є численні сентенції моралізуючого характеру. Деякі з них мають підкреслювати місця, які на думку редактора, особливо корисні для благочестивого читача: "kto starszego według Bogá nie słucha, ten usłucha szátáná" (стор. 83); "przykład starszego buduie mnieyszego" (стор. 33); "Zakonnikow w Skárbach zánurzonych modlitwa nieczysta przed Bogiem" (стор. 30); в опов. про Агапіта — в дужках: "Miły Boże, czego zazdrość nie robi" (стор. 98). Там же оповідання перебивається риторичним вигуком: "O dźiwny w Świętych twoich Pánie!" (стор. 102). Оповідання про ошуканця, що повісився на дереві, супроводиться (в житії Григорія) напученням: „Pátrzcie oszustowie"... (стор. 107).

Інші сентенції повинні нагадати про перевагу чернецтва і заставити читача з більшою пошаною ставитися до монахів. Оповідаючи, як Святослав запобігав ласки Теодосія, автор додає в дужках: "Pátrz pokorę Xiążęćia do ubogiego Zakonnika" (стор. 43). В житії Григорія в 2 Кас. редакції оповідання про трагічну загибель кн. Ростислава, згаданого в „Слові о полку Ігореві", що наказав утопити Григорія, супроводиться міркуваннями про Божу помсту за кривду. С. Косов скеровує сентенцію проти ворогів чернецтва: "A ták wszyscy Práwosławni ludzie, w pobożnośći kochaiących się Zakonnikow szánujćie, bo widźićie że się za nich jáko zá przyśięgłych sług swoich Chrystus Pan zwykł mśćić. . ." (108). Так само користується Косов і оповіданням про смерть князя Мстислава від стріли, якою він убив Василія, щоб нагадати: "Tu obácz káżdy Chreśćiáninie, iako z Zákonnikámi wálczyć; bo się za nich Bog sam mśći..." (стор. 131).

Нарешті, є сентенції і зауваження, мета яких — підтримати авторитет саме Києво-Печерського манастиря як місця, що перебуває під особливою опікою вищих сил. Атанасій, що воскрес після дводенної смерти, в „Патерикові" повчає ченців, щоб вони

корилися ігуменові, молились покровителям манастиря і дбали про похорон у печерах. Косов, спростивши виклад напоумлення, подає тут і арґумент: "... Ustawicznie Naświętsza Panna y święci Pátronowie tych Pieczar Antonius y Theodozyus za nimi, y za mieyscem tym y iego Mieszkáńcami gorąco modlą". На берегах: „Położenie w Pieczárách śś. pożyteczne" (стор. 145).

Акцентування особливої ролі Печерського манастиря має старе походження. З ним в'яжеться думка керівників його про те, що манастир здавна мав право на непідлеглість місцевій церковній владі. В "Paterikon-і" наведений заповіт Теодосія, виголошений ним перед смертю князеві Святославу:

„Niech Cerkwią Pieczárską, ani Archiepiskop,ani ktokołwiek od Cleru świętey Sophiey władnie, tylo ty Xiąże, y nestępcy twoi" (стор. 47).

Як відомо, такий заповіт належить і 2 Кас. ред. „Патерика". Проф. Д. І. Абрамович появу його відносить до другої половини 12 століття, до часів загостреної боротьби між Печерським манастирем і київською митрополією[28]). Уявлення про Києво-Печерський манастир як місце в релігійному відношенні виняткове походить таким чином від доби Київської Руси. С. Косов лише спрощує і загострює висновок.

Підводячи підсумки оглядові "Paterikon-а", можемо констатувати:

В основі „Paterikon-а" лежить 2 Касіянівська редакція „Києво-Печерського Патерика" 1462 р. В „Paterikon" з неясних для нас причин не ввійшло житіє Марка Печерника і кілька епізодів із інших житій, зокрема з житій Агапіта і Мойсея Угрина.

В "Paterikon-і" супроти 2 Касіянівської редакції істотно порушений порядок розміщення циклів житій, а також житій у межах циклів; окремі житія виділені із складу більших повістей, при чому для Косова не мало значення збереження окремих новель за їх авторами. Композиційні зміни дають підставу досліджувати далі, чи не користався Косов одночасно також і іншими редакціями „Києво-Печерського Патерика" або примірником ред. 1462 р. з іншим порядком сторінок, але це питання вимагає окремого розгляду, в нинішніх умовах користування джерелами неможливого. Подекуди Косов кореґує хронологію супроти 2 Касіянівської редакції, а також робить невеликі відхилення в дрібних означеннях (зокрема імен і чисел).

С. Косов користується, крім того, літописними джерелами, як „Повістю временних літ" (літописом „Нестора"), так і поль-

ськими хроніками, подаючи не раз посилання на літописців і вводячи, як виняток, літописне оповідання в житіє Матвія Прозорливого. С. Косов, здебільшого дуже точно користуючись сюжетними схемами із „Києво-Печерського Патерика" ред. 1462 р., раз-у-раз модернізує текст, зокрема, насичуючи його сучасною йому барокковою фразеологією повістевої і церковної літератури й підкреслюючи елемент повчальний.

"Paterikon" має новий супроти попередніх редакцій „Патерика" полемічно скерований широкий вступ і супроводиться короткими церковно-історичними відомостями про православних митрополитів київських.

Однак, при всіх цих змінах, "Paterikon" С. Косова, безсумнівно, є однією з пізніших редакцій „Києво-Печерського Патерика" і, поряд із кількома іншими пам'ятками, безпосередньо переносить у письменство 17 століття літературну традицію доби Київської Руси, даючи право говорити про безперервний — від 11 століття й через бароккову добу 17-18 століть — процес розвитку української літератури.

**
*

A summary of this paper was published in the Proceedings of the Philological Section of the Shevchenko Scientific Society, Vol. II., 1955.

ПРИМІТКИ

1) В. Истрин, „Очерк истории древнерусской литературы домосковского периода (11-13 вв.)", Петроград 1922, стор. IX.

2) Там же.

3) Там же, стор. 40.

4) Там же, стор. 42.

5) Том 5, Держ. В-во України, Київ 1926, стор. 159-162.

6) Н. Гудзий. „Литература Киевской Руси в истории братских литератур". Збірник „Русско-украинские литературные связи". Москва, 1951, ст. 62—74. Та сама стаття в збірнику „Російсько-українське літературне єднання", випуск I, Київ 1953, стор. 43-76.

7) А. Белецкий, С. Маслов, С. Шаховский. „Украинская литература". „Большая Советская Энциклопедия", 55, Москва 1947, а також „Історія української літератури" (том I, Київ 1954), видана Інститутом Літератури ім. Шевченка АН УРСР, зокрема розділи I-III частини I.

*) Тут і далі точно зберігаємо спосіб письма, прийнятий в „Paterikon-i".

8) Мабуть, звідси у Лазаря Барановича в „Żywoty świętych" 1670 р. у вірші „O świętych oycach Pieczarskich, o pieczarach Kijowskich" (стор. 385-386) порівняння Антонія з сонцем, Теодосія — з місяцем, інших отців — із зірками.

9) У книзі В. Яковлева „Древнекиевские религиозные сказания", Варшава 1875, стор. 64, чомусь ці дві статті названі в оберненому порядку.

10) „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук", том 2, Спб. 1897, стор. 795-844.

11) Д. Абрамович, „Києво-Печерський Патерик", К. 1930 (1931), стор. 20.

12) Д. Абрамович, „Києво-Печерський Патерик", стор. 13.

13) У зв'язку з цими переставленнями виникає питання, чи не було у Косова примірника з дещо іншим порядком сторінок супроти відомого рукопису 2 Кас. ред.

14) Пор.: „...Видѣ обиходяща бѣса, въ образѣ ляха, в лудѣ, и носяща в прнполѣ цвѣтокъ, иже глаголется лѣпокъ. И обиходя подлѣ братью, взимая из лона лѣпокъ, варжаше на кого любо". „Повесть временных лет", I. М-Л. 1950, стор. 126 (за Лавр. сп.).

15) „Повесть временных лет", 1. М-Л. 1950, стор. 127 (за Лаврент. сп.).

16) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 147-148.

17) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 113.

18) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 111.

19) Пізніше до неї звернувся і Лазар Баранович у книзі „Żywoty świętych", 1670 р., подавши віршовану переробку цієї повісти. До неї ж удався й св. Дмитро Туптало, автор „Четіїх Міней", але він користувався московським виданням 1681 року, як це довів проф. Д. Абрамович („Повесть о Варлааме и Иоасафе в Четьих Минеях Димитрия Ростовского". „Ювіл. збірн. на пошану М. Грушевського", 1928, т. 2. К., стор. 237-240).

20) Про те, що багато неправославних цікавилися Києво-Печерською Лаврою і мощами, які в ній спочивали, добре видно з „Тератургіми" А. Кальнофойського (стор. 114, 158, 178, 206, 214, 238, 288) і з записів митрополита Петра Могили, опублікованих в „Архиве Юго-Западной России", т. 7.

21) М. Грушевський, „Історія української літератури", 5, ДВУ, 1926, стор. 9-25.

22) Д. Абрамович, „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 171.

23) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 138-139.

24) Проф. Дм. Чижевський в кн. „Історія української літератури", 2. Прага 1942, подає огляд основних жанрів, застосовуваних в цьому стилі, повертаючись до цього питання і в ряді інших творів. Як бароккові розглядає численні явища в українській літературі 17 ст. і акад. О. Білецький в „Литературной Энциклопедии" („Украинская литература"), 11, Москва 1940, в „Большой Советской Энциклопедии" („Украинская литература") т. 55, М. 1947, в „Хрестоматії давньої української літератури", К. 1949, та ін.

25) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", стор. 131.

26) Про інші засоби зацікавлення в барокковій літературі, хоча там ідеться про проповідь, див. Дм. Чижевський. „Історія української літератури", 2. Прага 1942, стор. 103, 107 та ін.

27) Д. Абрамович. „Києво-Печерський Патерик", К. 1930, стор. 131.

28) „Исследование о Киево-Печерском Патерике как ист.-лит. памятнике", СПБ 1902, стор. 77.

Григор Лужницький

ПРАУКРАЇНСЬКИЙ ТЕАТР

Рік 1932-гий здогадно являтиметься зворотною точкою у ділянці театрознавства. Цього то року один із найкращих німецьких театрознавців, професор Театрознавчого Відділу Університету в Мюнхені, д-р Артур Кучер, у своїй глибокій праці „Елементи театру"[1]), видвигнув те, за чим надаремно шукали дослідники театру: основні елементи театру. Кучер сміливо й рішуче своїми твердженнями відмежував театрознавство від інших ділянок творчости, даючи почин новому напрямкові, напрямкові опертому на наукових основах.

Театрознавство у Західній Европі уже довго старалось стати самостійною науковою дисципліною, та, на жаль, усі спроби не зуміли відокремити історії театру від інших дисциплін, чи то літератури (драма), чи малярства (сцена)[2]). Театрознавчі досліди поодиноких епох історії театру, чи навіть спеціяльні праці із цієї ділянки[3]), ніяк не могли вийти на шлях усамостійнення театрознавства, як наукової дисципліни й тому й не диво, що такої міри дослідник театру, як Макс Герман у своїй праці про театр Середньовіччя і Ренесансу[4]) признається, що „wir haben den Wunsch, und zwar den berechtigten Wunsch eine theatergeschichtliche Wissenschaft zu besitzen, wir besitzen sie aber noch ganz und gar nicht. Ja, wir wissen noch nicht einmal die Aufgaben der kuenftigen Wissenschaft gebuehrend abzugrenzen".

Не краще було й в нас, на Слов'янському Сході Европи, Тихонравов[5]), згадуючи про драматичний характер народних празників і ігор, стверджує, що „далекі початки театральних вистав були всюди однакові: народна драма виростає і виділюється в самостійне тіло із цієї епічної поезії, яка держиться мовними переданнями народу. Ось форма загадки, питання і відповіді, вона є так близька діялогові, що з неї може легко виникнути невеличка народна драма. Значить, форми загадки вносять в епічну поезію драматичний елемент". І Тихонравов обговорюючи (для прикладу) старі німецькі м'ясопустні п'єси Fastnachtspiele, твердить, що це „низка драматизованих загадок", тобто виходить, що загадки мають драматичний елемент, але п'єси м'ясопустні Fastnachtspiele — це драматизовані загадки. Хіба ж

треба те, що має в собі драматичний елемент, ще драматизувати й як в такому випадку означити цього роду процес?

Ця плутанина в термінах „драматичний" і „сценічний", цей брак диференціяції поетичних видів помстився не тільки на старій школі літературознавців м. ст., але й мститься до сьогодні. В новішій праці проф. А. Белецкого „Старинный театр в России"[6]), як твердять рецензенти — „помітне недостатнє заглиблення в царині загального процесу, в розгляді української обрядовости з боку її драматичних моментів... цілковита безпорадність з методологічного боку"...

Не менша плутанина в поняттях „драми", „драматичности" чи „драматургії" з одного боку, а театром, сценою чи „сценічністю" з другого боку існує серед українських літературознавців. Поминаючи старі погляди О. Огоновського[7]) чи авторів шкільних підручників, як О. Барвінський, з новіших А. Шамрая[8]), М. Зерова[9]), В. Коряка[10]) і ін., ні С. Єфремов[11]), ні М. Возняк[12]) драматичного письменства від літератури не відрізнюють, а про початки театру, йдучи втертими шляхами своїх попередників, повторюють про „зародки драматичних елементів в українських людових обрядах".

Годі сказати, щоб серед українських літературознавців не було зацікавлення драмою чи театром. І. Франко ще в 1894 р. починає свої „історичні обриси" (недокінчені) про „Русько-український театр"[13]) та пише їх виключно під аспектом історії літератури театру. Правда, Франко у передмові заявляє, що він „не силувався написати вповні наукову історію нашого театру" а тільки дає „загальний нарис, скелет такої історії". Але і Франко обмежує минуле історії нашого театру до „зародків": „коли загальним виразом „драма" обіймемо певну історію не тільки висказану словом, але також виражену дійством, то мусимо признати, що народ наш (як майже всякий другий) від непам'ятних часів мав у своїх обрядах і звичаях багаті зародки драми".

Знову ж М. Возняк у своїх численних працях із ділянки драми дає тільки виключно матеріяли до історії драми, натомість до історії театру не вносить нічого нового.

Щойно 20-ті роки нашого сторіччя кидають деякі проблиски в напрямі розсліду історії театру. В цьому чималі заслуги у своїх працях поклав відомий театролог П. Рулін, який в численних працях, рецензіях, замітках і статтях добивався — на жаль надаремне — точного з'ясування завдань історії та історика театру[14]).

Де ж отже шукати початків українського театру? Найлегше починати з готового, тобто, почати історію українського театру шкільною драмою. І такі літературознавці, як М. Возняк чи В. Рєзанов (за Морозовим, Тихонравовим і ін.) повторяють, що хоч „в українській традиційній літературі, в українських народних обрядах, піснях до танцю, віруваннях, тощо, були своєрідні зародки української драми, їх не підхопила стара українська драма й Православна Українська Церква" — застерігається Возняк[15]) — „не прийшла їм в поміч зі своїм Богослуженням, як це було з середвіковою драмою в Зах. Европі. Таким робом — твердить Возняк — лишилося на Україні місце для третього чинника, що починав звичайно старий театр, а саме для шкільної драми, дати початок українській драматичній літературі".

Це твердження Возняка, мовляв, шкільна драма дала початок українській драматичній літературі, не перешкоджує йому твердити, що ще в дохристиянських часах в широкому крузі народних обрядів „усе приймало драматичну форму, скрізь поставав поділ роль... діялог... солісти... хор... жвава акція. До деяких пісенних обрядів примішувалося ще в додатку перебирання поодиноких осіб у шкуру звірів, важливе з того погляду, що заступало театральні костюми й закінчувало їх драматичний характер". Що більше, Возняк (зовсім правильно в цьому випадку) твердить, що „наше весілля... (подібне) до старовинних клясичних містерій або трагедій Софокла з їх хорами, строфами й антистрофами" — й мимо всього для Возняка це тільки „зародки", бо таки „із Зах. Европи прийшли на Україну готові початки українського театру, а не витворилися на місцевім ґрунті". Значить, ні театральні костюми, що „закінчували драматичний характер", ні поділ роль, ні діялог, ні солісти, ні хор, ні врешті „жвава" акція, на думку Возняка, до початків театру не належать.

Цей — на нашу думку — фальшивий шлях наших літературознавців — історію українського театру чи драми, зробив підвідділом історії літератури і вбгав її в періодизацію історії літератури. Правда, були в цьому напрямку й нечисленні виїмки: О. Барвінський у своїм підручнику історії української літератури[16]) шкільну драму зве — дуже правильно на нашу думку — „другостепенною формацією драматичного письменства".

Одначе, щойно М. Грушевський у своїй капітальній праці „Історія Української Літератури" відчинив ворота в історію українського театру. Грушевський перший, обговорюючи на сторінках своєї праці основні елементи театру, тобто р и т м,

танок, і згодом драматичну дію, поклав підвалини під історію українського театру, так, як це зробив Артур Кучер під історію театру взагалі.

Кучер обоснував основні елементи театру у згаданому творі ось як: „der Tanz ist die Urzelle des Theaters, er ist eine einfachste und aelteste Form. Der Tanz ist die Urzelle des Mimus und des Dramas—der Taenzer ist der Vater des Mimen — und des Schauspielers". Що більше — Кучер твердить, що „niemand hat die Schauspielkunst und das Drama erfunden, das war ueberhaupt nicht noetig, weil beide mit den Menschen und ihrer Kultur gewachsen sind aus urtuemlichen Anfaengen"[17]).

Щоб пізнати праелементи театру — твердить дальше Кучер — не починаймо ні від режісера, ні від актора, ні від письменника, ні від сцени. Це все пізніші наверствування. Найпримітивнішою, найстаршою рушійною силою форми театру, це міміка, як мистецький вияв тіла. Ніякого театру й ніякої драми не можна собі уявити, ні теоретично, ні практично без міміки. А за тим іде малювання тіла, маска, костюм. Всі ці квіти, ґірлянди, пера, мушлі, шкури — це ніщо інше, як неодмінний і постійний театральний реквізит, щоб приховати свою індивідуальність, а представити чужу[18]).

Значить, на думку Кучера, праклітиною театру є танок, а знову ж найстаршою, первісною формою театру й драми є міміка. До цих двох елементів Кучер долучує третю рису: костюм. Міжтим. М. Грушевський, обговорюючи на сторінках згаданої Історії Укр. Літератури генезу танку, йде ще дальше[19]): в генезі танку він добачує утилітарно-естетичні мотиви й тим він пояснює елемент краси, який сильно виступає напр. в примітивній техніці. На думку Грушевського — „це продукт свобідної творчости. Свобідна творчість неминуче підлягає мистецьким нахилам. Це глибоко заложений — пише Грушевський — у фізичних прикметах природи, тільки ясно неусвідомлений закон симетрії, ритму й гармонії, який виступає перед нами у свобідних комбінаціях не тільки органічної, але навіть і неорганічної матерії".

„Таким чином — твердить Грушевський — ритмічно-симетричний гармонійний характер, що його ми спостерігаємо від перших років людської творчости, лежить в самих її основних законах. Ритм просторонній і ритм часовий (ритм в просторі й ритм в руху) проймає цю творчість. Проявляється він в естетичних прикметах матеріяльних її продуктів (початки пластичного мистецтва) так і в процесі творчости, в ритмі творчої пра-

ці, творчої діяльности, у виладуванню фізичної і психічної енергії. І воно ж, кінець-кінців, переходить в такі форми мистецтва, як ритм фізичного руху (танок, пантоміма, драматична гра), як ритм голосу й звуку інструментального (спів, музика) і врешті з розвитком артикулованої мови — ритм людського слова, тобто словесне мистецтво в широкому значенню цього слова".

Як бачимо, твердження Грушевського, покриваються повністю з твердженням Кучера: „закон ритму й гармонії", кажучи словами Грушевського, це ніщо інше як „мистецький вияв тіла в танку", цій праклітині театру, згідно з твердженням Кучера.

І коли під цим кутом насвітлення ми підійдемо до історії українського театру, то побачимо, що 1) початки українського театру й української драми сягають дохристиянських часів і прибираючи на рості й силі, не тратять своїх основних елементів, 2) ці початки, чи згодом ріст, не є ніякими „зародками", а самостійним театром у повному значенню цього слова, 3) не є вірним твердженням, наче б то Українська Церква (як це твердить М. Возняк) не допомогла розвиткові українського театру чи української драми, а навпаки, в рямцях обряду Української Церкви створився своєрідний літургічний театр, літургічна дія, незвичайно оригінальний прояв не театру в церкві — як це було у латинському світі — а церкви в театрі, 4) що основні елементи українського театру із дохристиянських часів доховались досьогодні у нашому т. зв. побутовому театрі й тому виключений здогад, наче б то початки українського театру чи української драми розвинулися під впливом Захід. Европи й як вислід цього 5) не виключене, з уваги на територію України, як на прабатьківчину слов'ян, що саме на Україні, цій скарбниці найбагатшого фольклору постали початки праслов'янського театру*).

Врешті, дослідники слов'янського театру й драми, як Ф. Вольман чи К. Люцерна, виключають твердження, наче б то слов'янський театр постав під впливом зах.-евр. театру. Люцерна твердить просто, що так як „aus dem Mythos ist das griechische Drama entstanden, aus Literatur u. Gesellschaftskult das der Franzosen, aus Sage und Geschichte das englische u. das deutsche" — так „das suedslavische Nationaldrama entwickelt sich aus der Ballade[20]). І ми теж сміємо твердити, що матір'ю українського театру, української драми, є українські народні обряди.

Ще у сиву давнину — як ми це ствердили у своїх дослідах — існував на Україні первісний, погансько-християнський (хри-

стиянський з уваги на пізнішу адаптацію) театр, театр, який був витвором і власністю, в якому брав участь і на якого видовище дивився неолітичний український хлібороб. Цей театр — це наші веснянки, колядки, обряд „Купала", обряд весілля і ін. Що більше, коли приглянемося ближче праклітинам театру, захованим у нашій народній творчості, то побачимо, що відповідно до свого народнього календаря, український хлібороб мав свій театр, в якому відбувалися вистави постійно весною-літом і осінню-зимою.

Щоб дати тільки коротенький нарис т. зв. весняного театру, ми у своїх дослідах, розглядаючи веснянки й гагілки з театрально-сценічного боку*), дійшли до висновку, що веснянки це не тільки велика п'єса (з однією основною тематикою і безліччю побічних), віссю якої ювляється мистецький вислів тіла враз із словом, піснею, але ця п'єса, найпримітивніша, первісна, йшла в різних місцях на так само улаштованих місцях, з цими самими реквізитами, в таких же уборах-костюмах, з так само розпланованими ситуаціями й в тому самому часі. А коли усвідомимо собі, що одним з основних елементів сцени є умовність місця, ця т. зв. сценічна рампа, то находимо її в одному з архаїчних хороводів, т. зв. кривому танцю: три колики забиті в землю у виді трикутника. У хороводах „Володар" чи „Король" маємо уже хоровий діялог, незвичайно влучне мімічне виконування завданої ролі (пантоміма, „дрова вози")[21]. Ґраціозною, єдиною у своїм роді мімічною картинкою, являється хоровід „Білоданчик", підчас якого хор співає а одна дівчина, яка сидить підчас співу мовчки, мімічно ілюструє все те, що дівчата співають: вдає, що пливе по Дунайчику, пригладжує волосся, миє обличчя, натягає черевики й т. ін. Є картини багаті в акцію, як напр. „Просо", що до змісту якого стверджено, що походить з домонгольських часів (Алферов і Грузинскій)[22], чи „Ворон" (уже з мізансценами), що являються повністю закінченими одноактівками.

Знову ж у літньому театрі русалії[23] — це підложжя, на якому відбувалася велична феерія-видовище „Купало". Незалежно від релігійного підложжя, обряд „Купало" можна назвати першою сюжетною драмою взагалі[24], яка на розвиток українського театру у дальшому мала великий вплив[25]. В „Купало" находимо не тільки усі ці театральні елементи, що ми їх поодиноко бачили в картинах веснянок, але тут маємо до діла уже з театром у правдивому значенню цього слова, з публикою

і глядачами. Акція „Купало”, основою якої являються пісні, кружляє біля суті життя українського хлібороба в його найбільш різноманітних проявах, себто одружіння, щасливе чи нещасливе життя, невдоволення з кохання, розлука. І вся тенденція в „Купало” це прямування до добробуту в родинному оточенню, щасливе кохання, як основа родинного (духового) добробуту, врожай та достаток у хазяйстві, як основа матеріяльного добробуту. І тут маємо до діла з інтриґою: є один персонаж, поза сценою, який кермує цілою акцією: відьма, ворог цього добробуту. Щоб протиставитись цьому персонажеві поза сценою, на сцені виводиться найсильніші живла природи: землю, вогонь і воду. „Купало” з візуально-театрального боку є незвичайно кольористичною драмою. Вміло підібрана гра світлотіней, палення і топлення гільця, нічні процесії із смолоскипами — все це дає прекрасний сценічний ефект.

А щоб зрозуміти, чому наш український обряд весілля являється повновартісною народною драмою (як на це врешті й погоджуються усі літературознавці), треба коротко згадати про зимовий театр, чи радше про репертуар його, колядки й щедрівки.

Українські колядки, ці українські Веди, як їх назвав Драгоманів[26]), в змісті яких можна досліджувати відтіни релігійних ідей від найдавніших часів до найновіших, уже справедливо звернули увагу О. Весоловського, що це, мовляв, неначе пісні, в яких в попсованому виді передаються риси різдвяної драми, що її представляють ті, що ходять з вертепом і звіздою[27]). З театрального боку це своєрідний рід одноактових п'єс у трьох відслонах і займають вони клинове місце між „Купалом”, тобто закінченою уже формою дохристиянського театру й зовсім іншим — по формі й по змісті — княжим театром.

Стверджено вже безспірно[28]), що колядки у цілій своїй величі й красі заховались тільки на Україні й це завдяки нашій Східній Церкві, підчас коли у західніх слов'ян вони щезли й є тільки нового походження. Але з колядками історія українського театру входить у фазу т. зв. магії слова. Дух уяви примітивної людини був мітичний і магічний, а колядки по своїй генезі, це первісні магічні формули, де заклинач є актором, бо підчас заклинання він грає ролю або майбутнього „я”, або вищої сили. (Тут треба відрізнити заклинання типу бажань, які схоронилися у нашому щоденному життю по сьогодні).

Найкраще заховалась сценічна форма колядок у гуцулів[29]) (з уваги на географічне положення). Тут ми маємо до діла уже

зі сценічним ансамблем, який відбуває свої проби-репетиції. Головний актор, герой, на зразок „Choregoi" зветься береза, (Грушевський обговорюючи гуцульські колядки, згадує, що „брезая" — по-болгарськи „маска", а румунське „бреза" = замаскований, тобто колись герой був замаскований, мав маску, є спеціяльні ролі „носильників", танцюристів-„плєсанників", є і власні орхестранти. Колядка, як одноактівка, має пролог і епілог, всі ж колядки збудовані ідентично: пролог починається одним танком, який переходить у другий, що закінчується т. зв. підвіконною колядкою. Епілог лучиться обрядовим танком з т. зв. подякою і переходить на подвір'я у звичайний танок.

І тут ми стрічаємося з дивною — на вид — неконсеквенцією: колядники є вістунами щастя, добробуту, найвищого оптимізму, в колядках бачимо ідеальні, вмисно гіперболізовані образи багатства, слави чи величі хазяїна чи сім'ї його. Колядки є піснями перемоги життя і... існують колядки для померших[30]).

Є це явище дуже цікаве й немає сумніву, що походження колядок для померших є твором багато пізнішим. Але саме тут є зв'язок з т. зв. літургічною дією, літургічним театром.

Колядки й щедрівки вносять в початки театру ще один новий елемент: маски[31]). До недавніх ще часів колядники на Україні ходили з козою, кобилою чи медведем, а деякі з колядників перебиралися за жінок.

Так ось ми бачимо, що цілий дохристиянський, первісний театральний сезон українського хлібороба, був так гармонійно збудований, як гармонійно створила йому життя українська природа. Ми не бачимо ніяких заломань чи недотягнень, ніяких скоків чи натягувань. Театр розвивається природньо, несилувано: Гагілки, легкі, різноколірні, повні весняного пробудження, творять малі образки-картинки, які зливаються в одну могутню п'єсу пробудженого весною життя. І в тому захопленні маленький дзвінок осторогии: треба підготовитись до поважного співжиття з демонами окружаючої нас природи. В літньому театрі йдуть приготування до драми „Купало". Життя ж природи йде вперед, мистецтво, щоб не залишитись позаду, мусить іти з нею: знову легкий, несилуваний перехід (обжинки), щоб у твердих, неначе морозом скованих формах колядок, виявити величання і з магічною силою побажати на майбутній достаток і гармонію життя.

Ця гармонія співжиття з природою, гармонійне театрально-сценічне схоплення найважливіших проявів життєвого бігу українського хлібороба, мусіло найти свій завершений вислів у но-

вій драматично-сценічній формі — весіллю. Весілля — це справді величня драма народного театру, яка навіть ще досьогодні не втратила своєї вартости та мала великий вплив як в українській, так і в чужих літературах[32]). Весілля це свято не тільки двох родів чи двох статей, але з весіллям в'яжеться усе, що найцінніше в народі: діти, достаток, сила роду[33]).

Та міжтим, коли дохристиянський театр створив український хлібороб силою свого, вродженого йому, драматичного таланту й усі свої, чи то взаїмовідношення чи відношення до окружаючих його демонів природи, усі свої пристрасти, почування і настрої вдягнув у мистецьку, сценічну форму й в цьому мистецькому царстві жив сам і користав з нього — побіч цього, у висліді державно-соціяльних обставин, творився новий розділ в історії українського театру — княжий театр.

Княжий театр, театр княжих часів, це окремий розділ першої доби історії українського театру. Незалежно від того, що елементи дохристиянського театру рівнобіжно діють серед широких мас хліборобської України, хоч частинно у розбитому виді, тобто, або відкинені християнством, або адоптовані ним, або просто у т. зв. двоєвір'ю, щоб врешті вилитись у повному змислі слова „народний театр" (обряд весілля) — театр княжих часів, який був естрадним театром, мав за основу два елементи: речитатив і величання у музичному супроводі гудців, свирців і ін.[34]). (Скоморохів не беремо до уваги, бо це були весельчаки, жонґлери, сьогоднішні комедіянти).

Княжий театр розвинувся з лицарської пісні; репертуаром його були драматичні поеми і, як ствердив Ґрушевський, усі ці поеми були „витвором київської школи того часу, бо всі пам'ятки (того часу) мають певну формальну схожість"[35]). Коли ми з боку речитативу глянемо на такі величні пам'ятки нашого минулого, як „Слово о полку" чи „Слово Адама" або, для прикладу, коли візьмемо ритміку рефренів панеґірика кн. Романові Галицькому, що його уривок заховав нам Галицько-Волинський Літопис:

...устремил бо ся бяше на погания
яко і лев —
сердит же бисть
яко і рись —
і губяше я
яко і коркодил —
і прехожаше землю їх
яко і орел —
храбр бо бі
яко і тур —

і порівняємо із тодішнім візантійським театром профанів[36]), то побачимо, що тематично, княжий театр придбав нові сюжети й нові мотиви, дав почин і сценічно оформив монолог, але основна суть залишилася та сама: коли в дохристиянській добі український хлібороб у гагілках-веснянках величав весну й творчу силу природи, коли в „Купало" покланявся живлам природи, коли в колядках магією слів величав своїх найближчих, в княжому театрі предметом величання став перший хлібороб і хазяїн української держави — князь.

Після упадку самостійної княжої держави бачимо цікаве явище: естрадний княжий театр (як і його репертуар, лицарська пісня) заникає, народні обряди, які є не зародком, але первісним театром, неначе ховаються у нетрях збірного життя населення (пригадаймо послання наших митрополитів і єпископів), а на першому плані бачимо літургічну дію, літургічний театр.

Тут слід зазначити, що під літургічною дією, літургічним театром, ми не розуміємо релігійного театру (кінець XVI ст.), як розумів це Франко. Ми беремо до уваги те, про що згадував Возняк, „драматичність", „театральність візантійського Богослуження"[37]). І ми хочемо тут ствердити, що коли після упадку української державности, Церква, силою факту, ставала одиноким прибіжищем і забором, то і її, кажучи словами Возняка, „драматичні, театральні Богослуження" зберегли український театр від цілковитого занику й дали поштовх театрові нової доби.

Пригляньмося, якими шляхами це йшло: з театрального, сценічного боку у Богослуженнях ми вже не маємо першого основного театрального елементу: мистецького вияву тіла (Ausdruckskunst des Koerpers), залишилися тільки жести. Значить, літургічна дія обмежила міміку, цілковито усунула танок (в нашому обряді; в коптійському обряді процесії відбуваються при танках), але піднесла до найвищого ступня цей елемент, який у модерному театрі став головним, основним: с л о в о. Коли ж слово в дохристиянському театрі базувалося на заскоченню, з'єднанню чи навіть обмані, в літургічній дії воно базується на вірі. І воно є або 1) передачею влади (свячення), або 2) виявом влади (освячення), або 3) прошенням.

Літургічна дія є статична, бо вона основується не на акції, а на слові; відтворення спомину акції (Служба Божа) діється при помочі слова.

Коли ми приглянемося улаштуванню Церкви в нашому, схід-

ньому, візантійсько-слов'янському обряді, то побачимо, скільки театральних елементів криє в собі зовнішня форма літургічної дії: сцена відділена від глядача (вживаю театральних термінів) іконостасом, докладно зазначене просценіюм (місце діяконів), ґардероба, (захристія), прототип куртини (завіса, царські двері), згори розпляновано (режисерія) де хто має стояти чи сидіти (єпископ), точно означені одяги, костюми, тощо.

А головною особою драматичної дії є Бог, Ісус Христос, сюжетом є ласка Божа, а об'єктом є людина.

З уваги на сюжет, літургічну дію можна поділити на дві групи: 1) вистави, в яких суб'єктом являється Ісус Христос, а об'єктом людина, сюжетом ласка Божа, 2) вистави, в яких суб'єктом і об'єктом являється Ісус Христос.

До першої групи належить Служба Божа, Вінчання і Похорон, до другої групи Воскресна Утреня, правдивий зразок драматично-театрального твору слов'янсько-візантійського Богослуження.

І ось перед нами питання: хоч загально принято, що початки українського театру це рік 1619, хоч в міжчасі була в нас і релігійна, шкільна драма, все це не удержалося, чи радше не дало поштовху до такого, ми б сказали навіть, спонтанного зриву специфічного для українців театрального видовища (що згодом дійшло аж до карикатури), яким був (і навіть ще й досьогодні є) т. зв. побутовий театр на Україні. Різні дослідники різно це пояснювали, різно мотивували, але, на нашу думку, незадовільно.

Лінія розвитку українського театру не росла виключно під якимсь чи чиїмсь впливом, не при помочі якихсь „зародків", а просто й нормально, маючи два головні джерела: 1) народні обряди, 2) обряд Української Церкви. До прийняття християнства лінія розвитку театру від первісних форм (танку) у гагілках, дійшла до магії слова (у колядках). З прийняттям християнства і української державности лінія розвитку розгалузилась: на княжий естрадний театр і літургічний театр, літургічну дію. Після упадку української державности народний, дохристиянський, чи радше назвім його погансько-християнський театр, притаївся, силою обставин і росту Церкви, серед народніх мас. Коли ж прийшло національне пробудження, то елементи праукраїнського театру з'єдналися в одно із театральною формою наших церковних обрядів і створився побутовий, етнографічний театр. Тільки цим (побіч, звичайно, і інших причин) можна пояснити

такий величезний ріст побутового театру з одного боку й такий величезний відгомін та реакцію у загалу з другого боку. Бо широкі маси перед очима мали літургічний театр і збережені в собі елементи праукраїнського театру. А коли в модерному театрі на чоло висунулось слово, то це не було ніякою новістю для історії українського театру: магію слова видвигнув наш нарід у „Купал-і" й колядках , а Церква перед віками усвятила його словами „в началі бі Слово".

SUMMARY

The old Ukrainian theatre had two chief sources: 1. folk rites, 2. the rite of the Ukrainian Church. Before the acceptance of Christianity the line of development of the theatre had passed from the primitive forms (the dance) in the hahilki to the magic of the word (in the koljadki).

With the acceptance of Christianity and the strengthening of Ukrainian statehood the line of development split: into the princely stage theatre and the liturgical theatre, the liturgical action. After the fall of Ukrainian statehood, the folk, pre-Christian or rather pagan-Christian theatre was forced by circumstances and the growth of the Church to find shelter among the masses of the people. When the national reawakening came, the elements of the old Ukrainian theatre united with the theatrical form of our Church rites and developed into the genre, ethnographical theatre.

ПРИМІТКИ

1). A. Kutscher, Grundriss der Theaterwissenschaft, I Teil, Die Elemente des Theaters, Duesseldorf 1932. Про Кучера й його діяльність гл. Deutsches Buehnen Jahrbuch, 1943 Berlin., про його театрознавчі досліди "Fuer Artur Kutscher", ein Buch des Dankes. Duesseldorf 1938.

2). D'Ancona, Origini del Teatro italiano (Torino 1891), Parfait, Histoire du Theatre francais, Prutz, Geschichte d. deutschen Theaters (Berlin 1847).

3) Fleming, Geschichte d. Jesuitentheaters (Berlin 1923) J. Maassen, Drama u. Theater der Humanistenschule або Wickihaelder H., Grundzuege zu einer Psychologie d. Theaters, Zuerich 1926. пор. теж Fritz A. Ziel u. Aufgabe d. Theatergeschichte, Literarische Warte 1903, IV, 10. Першу єзуїтську теорію театру подав Pontanus, Institutiones poeticae, Ingolstadt, 1594.

4). Forschungen z. deutschen Theatergeschichte des Mittelalters u. Renaisssance, Berlin 1914, ст. 3.

5). „Начало русскаго театра", Сочиненія II. Москва, 1898, ст. 52.

6). К. Копержинський в Зап. Іст. Філ. Від. ВУАН, кн. IV, ст. 254-257, К.

1924.; П. Рулін в Зап. Іст. Філ. Від. УАН, кн. V. К. 1925. ст. 218.; М. Марковський в Зап. Іст. Філ. Від. кн. V. К. 1925. ст. 234-235 (Праця Белецького вийшла в Москві 1923 р.).

7). Історія літератури руської, Львів 1887-1894.

8). Українська література, „Рух", 1927.

9). „Нове Українське Письменство, „Слово" 1924.

10). Нарис історії української літератури, 1925.

11). Історія Українського Письменства, Вид. II, Ляйпціґ, без року.

12). Історія української літератури, Львів 1920-1924.

13). М. Возняк, Нескінчена друком праця І. Франка з історії українського театру. Річник Українського Театрального Музею І, ВУАН, Київ 1930, ст. 41-75.

14). П. Рулін, Завдання історії українського театру. Річник Укр. Театр. Музею, а. в. ст. 9-40. Його ж: Студії з історії укр. театру, Зап. Істор. Філ. Відд. кн. V. 1925. ст. 207., рецензія на О. Кисіля „Шляхи розвитку укр. театру", Зап. Істор. Філ. Відд. кн. II-III 1923, ст. 236., Проблеми драматургічної аналізи, „Література" І Збірник, ВУАН, Київ, 1928, ст. 228., Вивчання глядача „Культура й побут" 1926, ч. 25.

15). Історія Укр. Літ. III, ст. 163.

16) Львів, 1920-1921, І, стор. 234.

17). op. cit. ст. 38, 39, 53-54.

18). Пор. J. Gregor, Das Buehnenkostuem in historischer, aesthetischer u. psychologischer Analyse. Zuerich-Wien 1925. R. Balque, Die Maske des Schauspielers, Leipzig 1942.

19). op. cit. ст. 29-39.

*) Dr. Dirr A. Die Ukraine Heimat der Indogermanen? Sueddeutsch. Monatshefte, Februar 1924, ст. 193-196. — Reallexikon der indogerm. Alter. Kunde von O. Schroeder. Strassburg 1901. ст. 878. — Dr. Rohrbach P. Die Ukraine als europ. Problem. ст. 177-181.

*). Історія Українського Театру, яка незабаром появиться друком у В-тві „Київ" у Філядельфії.

20). Camilla Luzerna. Das Balladendrama der Suedslaven, Leipzig 1923, ст. 5.

21). Грушевський, op. cit., 141-146. — Труды этнографическо-статистической экспедиціи... П. П. Чубинского Спб, 1872 т. III — В. Гнатюк. Гаївки. Матеріяли до укр. етнольоґії, т. XII. Львів, 1909.

22). Історія укр. культури, В. Радзикевич, Письменство, ст. 278. Львів 1937.

23). В. Петров, З української обрядової поезії народньо-календарного циклю I-II. Русалії та Купалля. Укр. Наук. Інститут, Берлін, 1944.

24). Труды, op. cit. I, ст. 41 — В. Камінський, Свято Купала на Волинському Поліссі. Етнографіч. Вісник, кн. 5. Київ. 1927, ст. 11-23.

25). Пор. К. Тополі „Чари", Н. Вахнянин опера „Купало" (вистав. в київ. опері 1928/29), М. Старицького „Ніч під Івана Купала", М. Леонтович „Русалчин Великдень" і ін. — В москов. літературі: О. Вельтман „Свѣтославич" (роман 1835), П. Байскій „Сказка о кладехъ" (роман 1830), В. Пассекъ і ін. — В польській літературі: O. Groza, Hryć, dramat ukraiński w 5. aktach, Wilno 1858. — R. Zmorski, "Noc świętego Jana", — por. St. Zdziarski, Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX w. Warszawa 1901. ст. 377. — В. Гнатюк, Український фолькльор у польських переробках, Етногр. Вісник, кн. 7. Київ 1928, ст. 156-157.

26). Розвідки М. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство. т. І. Львів 1899.

27). Спб. Вѣдомости 1875. Но. 278. гл. вище.

28). P. Caraman, Obrzęd kolędowania u Słowian i u Rumunów. Kraków 1933 ст. 266. Досліди Карамана виказали помилку Грушевс;кого (1 ст. 148). — В. Гнатюк, Колядки й щедрівки. Етнограф. Збірник т. XXXV, ч. 1. Львів 1914.

29). Етнограф. Збірник, тт. XXXV і XXXVI.

30). Грушев., op. cit. — Caraman op. cit. ст. 153., Гнатюк II, ст. 268.

31). V. F. Rziga, Неизданныя сочинения М. Грека, Byzantinoslavica, Rocnik VI, Praha 1935-36, ст. 105-108.

32). Пор. Д. Антонович, Триста років українського театру, Прага 1925. ст. 186.

33). Хв. Вовк, Студії з української етнографії та антропології, Прага (без року), Матеріяли до укр. етнольогії, т. VIII — Abraham W. Zawarcie małżeństwa w pierwotnem prawie polskiem, Lwów 1925, E. Кагаров, Що визначають деякі українські весільні обряди, Етнограф. Вісник, УАН, Київ 1926, ст. 27. С. Цветко, Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнанні з українським, Етнографічний Вісник, кн. 6. Київ 1928, ст. 1-15.

34). Dr. L. Niederle, Slovenske Starozitnosti, Dil III, sv. I, Praha 1921 ст. 707-726.

35). Грушев. op. cit. II. ст. 166-231.

36). G. J. Theocharides, Beitraege zur Geschichte des byzantinischen Profantheaters im IV u. V Jhr., Byzantinische Zeitschrift 1942, B. 42, 1, 212.

37). Історія укр. літ., op. cit. III, ст. 154-155.

Кость Кисілевський

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСНОГО ПИТАННЯ

Спроба синтези

Початки правописного питання

Українське правописне питання розвинулося впродовж XIX і XX ст., але початки його в'яжуться вже з першими починами культурного життя на Україні. Між причинами, що започаткували це явище, важне місце займають недостачі кирилиці, прийнятої з Болгарії для книжкової мови[1]).

Хоч кирилицька азбука складалась із 38 букв, та проте не годилась вона вповні для українських звуків. Деякі букви зберігалися в ній тільки для традиції, втративши своє первісне значення, напр., юси; омега. Їх місце заступили згодом: я, оу, ю, о. Деякі букви мали на Україні дещо інше значення, як у Болгарії, напр. Ѣ, Ы, И, Е, Г. Для чужих звуків, або чисел уживано чужих букв: ксі, псі, Ѳ, V, дзело. Звук **і** мав забагато букв: і, ї, и, ѣ; подібно **у**=У, ОУ; о=о, омега. Зате **г** означало від кінця XIV ст. г або ґ та щойно з того часу **ґ** мало форму **кг,** а від XVII ст. **ґ.**

Неґативною особливістю кирилиці була недостача самостійних букв для означування йотації та окремих для паляталізації, бо **ю, я, є, ѣ,** мали подвійні значення. Після приголосних уживано для означення паляталізації також ь, або каблучка над рядком у виді знака ҄.

Недостачі кирилиці перейшли до скоропису, що його вживано в грамотах і листуванні з XV ст.

Одначе вже в XI — XIV ст. писарі зраджують у помилках вплив чужої мови, що спровола опановує графіку й правопис. З помилок твориться немов окрема народна система правопису, якої риси проявляються в пам'ятках. Ось вони: 1) И замість Ѣ, 2) И замість Ы, 3) здвоєння приголосних у віддієслівних іменниках (облишьшиє), 4) **х** міняється з **г** (**ходъ,** замість годъ; слугъ замість слухъ, 5) часто пропускаються **ъ, ь,** або міняються з **О, Е;** 6) жч замість жд у західніх пам'ятках[2]).

Великий вплив на українських писарів мали інші правописні системи, що спричинювали часто безладдя. Спершу (XII ст.)

поширювалися в книжках південнослов'янські графічні і правописні звички (**Е** замість **Ѣ, Ѣ** замість **Е,** що втиснулись туди дорогою через Волощину із східньої Болгарії; згодом (XIV—XV ст.) великий вплив на графіку і правопис книг мають реформи болгарського патріярха Евфимія та граматика Константина з Костенец. Обидва працювали над зближенням церковних книг до грецьких і радили зберігати грецькі знаки придиху й наголоси, вживати грецьких букв у грецьких словах, відрізняти Ѣ від Е; О від Ъ; Ы від И... Зате не відрізняли Ъ від Ь[3]).

Південнослов'янській звичці писати **Е** замість **Ѣ** відповідав найкраще білоруський офіційний правопис, що від XIV ст. був у вживанні в канцелярії Литовсько-руського князівства. Через Скоринині переклади поширюється та правописна мода на українське письменство. „Пересопницька Євангелія" з 1556 р., „Житомирська Євангелія" з 1571 р., учительні євангелії, грамоти та листи проявляють також мінянку **ь з ъ,** пропущення йотації (напр. твоа), плутають **Ъ, О,** наголоси, придихи і знаки на початку й кінці слів[4]).

Таке плутання викликало потребу модифікації правописних правил, що її підняли вперше граматики на кінці XVI ст.

Перші спроби правописних правил

В граматиці Адама Богорича написаній в латинській мові 1584 р. та в граматиках, зладжених на основі перекладу з грецької на староболгарську мову Івана, болгарського ексарха, під заголовком „О осми частяхъ слова" — стрічаємо перші спроби правописних правил. В „Адельфотесі" 1591 р., в граматиці Лаврентія Зизанія (Вильно 1596 р.) маємо вже цілий розділ про „ОРѲОГРАФЇЮ", в якому подається найважніші відомості про звуки й букви нової книжкової мови, що мала бути містком між старослов'янською та народною. Зизаній подає навіть дефініцію й завдання правопису: ортографія єстъ, вѣденіе писмена правописати В іншому місці: орфографїя єстъ первая часть грамматіки, которая насъ оучитъ абысмо каждое писмо на єго мѣсци писали. Наслідуючи болгарські оригінали, він доручає розрізняти **ы — и,** омега — **о;** вилічує 37 букв, а між ними грецькі. В останній частині поміщує каноны орфографїи, що займаються вживанням букв[5]).

Одначе ці спроби правописних правил не мали великого впливу на писарів, бо авторитет їх авторів не був великий. Безладдя ширилось дальше; підсилювала його також школа.

Щойно Мелетій Смотрицький зумів закріпити норми книжкової мови й її провопису своєю граматикою (Єв'є 1618). Вона стала основним посібником у школі серед східніх і південних слов'ян, трохи не на цілі два століття. Її численні перевидання (1629 — Вильно; 1648, 1721 — Москва; 1723 — перерібка; 1731, 1755 для сербів і болгар, 1621, 1638 — для вжитку молоді) та букварі, на ній основані, поширили знання книжкової мови в цілій Слов'янщині[6]).

В цій граматиці є також окремий розділ про орфографію, в якому автор обговорює звуки і букви книжкової мови, що її називає слов'янською. Він робить різницю між **ъ** — **ь**, — замічуючи, що **ъ**, дебе́лое, **ь**-же тонкое окончанїе творятъ; між **ы** — и, ѣ — и, Е — Є; впроваджує ґ, викидає дзело[7]).

Правописні правила Смотрицького торкнулися суттєвих звичок українських писарів і поборолн безладдя, але зате здержали надовго розвиток народної стихії. Прийняли їх здебільшого Копієвич, Ломоносов, Мразович та галичанин Іван Могильницький, що на початку XIX ст. написав граматику книжкової мови, але не видрукував її.

Норми Смотрицького, що на них основано кириличні букварі, перетривали серед загалу українського громадянства ще довго поза половину XIX ст.

Гражданка та її недостачі

При кіці XVIII ст. поширюється на східній Україні, поруч кирилиці, округле громадянське письмо, т. зв. гражданка, що виникла ще за Петра І. Перші її черенки появилися в друкарні Печерської Лаври щойно 1787 р.[8]).

Гражданка перейняла від кирилиці головні її недостачі, а саме: 1) букви, що для них не було звуків (ъ, ь); 2) забагато букв для деяких звуків; 3) недостачу букв для деяких звуків (дзвінкого **ч**, **ц**); 4) невідповідне означування: звука **и** через **ы**; йі через ѣ, що його читано за **йе**; **йе** через **е**; 5) подвійне значення деяких букв (**я**, **ю**, **г**). Надто вона визбулася букв: дзело, ксі та завела: **й**, **э**, іô = **йо**, згодом **ё**.

Правописне питання в XIX ст.

З обновою українського письменства виринула потреба відрізняти на письмі давню книжкову мову від нової письменської. З тією потребою злучилися різні спроби розв'язки правописного питання в XIX ст.

Завдяки І. Котляревському південносхідне наріччя стало літературною мовою. Для неї застосував він в „Енеїді" перетворений російський правопис. Тривкої системи він не ставив, але вичуттям вмів собі порадити. За ним у слід ішли інші та вкладали до спільного діла свої спроби розв'язки цього питання, що не зрушували основ традиції, а при тому зберігали структуру письменської мови.

А фонетика нової письменської мови вимагала багато вкладу в дотеперішній правопис. Адже досі не було ані відповідних букв, ані правил на означення: 1) літературного **і**; 2) передньо-піднебінного **и**; 3) довгих приголосних передусім у віддієслівних іменниках; 4) палятальних і палятелізованих приголосних; 5) йотованих; 6) дзвінких африкат; 7) евфонічних прикмет; 8) середнього **л**; 9) двогубного **у**; 10) чужого **ґ**, тощо.

Котляревський заховує традицію гражданки в формі букв, хоч деяким із них надає українське значення. Залишає **ѣ, ы, и, ъ, ь, іо, е, я, ю, дж, дз, л, в, г,** одначе в їх значенні проявляє непослідовність, напр. **ѣ** означає у нього **і,** йі, але також **и** має часом таке значення, **и** всуміш з **ы** означає українське **и,** хоч звичайно **ы**=**и**; е має двояке значення, **е, є** та часом **йо, ьо,** хоч буває для **йо, ьо**: іо; також **э**=**е.** Довгих приголосних не означує зовсім; для паляталізації вживає непослідовно засобів російського правопису; губних не відділяє нічим від йотованих, а пізніше вживає для тієї мети знака: **ь**; середнє **л** виступає у нього в іншомовних словах як: **ле, ла, лу,** та **л;** інші прикмети звучні означує за російськими правописними зразками. Приклади: втѣкать, дармоѣдъ, Троянцѣвъ; живитъ (живіт), димъ (=дім), и (=і); ий (=їй); моторный, любыла, **але** живиця, швидко, свита; неба, маешъ; знаешъ, еи (=єї), дней; іого; сіого; вѣсѣлье; хлопець, буханецъ; сподницю, **але**: сердцу, перцу, багацко; бондаръ, **але** вѣтрякъ; пятами, **але** выпьемъ; голить, гомонить, грунтъ; роскудкудакалася...[9]).

Більше послідовним та винахідчивим показався Олександер Павловський. Його „Грамматика малороссійского нарѣчія" (СПб. 1818.) доказала, що він бистро спостерігав та вмів вірно передавати прикмети південносхіднього наріччя в своєму правописі. Він не зриває зовсім з традицією; зберігає **ѣ, ы, и, ъ, е, я, ю, іô, іо, дж, дз, л, в**; одначе перший уводить **і** на означення **і, йі,** підчас коли **ѣ** має в нього значення **є** згідно з російською звичкою. Перший теж здвоює приголосні на означення довгих, при чому подає палятальність обидвох. Губні та йотовані розділює знаком **ь.** В розділі про букви замічує недостачу знаків для дзвінких афри-

кат, а про **л** каже, що воно часто переходить у **в**; **ы** означає у нього українське **и**, **кг** чуже **ґ**; середнє **л** означує через *л*; **ц** у нього паляталізоване перед закінченням жіночого роду; інші українські прикмети означені російськими графічними засобами. Приклади: сімъ; тінь, объ сонці, сеі́, іі, іхъ, якоі; немаѣ (=не має); співаѣ, насіньнѣ, багатьтѣ; мьясо, мьяккый, времья, тімья („я=произносится большею частію такъ, какъ бы оное состояло изъ двухъ буквъ: ья", ст. 4), повковныкъ; вовкъ, сказавъ, молывся; лыстъ, сыній, кныжка; джыкгунъ; джыкгунець, кгуля; сылне́, стекелце, чернылце; царыця, прыкащыця, лавочныця, пьяныця; іôго́, тріома, сіôму́...

Та проте й у нього бувають сплутування: поруч **і** буває часом **и:** винъ, пирце, **хоч**: піро́; іôго, іôму, але: я, ѣю, іхъ (непослідовна йотація); оцца, **але:** насіньнѣ, співаты, свічка; сыльно, але: сылне́ (несподівана паляталізація)[10]).

Котляревського правопис поширився через велику популярність його „Енеїди", що в відписах ходила з рук до рук по Україні та була знана в новому виданні з 1809 року. За прикладом Котляревського і Павловського пішли письменники, що на фонетичній основі шукали розв'язки правописного питання: Кирило Тополя, Стецько Шереперя (Писаревський), Стецько Карпенко, Гр. Квітка Основ'яненко, Е. Гребінка, Тарас Шевченко, А. Метлинський, О. Бодянський, Л. Боровиковський.

Від цих правописів відрізняється етимологічний правопис проф. Михайла Максимовича, що спершу не був теж вислідом обдуманої системи, але випадку, про що сам автор розповідає. Через брак відповідних черенок в університетській типографії Максимович був змушений прийняти в своїм збірнику пісень (1827) французькі букви з надрядковими знаками в виді дашків. Щойно в 1834 р. з'ясував він свої погляди на правопис в додатку до „Украинскихъ народныхъ пѣсень" п. з. „Замѣчаніє о правописаніи и словопроизношеніи". Правописові Котляревського закидував недостачу знака на „гостре і (йі)"; сам ужив для нього **и** з дашком, а для такого **і**, що повстало з первісного **о**, **е**, вжив знаків ô, ê, що їх треба було читати як **і**. В той спосіб хотів зазначити на письмі походження і < о, е. Це була найважніша його реформа; зрештою стосував російські засоби. Західнім українцям радив писати народною мовою, збагаченою в староукраїнські і російські слова та вживати правопису старої України, пристосованого до письменської мови при допомозі надрядних значків. Етимологічні основи свого правопису з'ясував у листі до Гр. Квітки-Основ'яненка (1842).[11]) Приклади: вôнъ, мôй, жалôбно,

мêдъ, втêкали; лѣсъ, сынъ, часъ; моихъ; думае, ёго, сёго, кровъю, въѣзжае...

Правопис Максимовича не з'єднав собі багато прихильників у східній Україні. Видрукував ним Л. Лукасевич свій збірник пісень у 1836 році, писав ним якийсь час Куліш. Натомість Шевченко станув відразу на становищі фонетики, та в своєму першому „Кобзарі" 1840 р. вживав: **ы** в значенні **и**; **и** в значенні **і**, поруч **і** — **і, йі, ьі**; **и** в значенні **і**; **е** для **е, є**; **іо** для **йо, ьо**; **л, ль** для середнього **л**; здвоював приголосні на знак довгости в віддієслівних іменниках; означував палятальність **ч, ж, ш, р**; вживав **ь** між губними й йотованими. Правопис першого „Кобзаря", зближений декуди до пізнішої „ярыжки" і доволі послідовний. Приклади: квиты, диты, мои, тило, темнімъ, имъ, мій, іи, сліозы, іому, ліодомъ, танціовало, сынеє, мое; билше, тилько; весильля, **але:** розпутти, возлисся; крычять, не плачь, хочь, рятоваты, крюкы, закрякалы, каламарь; сміялось, свитомъ, козацку; найдетця; бье, вьяне, симьею; багато, росказавъ бы, ѣде, хресты ся, то жь, выростай же...[12]

Цікаві погляди на сучасні правописні системи виявив А. Метлинський. Він присвятив цьому питанню окрему статтю в „Южнорускому Сборнику" в Харкові за 1848 рік. Тут дав він одну з перших спроб системи правопису. Він відрізняв таких, що хотять зобразити буквами тонкощі своєї говірки, від таких, що дорожать „корінними буквами". До третіх, що держаться середини, зарахував себе й Котляревського. Метлинський виступив проти Максимовичевого ô, а на його місце ввів **и** з дашком, бо на його думку воно приступніше для зорових виображінь; про **ы** так висказувався, що воно незугарне в українському письмі, бо українці вимовляють його як **и.** З азбуки викинув **ъ, ы, ѣ, і.** Треба тут зазначити, що в його „Думках і пѣснях" застосований фонетичний правопис І. Срезневського з видання „Наталки Полтавки". Писали ним співробітники „Молодика" Бецького в Харкові 1843 р., Срезневський у „Запорожской Старинѣ" і Ол. Бодянський (Весильля, зильля (и з дашком), питьтя)[13].

Фонетичний був також правопис Боровиковського, застосований у збірнику „Байки и прибаюткv", Київ 1852; тут автор впровадив латинське v на означення давнього **ы; і, и, є, е, йо=йо, ьо** (сього), **G** у чужих словах; викинув: **Ѣ, Ы, Ъ, Э, Θ, V**; довгі приголосні означував здвоєнням, як його попередники.

Перші спроби латиниці в Галичині

В тридцятих роках XIX ст. поширюється в Галичині вплив В. Копітара, що дораджує завести латиницю в письмо. Під цей вплив попадає Йосиф Лозинський, що пише статтю в "Rozmaitościach" ч. 29. за 1834 рік: „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego", а там доказує недостачі кирилиці та світове значення латиниці. Радить приняти польське абецадло, а для закритих **о, е** подає знаки ó, é, що їх треба би читати як **і**.

Виступ Лозинського викликав велику бурю серед громадянства. Це був зов до пробудження зі сну, про що сам Лозинський писав на старості літ: „Русини якбы изъ сна обудились и до своего самосознанія приходили". (Литературный Сборникъ Галицко-Русской Матицы 1885). Також Яків Головацький оповідає про це в своїх споминах: „Пережитое и перестрадансе" (Львовъ 1881).

„Питання про зміну руської азбуки на польське абецадло не маловажне. Воно глибоко засягло своїми неслідками в народнє життя; се було питання про життя: бути, чи не бути русинам в Галичині". — „Всі передові люди повстали проти затії Залєського (що перший у своєму збірнику „Pieśni ludu galicyjskiego" 1833. застосував латиницю) й обурились на Лозинського. Зубрицький написав відповідь, але вона лишилась у рукописі; тодішній капелян перемиського єпископа Снігурського Йосиф Левицький написав різку статтю польською мовою проти проєкту Лозинського в обороні кирилиці, за що одержав нагороду від єпископа"[14]). Також молоді виступили проти Лозинського. Вагилевич з'ясував своє неґативне відношення до латиниці в листі до Погодіна, а Шашкевич видав брошуру п. з. „Азбука і abecadło".

Між Левицьким і Лозинським вив'язалась полеміка. Перший користувався в своїй відповіді розвідкою п. з. Apologia Cyrylicy czyli Azbuki ruskiej Д. Зубрицького, що із становища історика збивав докази проти кирилиці та виказував недостачі „абецадла". Левицький виявив подібні погляди в статті: „Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego..." (1834) та був за стародавньою традицією кирилиці й етимологією, хоч зробив у ній вилім, завівши у своїй граматиці, написаній по-німецькому 1834 р. ö для **і** в закритих складах. Лозинський вимагав від азбуки, щоб мала стільки знаків, скільки звуків, та щоб знаки мали одностайне значення. (Rozbjór zarzutów zawartych w Odpowiedzi na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego та в статті: „Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego." (Rozmaitości 1836). Полеміка скінчилася злагодою, при чому Левиць-

кий зійшов із свого неприєднаного становища, заявляючи: „Пишім багато, щоб було що критикувати, а час вирішить азбучне питання". Вкінці Лозинський побіч латиниці, що її хотів на зразок Копітаревої зреформувати так, щоб була пригожа для всіх слов'ян, почав хвалити гражданку за її круглу форму, за пропущення непотрібних шістьох букв чужих, та за введення **э = е**. Одначе найцікавіше в цій полеміці було те, що фонетичний правопис, який започаткували східні українці, виріс до важної проблеми. Спопуляризував його визначне значення М. Шашкевич. Вже в полемічній брошурі проти проєкту Й. Лозинського виступив він проти етимології та назвав її справою філологів, а не мільйонів: "a dla ich (філологів) widoków narzucać milionom narodu trudności, zdaje się być niesłuszném". Шашкевич — перший свідомий пропаґатор фонетичного принципу в гражданці, одначе й поборник латиниці. Проти похвал для латиниці Лозинського наводить протилежні думки в Шафарика та Берліча, що признають першенство кирилиці. Латинські системи є різні для різних народів, тож кожен з них "pisma ruskie czytać będzie podług swej pisowni i tworzyć będzie ze słów ruskich dziwolągi niezrozumiałe, straszne dla ucha Słowianina".

Також на його думку, пропоновані Лозинським ó, é,= **і** можуть поляки по-своєму читати. Тому треба зреформувати гражданку відповідно до звуків: викинути **ъ** непотрібне, а його вже Лучкай пропустив у своїй граматиці (1830), для дзвінкого **ч** завести сербський знак; ьо ужити для „jo".

„Пиши, як чуєш" — засада „Русалки Днѣстровои"

Небавом Шашкевич та його товариші, що створили „Руську Трійцю", дали докази розуміння фонетики в збірці п. з. „Зоря", пізніше „Русалка Днѣстровая" (1837).

Про генезу її правопису оповідає Яків Головацький: „Я дораджував правопись Максимовича; мої товариші домагалися приложення сербської правописи Вука Караджіча. Я боронив руської азбуки, не допускав латинського **j**; вкінці постановили викинути **ъ, ы**, писати, як говорять, замінюючи ô, ê буквою **і**; **ы** буквою **и**. Вагилевич, указуючи на аналогію сербської мови, бажав увести до своїх статтей **є** замість **я** і писати честь..., та ми не згодилися" (Литературный Сборникъ Галицко-Русской Матицы 1885 р.)[17].

Автори „Русалки Днѣстровои" поставили ясно фонетичні засади свого правопису. „Хочемо зачинати, проте знати нам доконче, яке теперѣшному язикови истинноє лице; за-для-того

держалисмо-ся правила: „Пиши, як чуєш, а читай, як видиш”: Из сего огляда приймилисмо сербское дж (wydzu) и волоскоє ў (аў, av Erazm Rotterd. au, еў, єv: спѣваў, spiwav; душеў dušev) а є завсѣда в силѣ: јe або ье употребляєм (моє, moje, землє, zemlě, загородє, zahorodě, zahorodie)”.

З інших правописних особливостей „Русалки Днѣстровой” треба підкреслити: недостачу паляталізації в закінченнях дієслів: видит; іменників: отец; сполучення дієслова + **ся** при допомозі риски — : відперай-ся, або рухомість **ся**; також **же** злучено рискою з попереднім словом плинь-же; поруч **і** є тут **и** рівне **і,** напр., из, истинноє, и; нема здвоєних приголосних: поколѣнями; вживаня: я, є, ю, ьо, йо, ѣ; вя, пя, бя, вля; мя, чя, чѣ, жя, щя, чь, шь; спѣ-, свя-, -сть, свѣ...

Все це доказує, що автори рахувались з народною мовою південнозахідного наріччя та створили для неї свій правопис. Можливо, що не була для них тайною первісна думка Копітара й Караджіча, щоб допускати окремішність кожного наріччя в літературній мові і правописі, як це було в старинній Греції.

Та проте ця нова засада — Пиши, як чуєш — не була тоді щасливим винаходом, бо спричинювала безладдя в правописі.

Правописне безладдя в листуванні до 1848 р.

Коли проаналізуємо правопис листування до 1848 р., що звичайно є найкращим показником тенденцій та відбиткою традицій, то переконаємось, що фонетичні основи правопису доходили вже потрохи до громадянства, одначе й давні знаки покутували ще довго. Не було постійних понять про суть нової графічної та правописної форми. На це вказують деякі листи Івана Головацького, що саме під той час перебував у Відні на студіях. Найбільше авторитетним у цих справах був його брат Яків. З листування довідуємось, які змінчиві були серед громадянства нові поняття. В листі з 1840 р. пише І. Головацький до брата: “Byłem wtedy w Drukarni Mechytarzystów brodatych i widziałem hraždańskie czcionki, które tu zowią serbskiemi, zapewne z powodu, że mało albo wcale żadnych dzieł rosyjskich nie drukują... Możesz mnie też poprzednio cokolwiek obznajomieć z orthografią Twoją i alfabetem, które zapewnie jakieś właściwości mają i kto wie, czy się z serbskiemi zgodzą — nierównie też życzyłbym sy mieć od Ciebie jaką rozprawkę małą o przyczynach, które Cię do przyjęcia pisowni grażdańskiej spowodowały; bo chociaż mam własne

przekonanie o jej doskonałości, nie jestem jednak tak biegły w tym zawodzie, abym mógł się wywikłać i uniewinnić przed koleżkami ze mną mieszkającymi, którzyby nas o złączenie się z Moskalami, a odstręczanie się od Polaków, Czechów, etc., posądzać mogli". В іншому листі (з 4/6. 1841) пише Іван: „Дістав'jем туткі килька пісньів украинских (із збірника Максимовича) разом з напівом відписаних jакоjусь Пражанкоjу, і пізнаvjем, шчо твоjа правопись, і наш jазик рускиj (в Галичиньі) зовсьім з правописеjу Максимовича і з язиком Русинів украинских що до крихти однакиjі...[15]

Цей останній лист є доказом, що Іван Головацький перейнявся новими засобами фонетичного правопису, що над ними дебатовано в освічених кругах українських та чужих, як от в гурті авторів „Русалки Днѣстровои", між полемістами в справі латиниці, Копітаром, Караджічем, Мушинським, Добровським, Мікльосічем та іншими. Іван Головацький змінив свої погляди, перейшовши від латиниці до „максимовичівки". Він розв'язував справу йотації при допомозі латинського j, а м'якшення з допомогою ь; означив щ через шч, двогубне ў при помочі v (в), хоч неконсеквентно.

Отже, в 1840 році пише Іван до Якова чесько-польською латинкою: "ne lźa my s Tobov začynaty, hy toj kaže, wijny azbučnoji... o niščo my tu ne chodyt, łyš o azbuku i prawopyś — a to nebožeńku ne durnyća, jak Ty kažeš. Čerez bukwy łatyński ne prybude bilše čužych knyžok do nas, jak dosy, — ałe naši borše polizut do čužyny; budut prystupnijši dla neji — a tak piznavšy nas, budut i na čužych wseučyłyščach našoho (slowenskoho) jazyka učytyś. — A ščo ne prystojńijše pysaty kruhłeńkymy łyčkamy, niž prostymy pałkamy? A ščož dopiro čytaty?[15] Яків виступив проти латиниці Івана Головацького, ставив вище від неї кирилицю, писав „максимовичівкою" без ъ та впливав на брата, що в 1842 р. заходився коло видавання першого часопису, запропонованого йому австрійськими урядовими колами, в латиниці.

Наслідком того Іван переходить до зреформованої „максимовичівки": „Я розважав сам на уси стороны, и радився и представляв, и вставлявся за кирилицею, але ж бо у тôм и найбôльше ваги и покладу, що б не кирилицею, а литинщинов печатались; и думаю в прочôм, що наши Русине дали б собѣ и тую безмала чи не вроджену гадку з головы по воли выбити особливо коб лишень догадались, що уряд самый тым печалит ся, а все для добра нашого"... а в 1846 р. вийшов його літературний збірник п. з. „Вѣнок" зреформованим правописом. Про нього пише він:

„надѣю ся, що оно (суспільство) буде в загалѣ сим первенцем моего стремлѣня удоволене, кромѣ буквы **в** зам. **л,** против котрѣй и други Словене повстали, потôм кромѣ **ъ,** котре и для наших Русинôв нестає и либонь сего не выбачут; для того видит ми ся, що у другѣй части треба буде повернути"...[15)]

Саме дуже цікавим стає питання, як відносились до фонетики ширші кола освіченої інтеліґенції. Про це можемо говорити на основі листування тодішніх передових діячів. Найрадше обстоювали вони кирилицю з етимологічним правописом, бо вона була письмом школи і церковних книг.

Дехто з діячів наслідував Якова Головацького, що звільна став авторитетом у справах мови і правопису. Інші вводили самовільно новості й творили безладдя, а спирались на засаді „Пиши, як чуєш". Ця засада закріплялась щораз більше, чим ближче було до „весни народів", та промощувала шлях народній течії.

Досліджуючи правопис Івана Бірецького, Івана Далибора Вагилевича, Николи Верещинського, Рудольфа Моха, Й. Кобринського, Антона Могильницького, Кирила Блонського, приходимо до переконання, що всі вони не визнавалися у правописних засадах, узнаючи тільки деякі букви за познаки етимологічного та фонетичного правопису. Вже тоді найбільшу ролю в цьому ділі відограє буква **ъ,** а поруч неї **в** замість **л** у закінченні минулого часу дієслова, а також у деяких словах. Прихильники етимології боронять традиційного становища **ъ** та **л;** прихильники фонетики викидають **ъ** та замінюють **л** на **в.**

Для **і** бувають усілякі засоби: і — відъ, відповѣдь, Бігъ, нарідъ; и = ани, надѣи, ѣои, Украинцѣвъ; и (з дашком) — невидани, зроджени, ѣ — дѣлаютъ, перемѣнитъ; ô — зôбраѣи, зôсѣае.

Все те в одного тільки І. Бірецького, а в інших панує подібний хаос: **і, ѣ, ї, и** — віѣъ, нарідъ, пѣсенниківъ; изъ, скїнчило, галицкѣй, въ тімъ — в листах І. Вагилевича; **і, ѣ, и** — потѣшили, різнятся, галицкѣ, післав, відберете, від, в Львовѣ, имя — в Н. Верещинського; **-ї,** *ӧ*, повинностїю, другїй, мӧй, грішникӧѵъ — у Р. Моха; ô, **ѣ,** Русинôвъ; ô, **ѣ,** — у К. Блонського; *ӧ*, **ѣ, и:** Чехӧвъ, о тӧмъ, имя, зелѣзновъ.

Для звука **є** вживають е: дае, ждаемо, чиѣавъемъ, бувъемъ, еѣ, читавемъ — І. Бірецький, І. Вагилевич, К. Блонський. Н. Верещинський уживає: є: гадавєм; **йо, ьо,** — означують усіляко: через **іо, ьо:** знаіомыхъ, доніокъ (Бірецький); всьо, з вівтарьомъ; через е — его, ё: ёму, у грудёх, моёвъ, всё (Р. Мох, І. Головацький); через їо всїо (А. Могильницький).

Чуже G=Г: (І. Бірецький) — грайцарівъ, гирляндами; алегорію, магистратѣ, цванцигеры (Н. Верещинський).

За л у минувшині — в: чиtавъемъ, бувъемъ (І. Бірецький), Вагилевич, Верещинський, Блонський), v: урадовav: І. Головацький; -л', -лъ: бул'бымъ, запрашалъемъ, незробил'емъ, для давнього ы — ы (неправильно) І. Бірецький, Вагилевич, І. Головацький при кінці 40-их років, І. Верещинський, Кобринський Йос., І. Бірецький писав теж фонетично згідно з західньою вимовою: tяшше, звіttы, найвишшій; уживав паерчика' (латин'ски); рухомого **ся,** а Вагилевич ä=є: жäль, несчäстлива. Навіть запросини на „З'їзд руських учених" видрукувано мішаним правописом: vзнесеня, vсѣхъ vѣдомостей; ô: занедбанôм.

Із змісту деяких листів вичуваємо, як громадянство тужило за одностайністю в правописі. І. Головацький поступається упертим етимологам в II. ч. „Вѣнка", „бо годѣ вже нам довше сперечати ся, пора бы уже вразною ступою нам до однои цѣли стремити ся — я для того у II. части трохи змѣняв, що бы наши Русине не гороижили ся". Никола Верещинський у письмі до Якова Головацького з 1848 року пише в справі видання віршів Г. Боднара з Жукотина: „Але абы их красы поетическоѣ не позбавити, треба их в барвѣ рускѣ выдати, то єст затримати треба ортографію покоиного Шашкевича. Колисмо Маркіана хвалили за єго руске серце, то заховаимо и єго правила писанія в памяти, якѣ нам зоставив; він нас на праву дорогу справив; до чого нам чипатися общини, коли маєм рідну мову". В другому листі до Я. Головацького — Верещинський просто благає його, щоб на з'їзді введено до письменства народну мову і простий, розумний правопис" — тото „ö", одказує (мѣсто відказує), ходилъ (м. ходив) серце мынѣ роздирає. Почитаю высоко Кирила нашого и єго Азбуку, узнаю ѣѣ заслуги але тимъ однакож не грѣшу, же **ъ** выкидаю на вѣки, и пишу, як мовю".[15]

Навіть Я. Головацький рішається викинути **ъ**, а **л** замінити на **в**. „Я узнаю, що без **ъ** совершенно обôйтися можна — абы не було колоту за марницю... — тото — бул — не може нѣ ухо, нѣ око моє знести, на **і** маємо *ô* із значкомъ, а над **л** годѣ знак поставити якій, то лѣпше вже перемѣнити на „в"[15]).

Врешті в запроханні на з'їзд учених поставлено як мету його: установити стали границѣ и формы языка цѣлого руского народа vъ бесѣдѣ и писоvни".

Крім листів, також наукові твори зраджують поставу громадянства до правописного питання перед 1848 роком. Належить

тут: „Grammatik der ruthenischen o. kleinrussischen Sprache in Galizien" — Йосифа Левицького 1834 р. (тут автор завів для і — ö), та "Gramatyka języka ruskiego" Йосифа Лозинського, де автор стоїть на становищі етимології, бо вона береже вимову від зопсуття. Щоб можна вимовляти згідно з народною мовою, він радить над о, е помістити значки ó, é, а кінцеве м'якшення зазначувати через j, зберегти ґ, л замість в у минулому часі дієслів, ы, натомість пропускати непотрібне ъ. Після з'їзду Лозинський змінив свої погляди в користь фонетики. Також І. Вагилевич стояв на етимологічному становищі в творі: "Gramatyka języka małoruskiego w Galicji" (1845). Тут радив він задержувати о, (е) — для і, та л в минулому часі — "bo tylko takim sposobem Małorusini oswobodzą się od abecadłowego szału... i bedą mogli swój język na zasadzie historycznej dalej rozwijać."

Проти етимології виступив різко Т. Глинський з Богородчан. Він усе був прихильником радикально-фонетичного правопису враз із Р. Мохом, виступав проти зайвих букв (ъ) та в своїй „Ґраматиці малій руского языка для шкôл парафіальних в' Галыциѣ" поставив як правило: „Пишы так кожде слово як го люде мудрійші (доброѣ вимови) вимовлєют".

Правописні ухвали з'їзду вчених з 1848 р. та їхні наслідки

Серед таких настроїв приготовано одну з найважніших подій в житті галицького громадянства XIX ст., вияв зближення до східніх українців та до широких мас селянства, тобто З'їзд учених 1848 р. На ньому прийшла на першу чергу справа правопису. Полагоджувано її в окремій язиковій секції під проводом А. Петрушевича. Як основа до дискусії послужив „Проєкт правописи" Івана Жуківського, зладжений талановито та практично. Він відрізнив на вступі тих, що бажали заховати етимологічну засаду, від таких, що бажають фонетичного правопису. Одначе сам станув посередині між цими двома таборами та прихилився до тих, що пишуть, як вимовляється, а де можна, там достосовують правопис до стародавної традиції та оглядаються на закони інших слов'янських мов. Він вийшов із заложення, що правопис треба достроїти до звичок загалу, або бодай більшости; за основу його треба взяти звуки української мови, що її загал, або більшість уживає, дібрати до неї відповідні знаки, „так, щобы их в азбуцѣ анѣ бôльше, анѣ менше не було". Досі вживано між західніми українцями кириличного письма, що

було непрактичне, бо мало більше букв, ніж потрібно для наших звуків, а не мало знаків для **йо, ґ.** Отже, Жуківський поставив до вирішення низку питань, а між ними є такі: котрі кириличні букви викинути; чи писати **и,** чи **ы** після к, **г, х, ґ, ж, ч, ш,** як означувати **і,** чи через ô, ê, ѣ; чи треба писати **ъ** на кінці слів; чи треба знака для **й, ґ;** чи писати **л** на кінці минулого часу дієслова (сѣкл, ходил). З'їзд ухвалив, що кирилиця залишається в церковних книгах, а в світському письмі поруч неї повинна ввійти в життя гражданка, достосована до народної мови. За загальне й головне правило поставлено: „Писати такъ, як бôльшôсть народа вымавляє, але при тôмъ уважати на етимологію, якъ того потреба зайде". Надто вирішено деякі подрібні питання: 1) для іншомовного **ґ** установлено грецьку дігамму; 2) для **йо** знак **іо** (іо-з дашком); 3) для звука **є** — **Є,** для **е** — **е** (Е кириличне); 4) для **'е** — **ье;** 5) для **і** з **о, е,** — **знаки** *ô*, *ê*; 6) — **въ** у закінченні дієслів, — лъ в іменниках: дôлъ, стôлъ; 7) означування м'якости **ц** в групах **ц + я, ю, ѣ;** 8) **и** після к, г, х, ґ; 9) — **ся** вкупі з дієсловом; 10) букви **і,** и, **ы,** (**і** ніколи на кінці); 11) правопис декількох слів, що завжди робили трудноші: нижшій, вишшій, уже, кто; спірні питання залишились без вирішення[16]).

Найцікавіша була постанова, що п р а в и л а є д л я ш к о л и і п и с ь м е н н и к і в, я к і н е з а п у с к а ю т ь с я в г р а м а т и ч н і т о н к о щ і, а д л я в ч е н и х ф і л о л о г і в з а л и ш а є т ь с я с в о б о д у у п р а в о п и с і, щ о б н е с п и н я т и д а л ь ш о г о й о г о р о з в о ю.

Треба тут ще підкреслити, що на з'їзді була окрема секція під проводом Йосифа Левицького для справ шкільництва. Там поставлено питання, чи потреба доконче вживати букву **ъ** у книжках. Після дискусії, в якій Левицький був за вдержанням **ъ,** а Р. Мох спротивлявся, ухвалено: „Абы буква **ъ** яко неопредолимый забытокъ предкôвъ нашихъ, черезъ много столѣтій уживаный, и надаль позостала"...[17])

Ці всі колективні вирішення вказують якнайдокладніше на безсилля народної течії серед інтеліґентських сфер. Хоч прийнято її як основу, та проте вирішення язикової і шкільної секції сприяли радше етимологічному правописові та допускали безладдя. Компроміс вийшов на шкоду правописному питанню. Це виявилось у другій половині XIX ст. Залишення традиційних букв та „максимовичівки", неясне сформулювання становища в справі народної мови, свобода інших „філологічних" правописів — це все не тільки що не поладнало питання, а просто отворило навстіж ворота новій борні за букви та новому безладдю.

Хоч „З'їзд учених" подав готові правила, а Я. Головацький застосував їх у своїй граматиці, та проте „кождий писав, як хотів і умів"[18], а навіть на тему правописного питання почалася дискусія в часописах. Один з перших заговорив Йосиф Лозинський в „Пчолѣ" ч. 17. за 1849 р. Тут помістив він статтю фонетикою (без ъ) п. з. „Уваги над правописом руским", в якім доказує, що письмо повинно бути вірним образом живої мови, а етимології можна вживати лиш до певної міри, щоб не затирати характеру мови. Тому треба викинути **ъ**; **ы** треба замінити через **и**, для йотації та паляталізації вживати латинської йоти (j), завести придихове **в** (вôн, вôвця), фонетичні закінчення: -ив, -ѣв, а не -ôв, -êв; -іом (злодѣіом); вѣд, пѣд, (а не от, под). Згодом також Йосиф Левицький забрав голос у „Галичо-рускому Вѣстнику" (58, 65, 69 — 71 ч.) в справі правопису, заявляючи, що ніхто не держиться правил „З'їзду учених", тому треба „утверждати (те), що зъ духомъ народного языка руского сходитъ ся, а языкови церковному що до произведенія слôвъ не противитъ ся (ходилъ)". Проти цих висновків виступив Лозинський у статті: „Ще щось о правописи" (Гал. -р. Вѣстникъ 1850, 4, 5 ч.), де доказував, що треба покинути традицію, а писати так, як більша часть народа говорить. Визваний статтею Я. Головацького „Дещо о дѣловôмъ языцѣ у насъ на Руси" (Зоря Галицка 1850. ч. 17), зверненою проти „Радикалôвъ въ правописаніи", відповів Лозинський в тому самому часописі (20. ч. 1850), що найбільшим ворогом розвою народної мови є давня ортографія церковних книг. Етимології можна вживати тільки для зрозуміння та пояснення мертвих букв, а не для затемнювання письма й фальшування народної бесіди. („Пересторога для перестережених").[18]

Та проте вже тоді руйнувалась ціла будова з'їзду, бо від 1850 р. з'являються статті в „Вѣстнику", а далі від 1851 р. в „Зорі Галицкій", що недвозначно зраджують симпатії для „Етимологічного правописанія". Прихильниками його є: Гушалевич, Дідицький, Зубрицький, Раєвський П. з Відня, І. Головацький, Я. Головацький, С. Шехович, та із закарпатських українців: Нодь. Вони опановують „Зорю Галицку", „Вѣстникъ", „Ладу", видають „Анфологію" (1854), „Семейную Библіотеку" (1855-6), а Раковський друкує для угорських українців „Вѣстникъ законôвъ державныхъ" у російській мові та ширить свої ідеї в „Церковной Газетѣ" (1856-8) і „Церковнôмъ Вѣстнику" (1858).

Саме тоді австрійський уряд, що ще 1848 р. був занепокоєний проявами українського відродження та бачив велику небез-

пеку для себе в злуці українців з росіянами, шукав різних засобів, щоб її спинити. У січні 1848 р. сповіщав епископ Гр. Яхимович митрополита, що губернаторові Стадіонові піддано думку ввести в українське письмо латиницю, як особливий засіб до ширення просвіти між народом. „Przyjdzie może do rozprawy, o wprowadzenie liter łacińskich w druku ruskich książek, gdyż JE. Gubernatorowi podane to, jako szczególny środek do zaprowadzenia oświaty, lecz projekt ten tyle razy powtarzany, i jeszcze za rządów polskich, wydrukowaniem dwóch książek i napisaniem statutu litewskiego probowany, zapewnie i teraz nie przyjdzie do skutku, gdyż na fałszywej zasadzie gruntuje się, jakoby mowa ruska i polska zupełnie się zgadzały, a trudność wzajemnego zrozumienia pochodziła tylko z rozności liter w druku używanych[18]).

В другому листі з 4. лютого 1848 р. писав епископ, що гр. Стадіон поставив йому питання: „dlaczego nie zamieniamy cyrylijski alfabet na łaciński, który od innych narodów jest przyznany".

Тоді епископ доказував йому, що латиниця не годиться до нашої мови[19]). Врешті на соймі в Кромерижі тодішній міністер Стадіон на запит одного із послів, чи не схотіло б правительство подбати про введення латиниці в руську азбуку, відповів, що то не його діло. („Зоря Галицка" 1849. ч. 11).

Такі то були предтечі правописної завірюхи з 1859. р.

Друга спроба введення латиниці

Саме в тому році відновлено згаданий уже проект. На доручення міністра освіти гр. Туна скликало намісництво у Львові на день 30. травня комісію для вирішення азбучного питання. До неї належали: владика Спірідіон Литвинович, крилошани: М. Куземський, М. Малиновський, Гр. Шашкевич, граматики: Яків Головацький і Йосиф Лозинський, директори: А. Яновський, Т. Полянський, радники: Карло Мош і д-р Е. Зеліґ. Провід у нарадах спочивав у руках тодішнього намісника гр. А. Ґолуховського, що намагався доконче перевести проект латиниці. Головним референтом був міністеріяльний секретар Йосиф Їречек, а поруч нього інспектор середніх шкіл д-р Евсевій Черкавський. Обидва вони, як доказує В. Сімович[20]), йшли назустріч розвоєві народної течії. На кілька днів перед нарадами одержали члени тієї комісії запрошення враз із брошуркою Й. Їречка: „Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben", якої змістом була відповідь на питання: 1) чому треба ввести латиницю; 2) які були вже її спроби. Був

тут теж додаток з пробними зразками та проєктом. Також Черкавський з доручення офіційних сфер написав анонімно кілька статтей проти кирилиці в офіційній „Lemberger Zeitung" по-німецькому, що появилися також у польському перекладі[21].

Тут докоряє письменникам за те, що під церковно-слов'янським та російським впливом пишуть погано, радіє, що буде радити комісія над заведенням латиниці в „руську" азбуку. Вилічує недостачі кирилиці (брак **j**, шиплячі не мають відповідних знаків) та дораджує перевести реформу в народному дусі, як це зробив Г. Квітка-Основ'яненко й автори „Русалки Днѣстровои" — та змодифікувати латиницю згідно з народною мовою. На першому засіданні Їречек заявив, що його заміри йдуть у напрямі поборювання впливів на українську мову. Всі українські члени комісії запротестували проти підозрінь та висказали бажання залишити кирилицю і правопис, ухвалений з'їздом учених. Особливо побивався за цим Я. Головацький та М. Куземський, а становище Й. Лозинського, на якого найбільше рахував намісник, було простою сенсацією. Він заявив, що колишній його задум щодо латиниці був помилкою. Та проте намісник не дався переконати, хоч зрезиґнував з латиниці. Передискутовано на підкомісії проєкт правопису, що в основу взяв кирилицю, але заводив новості, які — треба це признати — йшли за духом народної мови: **ґ**; в у закінченнях (писав), та середозвуці за вимовою (вовк); **їо, я, ю, ѣ, є,** для йотації та пяляталізації, **ь** для паляталізації; **о, а,** після **ч, ж, ш, щ,** (шовк, час); — **ев, -ов** для двозвуків, **ай, ей, їй, ый;** задержано ô рівне **і, ѣ** рівне і з ***е; ы, дж,** викинено дзело, **ё, ъ** накінці, але задержано його **в** зложених перед йотованими.

Цей правопис, що то дістав назву серед тодішнього суспільства „Октройованої какографії", накинено громадянству постановою Міністерства Віроісповідань та Освіти 25 липня 1859 р. Викликало то велике ремствування, а навіть у школі не прийнято його всюди, вважаючи доручення влади за пораду, а не за постанову. Не підчинилась розпорядкові також консисторія, а тодішній митрополит Гр. Яхимович звернувся до цісаря з зажаленням на поступування влади та поставив низку домагань, а між ними було знесення постанови щодо правопису та заведення української мови в тривіяльних школах. Також посли вислали петицію, щоб у східній Галичині заведено як одну краєву мову українську (руську) — в навчанні та урядуванні.

Цісар сповнив деякі домагання, а постанову з 1859 р. про правопис уневажнив. Так скінчилась друга з ряду атака уряду

на українців і їхню традицію, тобто етимологічний кириличний правопис, до якого громадянство було прив'язане, як до „святощів тисячолітньої культури". Свідчать про це дві брошури, написані з того приводу Б. Дідицьким, а саме: „О неудобности латиньскои азбуки къ письменности руской. Вѣдень, 1859" та „Споръ о рускую азбуку". Львовъ, 1859.

Першу викликало видання недотепних віршів Льва Венглинського латиницею; його й розторощив своєю критикою Дідицький у „Сборнику" за 1859 р. (Науково-белетристичному додатку до „Вѣстника"), ч. 3-8, а потім у згаданій брошурі. Тут доказав, що латиниця не спроможна відповісти основному правилу доброго правопису, щоб він виражав звуки та їхнє походження; тимчасом ô, ê Максимовича відзеркалюють походження та можуть бути всіляко читані згідно з діялектною вимовою звука **і**. Латиниця має різнородні діякритичні знаки, окремі для різних народів, тож не легко її застосувати. В другій брошурі збивав погляди Черкавського.

Становище Дідицького, Гр. Шашкевича, Я. Головацького, Малиновського та Куземського сходилось в одній точці, а саме, що не можна відбирати традиційних прав культури, одідичених по батьках та легкодушно заводити новості. Таке становище не було правильне супроти потреб життя. Небавом і старше покоління мусіло зректися традиції та йти новими шляхами. Саме в тому часі (1861) основано під редакцією Дідицького новий часопис „Слово", якого правописом була зразу „максимовичівка", а письмом гражданка — аж до 1866 р. Поруч неї вживало „Слово" декілька літ кирилиці тільки в додатках для селян. В 1866 р. правопис „Слова" змінено, звільнивши **о, е, и,** від надрядних значків у дусі заяви І. Наумовича.

З того часу вдержується гасло Б. Дідицького: одне письмо для двох вимов, тобто історично-етимологічний правопис для українців і росіян, бо ті самі букви можна різно читати (ѣ = ы, йі, є, г = 1) г, 2) ґ; ы = переднє и, = заднє и; и = и, = і; е = е, = є).

Зреформована „максимовичівка" в галицькій школі і пресі

На іншому становищі стояв тоді М. Осадца, ученик Ф. Мікльосіча, під якого впливом написав свою граматику для гімназії та видав уперше 1862 р. (вдруге 1864 р. та після його смерти заходами О. Лепкого й І. Онишкевича, 1876 р. втретє). Осад-

ца застосував до кириличного письма правопис посередній між „октройованим" та правописом „з'їзду", та поклав в основу своєї граматики народну мову з домішкою офіційної шкільної.

В граматиці помістив в окремому додатку: „О правописи" доволі докладні правописні правила, що їх оснував на вимові та походженні слів. В першому випадку правопис „оучитъ слова такъ писати, якъ они правыльно вымавляютъ ся". В другому „желае слова такъ писати, абы ихъ корѣнь не затирялъ ся". В його правилах замітна уступка для непримиренних, а саме додані до них уваги наводять вийнятки, мовляв: дехто пише інакше. Осадца поділив науку про правопис на чотири розділи: 1) где яки гласни писати; 2) якъ ся роздѣляютъ слова; 3) где велики буквы пишутъ ся; 4) якъ ôтдѣляти слова знаками перепинаня". В першому розділі помістив засади писання корінного **о, е** через ô, **ѣ,** приймаючи вирішення „октройованого" правопису з 1859 р. Тут розрізнив випадки писання **и, і, ї, ѵ** (имя, мои, міръ, міръ, миръ, мѵро); сім випадків писання **ы; ъ,** на кінці та в зложеннях (изънести), **а** після палятальних, проти поширеної вимови (**а**) **є** (час); **-лъ** в закінченні минулого часу замінив у другому виданні на **-въ,** чим з'єднав собі молодих народовців, що вважали на цій основі 2-ге видання граматики народним; **ся** пише окремо „бо (воно) выражае понятіе". В частині про ділення слів має на увазі словотворення, коли каже окремо відділювати зложення, наростки від коренів, а поруч того наводить вийнятки та ділення за вимовою; в першому рядку залишаються: **й, л, н, р, ль, нь.** Між буквами вичисляє **Ѳ, Ѵ, Ъ,** окремо завважує, що деякі вживають **ґ,** що дасться добре заступити через **г.** В третьому виданні кирилицю в граматиці Осадци замінено на гражданку.

Інакше хотів поладнати справу правопису Гр. Шашкевич у своїй „Малôй граматицѣ языка руского. Вѣдень 1865 р.", застосовуючи народну мову до етимологічного правопису. Він викинув з азбуки: ксі, псі, омега, а залишив **ё,** *ô* = **і, ж, дж, ґ;** дзело.

Основні правила правопису стали з того часу окремою додатковою частиною до кожної граматики. Помістив її П. Дячан у своїй методичній граматиці для народних шкіл (1865), О. Партицький в граматиці для „людових шкіл" (1873, 1883, 1889), О. Огоновський в граматиці для гімназій (1889), а тим часом появився навіть окремий правописний показник О. Лепкого п. з. „Указатель на употребленіе гдекоторыхъ буквъ въ рускôй правописи, Львовъ 1870". Всі вони держаться в правилах засад, затверджених урядовими комісіями, або вживаних у шкільних по-

сібниках. Дячан навчає, де писати ѣ, ê, ô, ъ, ь та вживає -лъ, ґ, Партицький заявляє на вступі: „Моя граматика уложена зовсѣмъ на тыхъ пôдставахъ, яки комисія школьна ухвалила, а высока Рада Школьна затвердила". Він підкреслив своє зближення до народної мови в заяві (§ 171): „Слова руски такъ треба писати, якъ вымавляються", а подаючи правила на вживання ы, робить замітку для вчителя: „Въ першихъ трехъ клясахъ неможливо выучити дитину, коли має писати ы. Правила що до тои самогласнои полагають въ преважнôй части на науцѣ о словотворѣ и суть такъ помотани, що безъ зная языка старославяньского або російского нѣхто, навѣть дорослый не научить ся добре тую букву оуживати. Въ Оукраинѣ, а по части въ Галичинѣ, многи писателѣ ы зовсѣмъ не пишуть. Для четвертои клясы пригодити ся може правило: Де въ польскихъ словахъ чути И, тамъ въ рускôмъ пишемо ы (сынъ)... колижь въ польскихъ стоить И по rz, ż, cz, sz, тогды не пише ся ы (при)..."

Ця замітка, що її повторено опісля в усіх виданнях шкільної граматики, характеризує якнайкраще нездарність усіх цих правил, що їх творили автори шкільних граматик, користуючись дорученням влади, на муку школярів та „затемнювання письма" (за словами Й. Лозинського) в школі. А проте ширше громадянство підчинялось їм загально з покорою, добачуючи в кирилиці та етимології „тисячолітню традицію руської культури".

Не мало причинились до таких поглядів серед суспільства статті та фейлетони, поміщувані в обороні етимології в „Слові" та інших тодішніх часописах; напр. І. Гушалевич написав вірш в 1-2. ч. „Слова" 1861. „Сказки для дѣтей о томъ, якъ Лихій на азбуку нападалъ (І), Якъ Лихій съ Ъ-ом въ адъ достаеся II."; серед римів найшлось також місце для апотеози йора:

„Дѣти! Ъ наш всегда честный
Онъ за Русь цѣлу страдалъ!"

А проте „Слово" поміщує часто твори та листування українських письменників у тодішній „кулішівці" з відповідною заміткою; напр.: в ч. 85. за 1862 р. замічує при статті „Споръ за языкъ въ Харковѣ" —: „якъ въ инныхъ, такъ и въ той дописи зъ Украины перемѣнили мы так звану кулишевскую правопись на загально уживану у насъ с л о в е н о-р у с к у, по которой, читаемъ гласну ѣ якъ латинске і, ô въ началѣ слова якъ vi, въ серединѣ якъ і, также ê, и з дашком, як ї, а межи ы та и дѣлаемъ розличіе не такъ по выговору, якъ по правописанью — просто сказавши, читаемъ ю по произношенію малорускому".

В пізнішому дописі із Снятина (1870. ч. 27.) п. з. „Наука а

фонетика" анонімний автор виступає проти фонетики, якої буцім то не прийняли культурні народи: „тутъ нашъ несчастный, отъ тяжкихъ ударовъ болѣющій край, имѣлъ бы въ просвѣщенію не напередъ но назадъ идти?" Въ предметѣ фонетики у насъ въ Галичинѣ нема що полемизовати и излишнымъ есть ей приклонникамъ хотьбы съ найбольшою ученостію и тысящныи доказы наводити, тое все не поможе, а дасть имъ поле до пописованья ся — въ радость враговъ нашихъ. Лучше се презрѣніемъ перейти"...

Одначе були тоді в публіцистиці і противні думки. До таких належить виступ А. Кобилянського в 1861 р. в брошурі надрукованій латиницею: Slovo na slovo do redaktora „Slova"; тут нападає він на незрозумілу, штучну мову та невідповідний правопис у „Слові": Naše staroslavjanjske (jor), ščo cilkom utratylo svij holos, mučene, mertve šče z hrobu dobuvajut, aby ho prylipyty nazad na swoje davne misce. Kyrylycju duže šanuju, chotj teper z neji bohato liter vikynuty dast sie. Hraždanku nemožu liubyty, bo ona my zdaje sie mišanycev kyrylyci i rymščyny... Novych liter treby! Litery čysti narodnosty nezbaviet"... „My skarbiv jeji (рідної мови) neznajemo; vna dlia nas tak hejby nebula... hubymosie v staroslavjanščyni, moskovščyni i ynčych čužych movach ubravšy lyš masku naridnoji movy; ale vna sama vid nas daleka. Vna velyčna sama v sobi".

В половині шістдесятих років пригадалось декому вирішення з'їзду, щоб у мові і правописі зближатися до народу. С. Качала закидував тоді (1865 р.) письменникам на зборах „Матиці", що в „Науковому Сборнику Галицко-Рускои Матицѣ" покинули правопис Максимовича та почали звільняти **о, е** від надрядкових значків, а наслідки цього виступу були такі, що вирішено завернути до народних форм, писати **о, е** та вживати „рускій" з одним **с**.

За редакції Ф. Заревича друковано „Вечерницѣ" (1862-3) „максимовичівкою". Проти неї виступив тут дописувач з України в 33. ч. 1862. р. „Шкода тільки, що ви тримаєтесь Вашої Галицької правописі. Не знаю, як у Вас на Галичині, а у нас на Вкраїні важко читати книжки писані Вашою правописсю".

В ч. 2. 1863. докоряє редакція „Вечерниць" часописові „Домъ и Школа", що вживає етимології та „ôдступивъ ôдъ загально-галицкои правописи Я. Головацкого, котрого граматику (suum cuique) всѣ прецѣнь за одну зъ найлѣпшихъ съпомѣжъ „галицкихъ" граматикъ уважають, а то вже тому, що найбôльше

лучить насъ зъ нашими прочими братами, ôдъ котрыхъ насъ нѣхто не роздѣлить"...

В 10. ч. з 1863. „Вечерницѣ" критикують „Вѣстникъ" у Відні, бо він пише „правописью окремѣшнёю, котру п. проф. Осадца при уложенью своєи граматики мав переважно на оцѣ".

В 1868 р. „Правда" дає авторам свободу правопису пор. 46. ч. ст. 641. „Правопись лишається авторам до волі".

Одначе, коли на фонетику напав черновецький професор І. Бараник в брошурі: „Причина творенія ся нарѣчій". Коломыя, тоді „Правда" в 20-21. ч. 1868 р. помістила різку відповідь О. Партицького. Тут у 1869 р. появилася також критика ухвал Комісії при Шкільній Раді, що прийняла етимологію для шкільних підручників, „догоджаючи не так науці, як більше політиці и тим намаганням литературним, що у етимологичній правописи побачили єдинство языка московського и руського". „Мислячі люде відвернуцця з відразою від такого тіла наукового, котре оказалося слабодушним и санкціоновало своїми ухвалами найяскравіші неконсеквенції у правописи призначеній для школьної науки"[22]). (Вôдъ, вôнъ, читавъ, вовкъ, ходить, мѣдъ, всѣ краѣ, ы; и з дашком — в закінч. прикм.; е, є; ь по ч, ж, ш, щ; ъ).

„Правда" помістила теж у Вістях 1869. ч. 17. звідомлення з ухвал виділу „Просвіти", 1): „щобъ книжки популярні печатано такою правописью, яка въ школахъ народніхъ уживається; 2) щобъ діла наукові печатати по волі автора, въ одній изъ двохъ уживанихъ у насъ правописей: Д-ра Осадци, або П. Куліша". В іншому місці „Правда" (ч. 47. 1868) похваляє постанову виділу „Просвіти" друкувати книжки для народу кирилицею і правописом 2. вид. грам. Осадци. „Якою правописью народ читати вміє, на тій треба ему и подати науку".

В 70-их роках етимологічний правопис запанував усевладно в часописах „Слово", „Рускій Сіонъ", „Ластѣвка", „Учитель", „Временникъ Ставропигійского Института", „Изданія общества им. Качковского".

Фонетика опановувала щораз ширші круги громадянства завдяки „Правді", читанкам Романчука, Лучаківського та О. Барвінського. Одначе вже з 1880 р. починаючи, завертають галицькі українці знов до „максимовичівки" в „Батькôвщинѣ", „Дѣлѣ", „Зорѣ".

З „максимовичівкою" перебув загал старшого галицького суспільства аж до першого десятка XX ст.; школа вживала її до

1895 р., тобто до міністеріяльного розпорядку про введення фонетичного правопису.

На основі наведених фактів переконуємося, що традиція глибоко вкорінилася у наше громадянство та не легко було перемогти її. Деякі громадяни, зневірившись у доцільність боротьби, сходили із становища переможеними та покорялись тодішній звичці (Вагилевич, Лозинський). Не покорились тільки молоді народовці, що їх органом була з 1863 р. „Мета", а далі „Нива". Про них буде ще окремо.

Правописне питання на Закарпатті та Буковині в XIX і XX ст.

Подібне, а навіть ще гірше безладдя було на Закарпатті, що то відстало від української народної мови в літературі, а навіть і від свого говору. Вже в половині XIX ст. змінив видавець І. Раковський правопис граматики Духновича, хоч Духнович був прихильником народної течії та дуже сердився на цю самоволю видавця.

У шкільних підручниках, часописах і публікаціях уживають тут до 70-их р. р. етимології та давньої книжної мови.

Наслідки цієї мішанини були погубні для громадянства, бо воно мало читало і ставало щораз темніше[15].

„Церковная Газета", „Карпатъ", „Листокъ" — передруковували різні фейлетони в етимологічному правописі. Також шкільні посібники вживали етимології. Щойно в 1873 р. стрічаємо тут перші спроби фонетичного правопису в часописі „Газета для народних учителев", що її видавало міністерство народної освіти в Будині. Ширив його тут сам уряд, що спершу хотів завести латиницю, але проти неї стануло духовенство. В „Карпат-і" поміщено 1873 р. „Отвѣтъ пряшевскаго епископа на предложение угорскаго министра просвѣщенія касательно замѣненія кирилицы латинскими буквами" — та статтю А. Ю. Г. (Гомичкова) „Латинская азбука". В додатку до „Карпата" вийшов меморіял мукачівської „учебнои коммиссіи" в справі латиниці, де виявляється від'ємне становище супроти неї. В тому саме році поміщено в галицьких часописах ряд статтей та довідок про заходи угорського уряду щодо введення латиниці (Правда ч. 5. 1873: „Ряд угорский и кирилиця"; „Слово" ч. 2.: „Новая опасность для русского письма и языка". Допис з Унгвару; ч. 16-24, Д-р В. Терлецкий: „Угорская Русь"). Із статтей довідуємось, що загал громадянства ставився відпорно супроти заходів уряду.

Незабаром, бо в 1881 р. видає Чопей Ласловъ (Василь): „Руську азбуку и первоначальну читанку для первого кляса нарóдныхъ школъ. Въ Будапештѣ”. На вступі пояснює, що міністерство доручило перевидання шкільних книжок та перероблення їх „рускои” мови на „руснацку”, „за то ихъ (книжок) не лемъ дѣти, по мѣстома и самѣ панове учителѣ не могли совершенно порозумѣти. Переробитель знае усѣ тяжести, съ котрыми ся при роботѣ побороти мае и за тото такимъ языкомъ змагае ся писати, котрыйбы у вшыткыхъ мѣстахъ, де лемъ русьнакы живуть, порозумѣти могли”[23]. Етимологічний правопис достосовано тут до народної мови Закарпаття при чому ó має різне значення, залежно від говірки (и, і, у — кинь, кінь, кунь), як Максимовичеве ô, ê. Так отже заходи Чопея переломили заскорузлість його попередників. Народна мова Закарпаття ввійшла в письменські твори В. Жатковича, Г. Стрипського, А. Волошина, Гренжи-Донського... Вона найшла собі правописну форму, що була зреформованим етимологічним правописом аж до громадянського вирішення з 1920 р. на анкеті, що її скликав „Школьний Отдѣлъ” до Ужгорода. Тут за радою Г. Стрипського прийнято нову етимологічну систему, що є добра для всіх трьох головних говірок, що то вимовляють старе **о** в зачиненому складі як: 1) **і**; 2) ü; 3) **у.** Вона об'єднує їх в етимологічному ô. Вирішено також у мові зближатися до верховинської говірки, що є подібна до мови всіх українців. Прийнято: **ы, ѣ,** м'якшення дієслівних закінчень та **-ць:** пишуть, словарець, пивниця; -в: говорив; **е — є; г — ґ.**[24]

Етимологічний правопис був також на Буковині в уживанні: Поширювали його школи, товариства і преса. Від 1850 р. виходив для Буковини „Общій законовъ краєвыхъ и правительства Вѣстникъ”, що змінив свій правопис щойно в 1912 р. „Буковинская Зоря”, видавана І. Глібовицьким від 1870 р., поширювала також етимологію та архаїчну мову. „Русская Бесѣда” — була теж сівачем таких симпатій до половини 80-их р.р., бо етимологією видавала свій „Мѣсяцословъ буковинско-русскій”. „Учитель” стояв на тому самому становищі та навіть перший буквар О. Поповича вийшов етимологією ще в 1884 р. Найбільший вплив на це явище мав професор учительської семинарії І. Глібовицький, що враз із Н. Шкурганом та О. Поповичем видав шкільну читанку: „Книжка руская языкоучебная для нижнеи степени австр.-рускихъ народныхъ шкôлъ. Чернôвцѣ 1881”.

Фонетичним правописом писав і друкував О. Ю. Федькович свої твори в „Вечерницяхъ”. На фонетику зважився також І.

Воробкевич, що під псевдонімом Данило Млака видав 1877 р. буковинський альманах „Руська Хата” (Львів-Чернівці), а опісля від 1885 р. С. Смаль Стоцький, Ф. Ґартнер, що мали великий вплив на громадянство завдяки своєму становищу професорів університету. О. Попович, І. Тимінський, Е. Пігуляк приєднали суспільство до фонетики. В 1885 р. „Бібліотека для молодіжи накладом Руської Бесіди”, а в 1888 р. „Буковина” почали писати фонетикою. Саме тоді розіграався останній бій між обидвома таборами на правописній комісії в „Народному Домі” й тут більшістю ухвалено прийняти етимологічний правопис. Тоді професор учительської симинарії Лев Галицький виступив з меморіялом, що розторощив докази ворогів фонетики. Також С. Смаль Стоцький та Ф. Ґартнер станули тоді в обороні фонетики на урядовій конференції.

„Кулішівка” та її поширення в 60-их роках

Визначним правописним реформатором, що вмів підійти до цього питання обережно і не нападав яскраво на традицію, був П. Куліш. Він писав зразу так, як Котляревський, потім як Максимович, а вкінці придумав сам свою систему та застосував її в „Запискахъ о южной Руси” 1856-7 р. Потім зреформував її в „Граматці” та піддав петербурзькій „Основі” (1861 р.). „Основа” прийняла її як „найболѣе доступную большинству читающихъ”. Засади свого правопису виложив на вступі до „Записок”, VII-VIII стор., вияснюючи, що полтавсько-чигиринська вимова, найбільше загальна для українців, примусила його викинути **ы** та завести на його місці **и.** Він уживає **і** замість російського **и** — в значенні і, йі; відрізняє **е** від **є** після приголосних; вживає ё=йо, ьо; **е=є;** латинського **G=Ґ**; середнього **л**; здвоює приголосні для зазначення довгости; вживає закону доброзвучности (**і** — **й**; **у** — **в**); заховує **ъ** на кінці та після губних, **р** і приростків перед йотованими голосними; вживає **-ри** в словах: христитись, кривавий...; м'якшить **рь;** пропускає означення паляталізації (світ); вживає асиміляцій: вчитьця, поїжджали, росказувала, необашної; пише окремо від слів: **бъ, би, жъ, же;** вкупі: **-ся** з дієсловом, **-му** з дієсловом, вживає **-ова** замість **-ува** в VI. кл. дієслів.

Прикл.: іхъ, необашноі, платтє, не; ёго, всёму, сёго; Киевъ; Gрунтъ, фигъ; пилно, настілники; лихоліттє, браттє, безвіддє, опрощéннє, ружжя (родов.), але: щастє, заполоччу, зілля; звеселяє й; вже й знають усюди; що всюди; увійшовъ у світлицю, вклонився; да й; якъ удова; про вдову; по надвіръю пъе, здо-

ровъе, безхлібъя, объідешъ, задрижала, нехрищений; лицарь; сонця, менше, святому, женчикъ, панство, співатиму; багато, хазяйствечко, очини, найкращого, не счуєсся, згодисся, роспитати, росчинились, рострату, ззість, проіжжáчихъ, се жъ, а що жъ, вороги бъ, а якъ же, воно бъ тоді, той би сказавъ; лежатиму; стрелятимешъ, голитимусь; полудновать; з рискою: зъ-під, въ-горі, въ-купі, якъ-би, колись-то, тоді-то, абó-що; тó–що, щонéбудь; м'якшення: дівоцьку, батьківськимъ, чужоземець; люблять.

Непослідовності. Та проте бувають у нього непослідовності: навяже, время, пятий, памяти; идучи, изъ, ище; що усю, въ воді...

Кулішевий правопис піддержав традицію О. Павловського та поширив її на всю східню Україну. Після смерти Шевченка дісталась кулішівка до Галичини та тут з'єднала для себе молодих, а також пресу. „Слово" містило поезії Куліша в оригінальному його правописі (ч. 7. 1862). „Вечерницѣ" поміщували твори східніх українців — кулішівкою, а також 39-42 ч.ч. друковані нею в цілості. Про її популярність на Придніпров'ї свідчить лист „З України" — хутора Шовковиці, друкований у „Вечерницяхъ" 33. ч. 1862.: „Вчивши малих дітей, ми дозналися, що правопись Куліша сама практична, бо въ ій слово вимовляєтця такъ, якъ пишетця, и дитина, вивчивши азбуку починає добре читати слова вінъ, вілъ, написані кулішевською правописсю"... В 11.ч. 1863 р. „Вечерниць" є замітка, що „деяки попы та урядники уживають уже въ своѣмъ урядованню" фонетичного правопису на Україні. — В 12. ч. у „Всячині" читаємо: „Згадували мы уже раз у „Вечорницяхъ", що правопись фонетичная найшла уже мѣжъ нашими галицькими братями не мало симпатіи. Не одне письмо дôстали мы, в которôмъ и старши наши народолюбцѣ домагаються ôдъ насъ консеквентного перепровадження тои правописи у цѣлому нашому письмі; за молодшихъ и не згадувати, ти и не допускають иншои правописи въ южноруськихъ письмахъ. Трапляється отже и то дуже густо, що ученники гимназіяльни пишуть свои школьни выробы фонетичнёю правописью, чому розважнѣщи зъ професорôвъ и не противляться, уважаючи теперѣшный періодъ въ нашій литературѣ на Галичи, за переходовый, де поєдинчи ельементи стертися мусять, закимъ стане правило ясне і докладне..."

„Мета", що писала тільки кулішівкою, поміщувала статті про цей правопис; напр. у 1865 р. ч. 6. є стаття С. Голода „Де-що про „кулішівку", а там говориться про неї, як про одинокий лік проти московських впливів; в ч. 10. 1865 р. К. Климкович радить

прийняти „одповідню писовню оригинальну в твори Матиці, а має тут на думці кулішівку; в 11. ч. 1865. є стаття: „Сліди кулішівки в XVII ст.", в якій автор доказує історичність цього правопису, бо писав ним уже Самовидець; в 15. ч. є записка про вчителя української мови С. Ц. з Тернополя, що хотів позбутись кулішівки з гімназії та робив доноси на учнів до інспектора Яновського, а проте вся молодь пише кулішівкою. Також „Правда" за 1867 р. помістила статтю О. Партицького п. з. „Етимологія и фонетика", а в ній автор радить галичанам приняти кулішівку, бо вона практична та розбуджує інтерес до народної мови. Часопис „Ниву" видавано тільки кулішівкою.

Все це вказує на поширення Кулішевого правопису в 60-их роках. Та проте не був він знаменитий. Вже Гаццук закидав йому недостачу научної основи в непослідовній йотації, що не відповідає народній мові, бо **і, ы** — то різні звуки.[26] Куліш не розв'язав у цілості правописного питання, хоч дав сучасному правописові перші тривкі основи в фонетиці. Все ж таки не позбувся двозначних букв (я, е, ю) не придумав букв для африкат, двогубного **ў**, середнього **л**, паляталізованих, залишив **ъ**. Зате в інших засобах зробився проломовим реформатором.

В 60-их р.р. Куций придумав фонетичну та докладну систему, що не прийнялася через невеликий його авторитет. Також Шейковський мав свою окрему систему, що різнилась від кулішівки (Бытъ Подолянъ, 1860).

Гарно зреформував тоді правопис М. Номис у своїх „Українських приказках" СПб. 1864. Він залишив **ъ** тільки між губними й йотованими, вживав латинського **G**, **і = і, йі; ё, є,**: дід, іі, ёму, лёду, єден.[27]

Найкращі правописні системи 70-их років

На 70-і р.р. припадають найкращі фонетичні системи. Першої з них уживали співробітники „Записок юго-западного Отдѣла русскаго Геогр. Общества" в 1873 р. Працюючи над східньо-українським фольклором, вони мусіли вживати в записах точних знаків та букв, щоб вірно передавати тонкощі українських звуків. Ця обставина дуже сприяла фонетичній засаді та в висліді дала дальший ступінь розвою. „Записки" зробились отже основою тодішнього правопису, випереджаючи всіх інших реформаторів, та вплинули на систему Е. Желехівського. Між співробітниками „Записок" стрічаємо найвизначніших тодішніх діячів і вчених, як Драгоманова, Антоновича, Житецького, Михальчука,

Чубинського, Лисенка. Нічого дивного, коли знавці діялектних одмін зуміли знайти для них відповідну систему. А полягала вона ось у чому: Зникли традиційні пережитки, що не визначали українських звуків, напр. **ъ, ѣ, ы,** а на місце **ѣ** прийшло **ї,** на місце **ы** середнє **и**; **і** вжито замість усіх інших форм закритого **о, е**; з давніх залишилось тільки: шведське **ё**, поруч **ьо, кг** на означення **ґ; о=є** в деяких положеннях. Пр.: їсти, Україна, її, ёму; діл, зілье; кгречний, безголовье[27]).

Цю систему розвивали дальше І. Рудченко в „Чумацкіи пѣсни" К. 1874; П. Чубинський в „Труды экспедиціи", СПб. 1874, т. V, Антонович і Драгоманів в „Історическія пѣсни", К. 1874, М. Старицький в „Сербських народніх думах і піснях", К. 1876 та вкінці згадані галицькі реформатори.

Одначе указ з 18. травня 1876 р. спинив цей розвиток правопису. На основі того указу не вільно було в Росії друкувати оригінальних творів, за вийнятком історичних документів і пам'яток та творів „изящной литературы" в українській мові, українським правописом. Уряд дозволив пізніше вживати в письмі т. зв. „ярыжки" тобто російських букв для українських звуків. Ця остання форма проіснувала тут здебільша до 1905 р.

На кінець 70-их р.р. припадає одна з найбільше наукових систем правопису, а саме „драгоманівка".[28] Її творцем був Михайло Драгоманів, що придумав її як еміґрант у Швайцарії. Уживали її найближчі приятелі та прихильники Драгоманова в листуванні та виданнях, як от Павлик, Франко, О. Коцовський, Л.Озаркевич (1884), В. Стефаник (90-ті роки), К. Попович, Н. Кобринська, Л. Косач... Громадянство не прийняло її через велику радикальність у змінах та через соціялізм її творця. Драгоманів завів справді радикальні зміни в дотеперішній традиції. Отже викинув **ъ, щ, я, ю, є, ѣ, ё, и=і**; закон м'якшення розв'язав з допомогою тільки одного знака **ь;** а для йотування вжив латинського **j**; **щ** розвинув на дві букви **шч** — згідно з вимовою. Поруч цієї системи вживав ще латиниці у деяких своїх виданнях з практичних причин, мовляв, щоб зблизити українців до цивілізованого світу, та щоб дати змогу пізнати українську літературу тим, що вміли читати тільки латиницею. Однак його латиниця не мала точно означеної форми, бо була трохи чеська, а трохи польська (š, č, ž, v=w, ń, ś, t'...). Як еволюціоніст стояв на становищі, що правопис приймається через засвоєння, поволі та компромісово, тому й не робив реклями своєму правописові, вважаючи, що практичність та потреба спонукають громадянство до приняття його.[28]

Драгоманівка вживала: 1) **ja, je, jo, jy, ji** (=**я**, є, йо, ю, ї); 2) м'якшення приголосних через **ь**; 3) середнього **л**; 4) не означувала паляталізації двох приголосних зокрема, за вийнятком здвоєння; 5) заховувала деякі традиційні та історичні засоби писання; 6) хиталась у чужих словах між російською та українською транскрипцією.

Прикл.: льуде, кість, кінцьа, радістьу, писань; світом, висміjав; двадцьать; безпечні, запорозці, льудськиj, користниj; счастьа, низче, вишчиj, помічницьа, місьачник, одверто, одходити, замість, роз — перед дзвінкими, рос — перед глухими; -ова, -ува: поступо́ваньньа, образува́ньньа; иншиj, багатиj, одхришчуватись, хрешченик; кроваві — кріваві; мньакиj, різниj і ріжниj, -ся, -му вкупі з дієсловом; закон доброзвучности.

Непослідовності: свьатиj, кожемьаки; тіjeji з тьіjeji; писаньньа, бажаньнь, довірjа, замість повірьа; видаjетьсьа; не ма; на решті, хто небудь, в кінці, з гори... и, г, ла, лу, ле в чужих словах: философ і філософ, амбитности, політіка, газета, прокламація; касса, ітти; э: Эльсниц...

Цією фонетикою видавав Франко „Громадськиj Друг" (1878), „Дзвін", „Молот" та „Дрібну бібліотеку", а Драгоманів „Громаду" в Женеві (1878-9) та „Політичні пісні украjінського народу XVIII-XIX ст." Женева 1888, 1885.

„Желехівка" — як основа фонетичного правопису 1893 р.

„Пишім, як правильно говорим"...

Початок 80-их р.р. виказує в Галичині дві розбіжні правописні течії. Тоді як преса (Батькôвщина, Дѣло...) перейшли до „максимовичівки", наука дістала нову систему в виді т. зв. „желехівки", тобто правопису, якого вживав Є. Желехівський у своєму „Малоруско-німецкому Словарі", що почав виходити поодинокими аркушами від 1882 р.; після смерти автора докінчив його С. Недільський в 1886 р. На вступі до нього подана азбука, зложена з 33 букв, а між ними **ґ, е, є, й, ї, ю, я, щ.** Окремо наведено: 1) знак **ь**, „що мягчит согласнї, як **дь, дзь, зь, ль, нь, сь, ть, ць"**; 2) апостроф **'** „означає, що попередна согласна не мягчит ся, а остає твердою" (з'їв); одначе вжито його також при зложених з'одягати, але з-окрема; 3) пояснено функцію букв **ї, ю, я, є,** „мягчит попередну согласну", 4) **и** на початку слова означає **і**.

Як бачимо, Желехівський ужив **ї** в подвійному значенні, аналогічно до я, ю, є, тобто для йотування та паляталізації. Це була

перша спроба, що її опісля повторили С. Смаль-Стоцький і Ґартнер.

Надто стрічаємо в нього апостроф, знаний здавна в нашій графіці. Цей правопис постав щойно між 1882-84 р.р., на що вказує листування Желехівського. Перед 1882 р. автор пише: ділом, всі, Станіслав, моіх, книгарскоі, після 1882 р. руці, цілую, Вашої, німець. Також вживає він знака і з каблучком, як й=ґ; від 1882 р. ґ: еґземпляр[29]).

Фонетичним був правопис „Рускої Граматики" С. Смаль-Стоцького й Т. Ґартнера з 1893 р. Вже на кілька літ перед цією історичною подією з 1886 р. працювали обидва автори в тому напрямі, щоб переломити льоди в Галичині й Буковині та завести фонетику в офіційний правопис. Завдяки їхній важкій праці та дипломатичному хистові вдалось це діло довершити. С. Стоцький оповідає про ці події: „Сконстатувавши прямо неможливий хаос в тодішніх українських шкільних книжках як що до мови, так і що до правописи — ми рішили ся перш усього взяти ся до управильнення української шкільної правописи, до заведення гармонії між школою і літературою, до сконсолідування літературної мови".

Автори сподівалися великих перепон, тому: „Ми склали правописні правила, коротенькі, щоб показати, як поединчі, прості правила вповні вистарчають, щоб правильно писати по українськи. В основу наших правил поклали ми українську літературу, а особливо одинокий тоді словар Желехівського. З відповідним пропамятним письмом предложили ми наш проект 1886 р. Міністерству освіти... (Воно) запорядило, щоби при Радах шкільних краєвих у Львові і Чернівцях скликано анкети українських професорів ріжних катеґорій для управильнення української шкільної правописи. У Львові висловились проти фонетичної правописи; так само в Чернівцях зчинилась велика буря".[30])

Автори не мали прихильників, бо навіть Драгоманів робив їм закиди за те, що звернулись до уряду, замість до громади. Та проте вони йшли дальше завзято до своєї мети. Після виготовлення граматики С. Стоцький звернувся до президента Буковини, гр. Паче, а інспектор Попович перевів у всіх народних школах серетського повіту практичний доказ легкого засвоєння фонетики. Попович з'єднав собі також міністра освіти Ґавча, а цей доручив скликати нову анкету, а після неї фонетичний правопис затверджено до шкільного вжитку (1895 р.)... То вся історія цієї важної події, одначе цікаві подробиці.

На першій анкеті в Чернівцях предложили С. Стоцький

і Ґартнер науково опрацьовану заяву п. з. „Minoritätsvotum in der vom k.k. Bukowiner Landesschulrathe behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Commission, abgegeben im November 1887 von Dr. S. Smal Stocki u. Dr. Th. Gartner, Professoren an der Universität zu Czernowitz.

Тут доказали, що 1) управильнення правопису є негайно потрібне й побажане; 2) що члени субкомісії в більшості спинюють його через хитання і зміни в шкільних програмах; 3) що всі фонетики — письменники пишуть однаково й так, як Желехівський, а етимологи заводять хаос; 4) що письменники вживають фонетики в творах письменства, а етимологи займаються тільки публіцистикою; 5) що український правопис не можна стосувати до мертвої церковно-слов'янської мови; 6) що історія української мови вказує на фонетичний правопис; 7) що вчені є за фонетикою; 8) що історичний правопис є нещастям школи, а правопис Осадци та більшости в субкомітеті є непослідовний і важкий до вивчення (гл. Проломъ), тоді як правопис Желехівського є практичний для школи й простий; з історичного правопису немає ніякої користи. На основі цих речових доказів предложили до затвердження правопис Желехівського, додаючи в окремому письмі (Anhang) порівняння правопису Осадци та Желехівського для наглядности.

В Осадци	ъ	ы, і	ѣ, ô, и з дашком	вѣ, ви з даш.	вô, ô
В Желехівського			и	і, ї	ві

В Осадци	є, ье	г (г, ґ)	зъ, съ	ôтъ
В Желехівського	є	г, ґ	з	від

Крім того, С. Смаль-Стоцький писав про правопис в окремій брошурі,[31)] де закликав громадянство приняти фонетику. „Максимовичівкою" — писало небагато письменників на східній Україні, а в Галичині стала вона довголітньою основою письма; правдиві письменники вживали й тут фонетики. За нею були: Артемовський-Гулак, Квітка й інші. Фонетичний правопис перейшов розвиток від фонетики Гулака, Квітки, Котляревського, до фонетики Куліша, що в 70 р.р. дійшла до досконалости. Етимологи вживають сім букв для **и, і,** Желехівський тільки три: **и, і, ї.** Новий правопис не знає подвійних зм'якшень. Вкінці поставив засаду його: **„Пишім, як правильно говорим!"**

„В справах правописи завсіди рішатиме дійсна вимова і нічого не поможуть ніякі правила" — каже С. Стоцький у своїй розвідці „Правописні непорозуміння" Київ 1914. „Українська Хата". „Одразу покладено в основу правописи принцип фонетичний. Між першими фонетиками були різниці тільки ґрафічні".

— „Головно треба було рішити питання, чи для вираження звуків української мови послугуватися буквами гражданки в їх російському значінню й розумінню (Павловський, Гулак), чи нав'язуючи почасти до давнього укр. письменства уживати тих знаків в їх питомому укр. значінню й розумінню, як воно з давен-давна склалося на Україні на підставі асоціяції образів ґрафічних з образами звуковими (Куліш)". „Кулішівка" перемогла в письменстві..., а теперішня наша правопись це добуток дальшого розвитку кулішівки. В ній задержано: я, є, ю, й та із „желехівки" додано ї-ьі".

Для вжитку школи видано О. Поповича „Руску граматику для шкіл народних", І. II. Відень 1897, Коцовського В. — Огоновського О. „Методичну граматику рускої мови", Львів 1904. (2-е 1909) та „Руску правопись" в 1907 р., на жаль, з деякими змінами, що до них мусів навіть Стоцький достосуватись у другому виданні граматики. Цей правопис проіснував у Галичині до 1919 р., а навіть застосовано його в київському виданні „Літературно-Наукового Вістника" та інших київських виданнях („Засів", „Село"). Після війни в 1922 р. випрацювала „Язикова Комісія" при Н. Т. Ш. у Львові правопис, що був переходовим до єдиного українського та визначався подвійними формами (богатий, багатий), писанням чужих слів за польською вимовою та не узнавав апострофа.

Правописне питання в останніх десятиліттях

„Пиши згідно з літературною вимовою"

Після революції в 1905 р. закинули східні українці ярыжку та стали писати правописом Б. Грінченка, поширеним у пресі та у виданнях. Найбільше закріпив його „Словарь української мови", Київ 1907-9, під редакцією Грінченка. Цей правопис був фонетичний і відповідав точно ортоепії східньо-українського наріччя, на якім постала літературна мова. Він уживав апострофа після **п, б, в, м, ф,** твердого **р** та після приростків перед йотованими (з'ява, з'їзд, п'ять, б'ю); ї означає тут тільки йі; м'якість двох приголосних не зазначена подвійними знаками: сміх, світ, святий; **-ся** виступає вкупі з дієсловом.

Цьому правописові закидували С. Смаль-Стоцький та Д. Николишин великі неточності: затирання фонетичних різниць між звуками — ніс, ныс; -ся вкупі; уживання апострофа після губних... Грінченко написав також статтю: „Три питання нашого правопису", Київ 1908, де зупиняється на тих засадах, що від

них не відступлять східні українці: 1). **і** — одно для **і, ы,** 2). апостроф, 3). -ся разом з дієсловом. „Грінченківка" опанувала видавництва східньої України. З відновленням видавничого руху та заведенням української школи після революції правописне питання вимагало остаточної розв'язки та стабілізації правопису.

Самостійну азбуку пропонував Ів. Т-енко. Комісія мови при українському Товаристві шкільної освіти в Києві зладила граматичну термінологію й правопис, що став основою шкільного правопису і видань до 1919. р. В тому ж році видано в Кам'янці Подільському „Правописні правила", що їх опісля затвердила Академія Наук у Києві 1921 р.

Ані правопис Н.Т.Ш. з 1922, ані цей останній не вдоволяли громадянства. В „Ділі" 1922. 195. ч. критикував М. Рудницький становище Н.Т.Ш., що 1) без порозуміння із східньо-українськими філологами вирішило правописне питання; 2) ввело двійні правописні форми; 3) свої висновки збудувало на теорії та історичній традиції, а не на життєвих потребах. Також граматики та деякі вчителі-україністи виступили проти вирішень Н. Т. Ш., як напр. В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Д. Николишин, дораджуючи зберігати деякі тонкощі давнього правопису, як напр. **ї** в значенні **ьі, ся, б, би** окремо від слів. І видавництва не зараз прийняли його в цілості, а писали, як попало. В пресі панував еклектицизм. „Майже кожде українське видавництво вживає досі свого спеціяльного правопису, згл. правописів, які різняться більше, або менше (Нова Зоря 1929. ч. 86)."

Потреба нормалізації деяких літературних форм мови та застосування до них правопису викликала Правописну конференцію в Харкові 1927 р.

Тому, що вирішення конфереції основувалися на незначній більшості, а в деяких справах були розбіжні, вибрано комісію для полагодження розбіжностей. На основі її становища президія конференції поладнала компромісово західню та східню традицію в чужих словах, установивши **ґ** в новітніх словах, **г** в старих, що походять передусім з грецької мови; **ля, лю** в нових запозиченнях, **ла, лу** в грецьких; **ле** для всіх запозичень; апостроф після губних та твердого **р** і приростків перед йотуванням; в інших особливостях прийняла правописну систему на основі звучні літературної мови. Так отже, ввійшли в правопис усі ті фонетичні прикмети літературної мови, що за них велася боротьба впродовж XIX ст. Одначе й ця конференція не розв'язала питання двозначности: **я, ю, є,** не ввела окремих букв для африкат, двогубного **у,** а сталось це згідно з ухвалою комісії.

Ухвали конференції прийняло Наукове Т-во ім. Шевченка у Львові в 1930 р. на основі ухвали Філологічної Секції.

Цей правопис стрінув невдоволення серед громадянства. Західньо-українська преса прийняла його спершу, без компромісових форм та апострофа. Для східньо-українських громадян найбільше невідповідними були компромісові форми. В 1932 р. поладнано офіційно це питання в УРСР в той спосіб, що з азбуки усунено „зайве" ґ, а на місце його завернено г, та в іншомовних словах заведено зміни в писанні, напр. **ла, лу.** Сучасна еміґрація зберігає ухвали харківської конференції.

От і вся історія правопису, а рівночасно також правописного питання в Україні.

SUMMARY

The beginnings of the orthographical question in Ukraine are connected with the defect of the Kyrilitsa which was taken over from Bulgaria as the written language. The defects of the Kyrilitsa were carried into the cursive in writings and correspondence in the XV cent. The Bulgarian graphic reforms and also the Byelorussian and Russian usages had a great influence upon the Ukrainian orthography system. The first attempts to form orthographic rules were made in the time of the grammarian Adam Bohorych (1584). Then there appeared in the Adelfotes (1591) of Lavrentij Zyzanij and the grammar of Meletij Smotrytskyj (1618) norms which opposed the folk tendency and strengthened the official rules. The Grazhdanka took over from the Kyrilitsa its chief defects. The application of the Grazhdanka to the new literary language caused new divergencies in the XIX and XX cent. In this period the orthographic question became acute during the "civil war" in the clash of innovation and tradition. The question of spelling was particularly disputed in Western Ukraine. In connection with the efforts to introduce other systems until the official phonetics (1893) was accepted in the schools and press. Now there are maintained the principles decided by the Kharkiv Conference of 1927, changed in the UkSSR.

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Abhandlung werden folgende Fragen aufgestellt: 1. Die ersten Anfänge der Rechtschreibungsfrage. 2. Die ersten Rechtschreibungsregeln in den Grammatiken der altukrainischen Büchersprache. 3. "Hrashdanka" (Anfang des XVIII Jahrhunderts) und ihre Mängel. 4. Rechtschreibungsfrage im XIX Jh. 5. Die ersten Versuche lateinische Schrift an die ukrainische Sprache anzupassen. 6. "Schreibe, wie du hörst" — als Grundsatz der Orthographie von "Rusalka Dnistrowaja" (1837). 7. Die Rechtschreibungsanarchie in der ukrainischen Privatkorrespondenz bis zum J. 1848. 8. Die Beschlüsse der Wissenschaftszusammenkunft vom 1848 und ihre Folgen. 9. Der zweite Versuch die lateinischen Buchstaben in die ukrainische Schrift einzuführen. 10. Die reformierte Schrift von Prof. Maksymovytsch ("Maksymowytschiwka") in der westukrainischen Schrift und Presse. II. Die Rechtschreibungfrage in dem ukrainischen Transkarpatien und Bukowyna im XIX und XX Jh. 12. Die Schrift von P. Kulisch ("Kulischiwka") und ihre Verbreitung in 60-er Jahren des XIX Jhs. 13. Die besten Systeme der Orthographie in 70-er Jahren des XIX Jhs. 14. Die Schrift von Želechiwskyj ("Želechiwka") als Grundlage der phonetischen Rechtschreibungsfrage in den letzten Dezennien nach dem Grundsatz: "Schreibe nach den Regeln der Literatursprache". 16. Anmerkungen. 17-21. Literatur zu Spezialfragen.

Die Anfänge der ukrainischen Rechtschreibungsfrage sind mit den Mängeln der Cyrylica, welche von Bulgarien stammte, verbunden. Dieselben Mängel traten auch in der Kursivschrift der Urkunden und der Privatkorrespondenz des XV und der folgenden Jahrhunderte auf. Auch die bulgarischen Reformen, später die weißruthenischen und russischen Gewohnheiten übten einen großen Einfluß auf das ukrainische Rechtschreibungssystem aus.

Die ersten Versuche der Rechtschreibungsregeln haben ihren Anfang in der Grammatik des Adam Bohorytsch (1584) gefunden. Auch "Adelphotes" von Laurentij Zyzanij (1591) und die Grammatik von Meletij Smotrycjkyj (1618) verraten die Regeln, welche die Volkstendenz bestreiten und die offiziellen Normen befestigen. "Hrashdanka" (Anfang des XVIII Jhs) hat von Cyrylica ihre Hauptmängel übernommen. Die Anpassung der "Hrashdanka" an die neue Literatursprache (1798) hat neue Verschiedenheiten auf diesem Gebiete

verursacht. Innerhalb der letzten Jahrhunderte hat die Rechtschreibungsfrage scharfe Formen des "Bürgerkrieges" zwischen den Anhängern der Überlieferung und der Neuheit angenommen.

Im Zusammenhang mit diesen Tatsachen erschienen immer neue Systeme, bis endlich die offizielle Phonetik (1893) in der Schule und in der Presse Oberhand gewann. Heute bestehen in der Orthographie die Beschlüsse der Charkower-Konferenz vom 1927, an welcher alle Fachleute Anteil nahmen. In USSR wurden diese Beschlüsse meistenteils geändert.

ПРИМІТКИ

1). V. Vondrak. Altkirchenslavische Grammatik. Berlin 1912. 2te, 69.
2). А. Кримський. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. У.А.Н. Збірник Історично-Філологічного Відділу ч. 12. Київ 1924, ст. 98-112.
3). В. Ягичь. Исторія славянской филологіи. СПб. 1910.
4). M. Murko. Geschichte der aelteren suedslavischen Literaturen. Leipzig, 1908.
5). М. Возняк. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596. Записки Н.Т.Ш. Львів.
6). В. Ягичь. Ист. сл. фил. 7). Там же.
8). М. Возняк. Студії над українськими граматиками першої половини XIX ст. Львів, 1911. Записки Н.Т.Ш.
9). З Київського списку „Енеїди" Котляревського 1799 року. За виданням П. Г. Житецького, Київ 1900. Хрестоматія Шахматова-Кримського ст. 194.
10). О. Павловскій. Грамматика малоросс. нарѣчія. СПб. 1818.
11). „Кіевлянинъ" 1842. Собраніе сочиненій М. Максимовича II-III.
12). Т. Шевченко. Кобзарь. Фототипічне видання, Львів 1914.
13). І. Франко. Етімологія і фонетика в южноруській літературі. „Народ", 1894.
14). О. Маковей. Три галицькі граматики. Львів 1903.
15). К. Студинський. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835-1849. Львів 1909.
16). М. Возняк. „Проєкт правописи І. Жуківського на з'їзді руських учених". Львів 1908.
17). Я. Головацкій. Историческій очеркъ Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія. Львовъ 1850.
18). Передмова (до кореспонденції Я. Головацького) К. Студинського. Львів 1905.
19). К. Студинський. Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857. Укр.-руський Архив XIII-XIV. Листи 59, 65 ч.ч.
20). В. Сімович. Йосеф Іречек і українська мова. Праці Українського Високого Педагогічного Інституту. Прага 1934.
21). "Die lateinischen Schriftzeichen in der ruthenischen Sprache", w Dodatk-u Tygodniowym przy "Gazecie Lwowskiej" Nr. 24, 26, 1859. Anonim, "Der Hirtenbrief und die ruthenische Sprache. "Lemberger Zeitung", Nr. 16.

22). Уваги над ухвалами Комисии для уложення учебників руських. „Правда" 1869. ч. 43.
23). І. Е. Левицкій. Галицко-русская библіографія. Львовъ 1886.
24). А. Волошин. О письменном язицѣ подкарпатских Русинов. Ужгород 1921.
25) О. Попович. Відродження Буковини. Львів.
26). І. Верхратський. З перших літ народовців (1861-66). Записки Н. Т. Ш. Львів.
27). М. Гацукъ. О правописаніяхъ заявленныхъ украинскими писателями съ 1834 года по 1861. „Основа" 1862. 7.
28). В. Сімович. Правописні системи М. Драгоманова. Прага 1932.
29). Листи Е. Желіховського в архіві НТШ. у Львові.
30). С. Смаль-Стоцький. Федір Ґартнер (Некрольоґ) Записки Н.Т.Ш. 136-7.
31). С. Нагнибіда. Про руську правопись. Львів 1891.
32). М. Наконечний. Як повстав український правопис. Укр. Мова. Харків 1928 Рух.

ЛІТЕРАТУРА ДО ПИТАННЯ ПРО АЗБУКУ І ПРАВОПИС

А. Павловскій. Грамматика малороссійскаго нарѣчія. СПб. 1818.
„Московскій Вѣстникъ" 1827. ч. II. н. 8. 419-420 ст.
„Вѣстникъ Европы" 1829. ч. 167. н. 20. 303-305. ст.
М. Максимовичъ. Украинскія народныя пѣсни. Москва 1834. (Передмова).
J. Lewicki. Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. Przemyśl, 1834.
Г. Квітка Основъяненко. О правописаніи малороссійскаго языка. „Маякъ", 1840.
М. Максимовичъ. О правописаніи малороссійскаго языка. Письмо къ Основъяненкѣ „Кіевлянинъ" 1842. кн. II. ст. 153-180.
J. Wagilewicz. Grammatyka języka małoruskiego w Galicii. Lwów 1845.
J. Łoziński. Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego) Przemyśl, 1846.
Яковъ Головацкій. Грамматика руского языка. Львôвъ 1849.
О. Духновичъ. Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка. Будапештъ 1853.
Н. Барановскій. О малорусскомъ правописаніи. „С-Петербургскія Вѣдомости" 1857. н. 232, 238.
М. Куцый. Письмо къ редактору. О языкѣ и правописаніи. „Ужинка рідного поля". Русскій Вѣстникъ 1859, н. 11.
М. Гацукъ. Украінська абетка. Москва 1861.
М. Осадца. Граматика руского языка. Львовъ 1862.
А. Тороньскій. Граматика руского языка М. Осадцы. „Слово" 1862.
(П. Дячан) Розношинскій М. Критика на граматику руского языка составлену М. Осадцовъ 1862 р. „Домъ и Школа" 1864.
С. Голодъ. Де-що про кулішівку. „Мета" 1865. н. 6.
П. Дячанъ. Методична граматика языка мало-руского. Львôвъ 1865.
О. П. (Павлусевич). Сліди кулішівки въ XVII. ст. „Мета" 1865 н. 10-11.
Г. Шашкевичъ. Мала граматика языка руского. Вѣдень 1865.
П. П. Уваги при читанню нововиданоі граматики п. Григорія Шашкевича „Мета" 1865. н. 15.
О. Лепкій. Указатель на употребленіе гдекоторыхъ буквъ въ рускôй правописи. Львôвъ 1870. 2-е 1881.
Труды юго-западного отдѣла Русскаго Географичного Общества т. І. 1873.

Київ (передмова).
Е. Партицкій. Граматика языка руского для ужитку въ школах людовыхъ Львôвъ. Въ ц.к. накладѣ. 1873. (Кирилицею). 2-е 1882, 3-є 1889.
М. Туловъ. О малорускомъ правописаніи. „Филологическія Записки" 1879. н. 4, 5. ст. 1-30.
Е. Желеховский. Малоруско-нїмецкий Словар. Львів 1886.
Листи О. Партицького, Е. Желехівського, О. Огоновського, І. Франка, О. Косачевої, М. Коцюбинського в р.р. 1880-1894. (недруковані, в архіві Бібліотеки Н.Т.Ш. у Львові).
О. Огоновскій. Граматика руского языка. Львовъ 1889.
Е. Сабовъ. Русская грамматика и читанка. Къ изъученію угорско-русскаго литературнаго языка. Унгваръ 1890.
Энциклопедический Словарь Ф. А. Брокгауза — И. А. Єфрона. СПб. 1893. Гражданскій шрифтъ. Азбука. Правописаніе.
С. Смаль-Стоцький — Т. Ґартнер. Руска граматика. Львів 1893. 2-е 1907, 3-є 1914, 4-е 1925.
І. Копач. Кілька неясних точок нашої шкільної і урядової правописи. „Дѣло" 1898.
К. Студинський. Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку. Львів 1902.
О. Маковей. Три галицькі граматики. Львів 1903. Записки НТШ 51.
— Руска правопись із словарцем. Львів 1904.
І. Верхратский. Рецензія книжечки „Руска правопись із словарцем" Львів 1905. ст. 1-20.
К. Студинський. Кореспондеція Я. Головацького в лїтах 1850-1862. Передмова. Львів 1905. Збірник іст. філ. секції НТШ. VIII-IX.
К. Михальчук. До правопису де-яких форм „мякої деклінації" в українській мові. Київ 1908.
А. Кримскій. Украинская грамматика. Москва 1907-8.
К. Студинський. Кореспонденція Я. Головацького в лїтах 1835-1849. Львів 1909. Збірник іст. філ. секції НТШ. XI-XII.
Е. Дмитрів. Українська правопись. „Буковина" 1909. н. 6.
І. Франко. Наша мова і правопись. 1909.
Русалка Днѣстровая. 2-е в. Й. Застирця. Тернопіль 1910.
Я. Чепіга. Психо-фізіологічні основи правопису. „Світло" 1911, май 61-71 ст.
М. Возняк. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів 1911. Записки НТШ 89-91.
І. Верхратський. Наша правопись. „Діло" 1912. н. 29 - 37.
С. Томашівський. В справі нашої правописи. „Діло" 1912. н. 153, 158, 168, 174, 186, 191, 215, 220, 221.
В. Сімович. В справі анархії в нашій правописи. „Діло". 1912. н. 244.
С. Смаль-Стоцький. В справі нашої правописи. „Діло" 1912. ч. 210.
О. Томашівський. Чи писанє великих буков всюди оправдане? „Наша Школа" 1913. кн. 2.
В. Гнатюк. Чи розріжняти в нашій правописі тверде й мягке і? „Наша Школа" 1913. кн. І.
Ів. Т-енко. До питання про утворення самостійного українського алфавиту. Де-кілька уваг. Київ 1917.
Граматична термінологія і правопись. Ухвалені комісією мови при Товаристві Шкільної Освіти. Київ 1917.

В. Науменко. Загальні прінціпи українського правопису. „Час" Київ 1917.
І. Свєнціцкий. Основи науки української мови. Київ 1917.
В. Сімович. Граматика української мови. Раштат 1918. 2-е Київ-Ляйпціг 1920.
Українські правописні словнички.
Головніші правила правопису.
І. Свєнціцкий. Нариси з історії української мови. Львів 1920.
А. Волошин. Практичиа граматика руського язика. Ужгород. „Уніо".
О. Шахматов — А. Кримський. Нариси з історії української мови та Хрестоматія з пам'ятників письменської старо-українщини XI — XVIII вв. Київ 1924.
С. Стоцький. Уваги до проєкту українського правопису. „Україна" 1927.
Український правопис. Харків 1929. Д. В. У.
М. Грунський. Основи українського правопису. Київ 1929.
М. Грунський та **М. Мироненко.** Український правопис. Київ 1929.
М. Семенів. Література про новий український правопис за 1929 р. Харків 1931.
Грунський-Мироненко. Розділові знаки. К. 1929.
М. Васильківський-Лобода. Український правопис у графіках. (37 таблиць) К. 1929.
М. Возняк. Український правопис. Львів 1930.
В. Сімович. Правописні системи М. Драгоманова. Прага 1932.
Д-р Я. Рудницький. Український правопис. Прага 1942. Вінніпеґ 1949.
І. Зілинський. Украïнський правопис. Краків 1941, 1942, 1943. У. В.
П. Оксаненко. Український правопис. Авґсбурґ 1946.
А. Орел. Правописний словник. Авґсбурґ 1946.
Ю. Шерех. Головні правила українського правопису. Новий Ульм 1946.

ДО ІСТОРІЇ ПРАВОПИСУ

Я. Головацкій. Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ и любителей народного просвѣщенія. Львôвъ 1850.
М. Гаццукъ. О правописаніяхъ заявленныхъ украинскими писателями съ 1834 по 1861 г. „Основа" 1862. н. 7. 1-23.
М. Подолинський. Правописный рухъ въ Европѣ. Дѣло 1833. ч. 30-36.
О. Огоновскій. Питанє азбучне й правописне. Історія литературы рускои. ч. II. ст. 140-156. Львів 1889. ч. IV. ст. 22-23, 96, 105, 124.
М. Возняк. Проєкт правописи Івана Жуківського на з'їзді „руських учених". Львів 1908. Записки НТШ ч. 82.
В. Ягичь. Исторія славянской филологіи. Спб. 1910.
Н. К. Грунскій. Украинское правописаніе, его основы и исторія. Київ 1918.
М. Семенів. Література про новий український правопис за 1929 р. Харків 1931.
А. Кримський. Нарис історії українського правопису до 1927 року. Записки істор. філ. відділу, XXV кн. Київ 1929.
М. Наконечний. Як повстав український правопис. Українська мова. X. 1928.
М. Мироненко. Нарис з української мови. Коротка історія українського правопису. Київ — Харків 1929. ст. 83-92.
В. Сімович. Історія українського правопису. Українська мова. Українська Загальна Енциклопедія III.

В. **Щурат.** Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 р. Записки НТШ 81. Львів 1908.

Українсько-руський Архив: VIII Львів 1912. Тут: І. **Франко.** Азбучна війна в Галичині 1859 р. (матеріяли).

М. Возняк. Авторство азбучної статті за 1834 р. Записки НТШ 136-7. Львів 1925.

В. Сімович. Йосеф Їречек і українська мова. (До азбучної заверюхи 1859, р.) Праці Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі. Науковий Збірник. II. Прага 1934. ,

ДО ФОНЕТИКИ І ЕТИМОЛОГІЇ

П. (артицький Омелян). Етимологія і фонетика. „Правда" 1867. н. 5-8.

И. Браникъ. Причины творенія ся нарѣчей. Коломыя. 1868.

Е. Патрыцкій. Причины творенія ся нарѣчей И. Браника (Критика) „Правда" 1868. 20, 21.

S. Smal-Stocki — Th. Gartner. Minoritaetsvotum in der vom k.k. Bukowiner Landesschulrathe behufs Regelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Commission, abgegeben im November. Czernowitz, 1887.

О. Партыцкій. Въ справѣ правописнôй. Дѣло 1888. ч. 94.

А. Тороньскій. Споры о правопись у Русинôвъ и у Румунôвъ. Дѣло 1888, ч. 235.

С. Нагнибіда. (С. Смаль-Стоцький). Про руску правопись. Львів 1891.

І. Франко. Етімольоґія і фонетика в южноруській літературі. Народ 1894. ч. 15. і Відбитка.

М. З-кій. Поглядъ на нашъ языковый и правописный споръ. Дѣло 1898. ч. 272.

І. Верхратскій. Коловатиця правописа твердякôвъ. Дѣло 1901. ч. 79-81.

І. Верхратскій. Тверди етимологи. Дѣло 1901. ч. 46.

І. Верхратскій. Безконечне трильство твердыхъ самокалôвъ. Дѣло 1901. ч. 136-7.

Ф. И. Фонетика и собственныя имена. Галичанинъ ч. 61-4. 1901.

О. А. Н-скій. Галицкіе самоѣды. Галичанинъ 124-5. 1901.

Б. А. Дѣдицкій. Свое житьевые записки. Где що до історіи розвитія азбуки и языка Галицкой Руси. Отбитка изъ Вѣстника Народного Дома. Львовъ 1907.

О. Маковей. Матеріяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. „Руслан" 1907.

М. Драгоманов. Листи до Івана Франка і инших. 1887-1895. В справі реформи нашоїі правописі. Додаток V. Львів 1908.

ШКОЛА І ПРАВОПИС

Учебный плянъ для преподаванія руского языка на гимназіяхъ и реальныхъ училищахъ въ Галиціи и Буковинѣ. „Слово" 1863.

Уваги над ухвалами комисиї для уложення учебників руських. „Правда" 1869.

Я. Головацкій. Первые учебники Галицкой Руси подъ австрійскомъ правительствомъ, изданые сто лѣтъ тому назадъ. „Новый Проломъ" Львовъ 1887 ч. 426.

І. Левицький. Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині

в рр. 1772-1800 і розвій руського народного шкільництва в рр. 1801-1820. Львів 1903. Збірник історично-філос. секції т. V.

Б. А. Дѣдицкій. Свое житьевые записки II. Взглядъ на школьное образованіе Галицкой Руси въ XIX ст. Львовъ 1908.

Надто шкільні граматики, цитовані між творами, що відносяться до основ азбуки і правопису.

ДО ПОЛЕМІКИ В СПРАВІ ЛАТИНИЦІ

J. Łoziński. O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. "Rozmaitości" 1834.

Józef Lewicki. Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. „Rozmaitości" 1834.

J. Łoziński. Rozbjór zarzutów zawartych w Odpowiedzi na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. — Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego... "Razmaitości" 1836.

М. Шашкевич. Азбука і Abecadło. Перемишль 1836.

Б. Дѣдицкій. О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Вѣдень 1859.

Б. Дѣдицкій. Споръ о русскую азбуку. Львôвъ 1859.

J. Jireček. Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben, im Auftrage des k.k. Ministeriums fuer Cultus und Unterricht. Wien 1859.

(Я. Головацький) Die ruthenische Sprach- usd Schriftfrage in Galizien, Lemberg 1861.

І. Франко. Азбучна війна в Галичині 1859. Записки НТШ 14-16. Львів 1913.

Букви руські й латинські. Граматика й скоропись руська. „Правда" 1872.

ДО ПРАВОПИСНИХ І МОВНИХ НЕПОРОЗУМІНЬ МІЖ СХІДНІМИ Й ЗАХІДНІМИ УКРАЇНЦЯМИ

Б. Грінченко. Три питання нашого правопису, з додатком А. Е. Кримського. Відбитка з „Рідного Краю" Київ 1908.

І. Нечуй-Левицький. Криве дзеркало української мови. Київ, 1912.

С. Смаль-Стоцький. Правописні непорозуміння. „Українська Хата". Київ, 1914.

В. Гнатюк. В справі української літературної мови. Літературно-Науковий Вісник 1922-1924.

Д. Николишин. Недостачі української письменницької мови з граматичним додатком. Коломия 1923.

М. Грушевський. До управильнення українського правопису. Літературно-Науковий Вістник 1926. III.

С. Смаль-Стоцький. Правописна справа. Літературно-Науковий Вістник 1926. V, VII-VIII.

С. Смаль-Стоцький. Уваги до проекту українського правопису. „Україна" 1927.

С. Смаль-Стоцький. Звідомлення акад. Кримського про правописну конференцію. Літературно-Науковий Вістник 1928. VII-VIII.

М. Рудницький. Правопис і літературна мова. З замітками акад. С. Смаль-Стоцького. Львів 1930.

І. Кривецький. Правописний хаос в Галичині та небезпека його збільшення. „Нова Зоря" 1930.

РЕЦЕНЗІЇ — BOOK REVIEWS

Ventris M. — Chadwick J. Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives (The Journal of Hellenic Studies, Vol. 73, 1953, p. 84-103).

Michael Ventris. King Nestor's Four-Handled Cups. Greek Inventories in the Minoan Script (Archaeology, Spring 1954, vol. 7, N 1, p. 15-21).

Розшифровування „Мінойського" лінійного письма типу B прибрало в 1952-1954 рр. неочікуваний оборот, що становить справжню ревеляцію для індо-европеїстів. Адже 60 років проминуло з того часу, як Еванс (Sir Arthur John Evans, 1851-1941) звернув увагу на існування передісторичного письма на Креті (м. і. в„Cretan Pictographs" 1895), а ведучи систематичні розкопи з весни 1900 р. впродовж більш чвертьсторіччя, розкрив не тільки лябіринт-палату в Кнососі з багатющим археологічним матеріялом, але й дві тисячки глиняних табличок, записаних ориґінальним „Мінойським" письмом 3 родів: своєрідних ієрогліфів, старшого лінійного письма типу А, що починається з половини XVIII ст. до Хр. та молодшого типу B, що з'являється в середині XV ст. до Хр. Але ні Евансові, ні іншим дослідникам не вдалося знайти задовільного ключа для відшифрування письма. Загадка Міноса залишалася нерозв'язаною довгі десятиріччя, дармащо спроб ніяк не бракувало, згадати б хоч би чеського асиріолога Грозного (B. Hrozný, 1879-1952), знавця величезної кількости старих мов Передньої Азії, що в часі першої світової війни розв'язав загадку гетитської мови з табличок клинового письма, а в часі другої війни і після неї опублікував у празькім „Archiv-i Orientaln-ім" низку довгих праць із здогадною розв'язкою кретського письма і мови, які, одначе, нікого не здужали переконати. Мабуть, найбільше пошкодив якраз авторитет самого Еванса, що задивлений в ориґінальність кретської культури, такої відмінної від клясичної грецької, підкреслював над міру значення передгеленського, „егейського", „мінойського" елементу. Під його впливом шукали носіїв не тільки кретської, але й мікенської культури поза грецьким світом, догадуючися зв'язків то в етруському, то в малоазійському, гетитському, африканському, баскійському, навіть семітському крузі. Правда, існували ще з 1897 р. (Kluge) спроби читати написи також і по-грецьки (передусім швед Axel Persson, Schrift und Sprache in Alt-Kreta 1930, тощо), але скупість опублікованого матеріялу не давала доброї підстави для таких гіпотез.

Велике стрясення вчинили розкопи спільної американсько-

грецької експедиції (Куруніотіс, Атени і Блеґен, Сінсінеті) в 1939 р., що щасливо відкрила коло села Ано Енглянос мікенську палату царів Пілосу, де за Гомером панував мудрий Нестор, син Нелея, а в кімнаті-канцелярії 600 табличок, записаних письмом, зовсім подібним до кретського типу В. (Раніше находили тільки спорадично на суходолі, на Пелопонесі та в Беотії, найбільше ж у Тебах, — розкопи Керамопуллоса в „домі Кадма" — короткі написи в кретському письмі на вазах з XIV-XIII ст., що можна було вважати імпортом з Крети, або її впливом). На жаль, війна припинила дальші досліди.

Дорогоцінним вкладом для підготовки до розшифрування мікенського письма було опублікування американцем Беннеттом в 1951 р. табличок з Пілосу, викопаних Блеґеном у 1939 р., та остаточне видання Myres-ом довговижиданого 2-го тому Евансових „Scripta Minoa". Без цих основних публікацій не могла відбуватися ніяка серіозніша праця.

До того ж Wace відкрив 1952 р. ще до сорока табличок ідентичного письма в Мікенах, а Blegen нових 300 при дальших розкопах у Пілосі. (Невеличку кількість таких табличок найшли обидва вчені в Пілосі і в Мікенах також і при розкопах 1953 і 1954 рр.). Тепер стало всім ясно, що „Мінойське" письмо типу В не було виключною власністю Крети.

І в цьому часі з'являються статті, цитовані в заголовку. Читаючи їх, згадуємо появу переломових праць для історії й лінґвістики того типу, що „Lettre à M. Dacier, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques" Шамполіона з 1822 р., або Ґротефенда "Beitraege zur Erlaeuterung der persepolitanischen Keilschrift" з 1802 р., чи Rawlinson-а "Commentary on the Cuneiform Inscriptions of Babylonia and Assyria" з 1850 р.

Молодий англійський архітект, що ще учнем середньої школи в 1935 р. слухав доповіді Еванса, що під час війни працював криптографом у рядах британської армії, звернувся з молодечим ентузіязмом до археологічно-лінґвістичних студій та з 1949 р. присвятився відчитуванню молодшого лінійного письма типу В.

У цьому письмі начислили 88 значків (окрім ідеограм), забагато для альфабетного письма, замало для достатнього вислову можливих звукових комбінацій силябічної системи, коли ще згадати, що деяка кількість знаків появляється дуже рідко. Але в II. тисячелітті силябічне письмо мало перевагу, даючи найбільшу відносно шансу для семітських мов, де голосні відгравали підрядну ролю. Цей недосконалий засіб для передавання зву-

кових комбінацій мусів згодом уступити своє місце звуковому, альфабетичному. Одначе для більшости дослідників було ясним, що „Мінойське" письмо обох типів це — силябічне письмо, як зрештою і кіпрське, яким писані ще в III ст. до Хр. інскрипції в грецькій мові. Фінський учений S u n d w a l l уже в 1915 р. порівнював кретське письмо з кіпрським і з-поміж 53 кіпрських знаків признав подібність до кретських у 33 випадках. Проте та подібність зовсім не причинилася до відчитання „Мінойського" письма, бо тільки нечисленні знаки, як тепер показується, мають ту саму звукову вартість в обох типах (склади: l o, n a, n e, p a, s e, t i...).

На щастя, в кретсько-мікенському письмі окремі слова відділені малою доземною рискою, що облегшує справу відчитання. Крім того, подибуються часто ідеограми чоловіка, жінки, коня, рогатого скоту, безроги, ваги, колосків, посуди тощо, при чому зазначені числа: одиниці — довшою доземною рискою, як римські, десятки — поземною, сотні — колісцем, тисячки — колісцем з 4 крапками на обводі, що теж помагає при орієнтації в тексті.

Вентріс, беручися за розшифровування, вірив за Евансом, що має до діла з незнаною „егейською" мовою. Але швидко змінив думку, бо вже в травні 1952 р. після перших щасливих спроб відчитання назви місцевости Кносос „K o-n o-s o" і похідних прикметників "K o-n o-s i-j o", "K o-n o-s i-j a" (на часте повторювання цих значків на Креті звернула його увагу стаття нью-йоркської дослідниці Alice E. Kober), а також двох двоскладових слів, що починалися тим самим знаком, що слово „Кносос", а яких ідеограмного значення „дітей": „хлопець" і „дівчина" додумувався вже Еванс, хоч і брав їх значення навпаки (The Palace of Minos IV, 2, стор. 708-9). Вентріс щасливо підставив „k o-w o" (=k o r w o s, пор. Гомерівське k o u r o s*) „хлопець") і „k o-w a" (=k o r w a, так ще в пізніших арк. і кор. діялектах, пор. клясичне k o r e „дівчина").

Вже більшість новіших дослідників схилювалася до думки, що греки-ахайці появилися в південній Греції на самому початку II тисячеліття і що це вони, спираючися на кретські зразки, стали творцями мікенської культури. Отож Вентріс почав систематично дошукуватися грецького значення мікенсько-кретського словництва і при підтримці лінґвіста Чедвіка міг незабаром поставити тезу, що всі ці „таблички з Кноссу, Пілосу та Мікен писані архаїчним грецьким діялектом, подібним до того, який

*) З технічних причин подаємо грецькі слова латинкою. Редакція.

ахайці привезли на Кіпр, прогнані дорійцями з Пелопонесу", підкреслюючи, що мова цих табличок старіша на яких 700 років від найранішої клясичної грецької.

Вентрісові вдалося досі розшифрувати 65 знаків (з них деякі подвійні для тієї самої комбінації звуків), тобто він відчитав усі за вийнятком найрідше вживаних (деякі з невідчитаних появляються тільки в Пілосі, інші тільки на Креті тощо). Виявилося, що в мікенському письмі є знаки для 5 голосних, якщо вони становлять окремі склади (**a, e, i, o, u,** = кляс. **y**) і на відкриті склади типу na, ne, ni, no, nu, зовсім як у кіпрському (грецькому) силябічному і в клиновому перському (отже теж індоевроп.) в протиставленні до клинового мезопотамського. Як у кіпрському, немає окремих знаків для дзвінких, глухих і аспіратів, що утруднює розуміння тексту. Бо коли є один знак для pa, pha, ba, то напр. зв'язок двох знаків pa-si можна читати і pansi „усім", і pha-si „каже", і ba-sis „підстава". Тільки дентальні, відмінно від кіпрського, мають два ряди: ta (tha), te (the)... i da, de...

Зате зі здивуванням Вентріс відкрив окремі знаки для ряду лябіовелярів (досі найшов: qe, qi, qo), що їх лінгвісти здогадувалися на основі порівняльної граматики, а які в грецькій мові I. тисячеліття не існували. Напр., дуже часто повторюється енклітичний сполучник -qe „i" (тобто латинське -que, Гомерівське і клясичне te), при чому досі не найшовся такий популярний досьогодні в грецькій мові сполучник kai. Або qetropoda, пізніше грецьке tetrapoda, пор. лат. quadrupes „чотиронога" тобто „скотина".

Відкриття окремих знаків для ряду „wa, we, wi, wo" ще раз стверджує існування звука „**w**" на старшому етапі розвитку грецької мови, що здавна доказували браком елізії в Гомера перед деякими словами, напр. „Apolloni anakti" тощо, та існуванням знаку „дігами" в майже всіх ранішних говіркових інскрипціях.

Існує також вийнятково окремий знак для двозвука ai на початку слова та знаки для ряду йотованих (ja, je, jo), зате дошкульно дається відчути недостача окремих знаків для ряду плинних **r** і **l.** Кіпрське, пізніше і поступовіше письмо, відрізняло вже ряд „la, le..." від „ra, re..."

Вентріс з'ясував теж своєрідні закономірні ортографічні правила: пропущення знаку **i** в двозвуках (зате знак **u** зазначений як окремий склад), пропущення приголосних **l, m, n, r** на кінці слова і перед другими приголосними, **s, w** на початку перед

приголосними, r перед w, s, на кінці слова. (Кіпрське письмо зазначувало на кінці слова звук s складом se, звук n складом n e, напр. t a-n e p o-t o-l i-n e = t a n p t o l i n, кляс. t e n p o l i n).

Інші приголосні перед приголосними пишуться знаком приголосного в сполуці з голосним наступного складу (як і в кіпрському), отже t r i- пишеться t i-r i, а клясичне c h r y s o s „золото" k u-r u-s o (= khrusos).

У першій праці (з 1953 р.) Вентріс і Чедвік не тільки зреферували повищі відкриття, але й присвятили окремі розділи для помічень про граматичні роди, про деклінації та формації особових імен власних та людських занять (nomina agentium) чисто грецької словобудови, до чого таблички постачають дуже багато матеріялу. Що торкається особових імен власних, багато з них відповідає формації, характеристичній для грецьких імен, передусім подибується чимало імен зі складом E u-, як E u d a m o s, E u k o l o s, E u a g r o s..., ще більше пригадує не зовсім згеленізовані імена грецького епосу і міту, а найбільше, мабуть, буває негрецьких імен, передусім на Креті. Деклінація, наскільки ортографія дозволяє пізнати кінцівки, відповідає старшому етапові розвитку грецької мови, напр. gen. sing. на -o i o для основ на -o, добре відомий з Гомерового епосу. Зате ж таблички постачають менше матеріялу для розгляду коньюґації з уваги на своєрідний діловий стиль канцелярних записів. Проте подибуємо окремі індикативні форми (в 3 ос.), і активні дієприкметники типу -n t- і медіяльно-пасивні типу -m e n o-.

Для перевірки результатів беремо індекс знаків для окремих слів, доданий Беннеттом до його видання табличок з Пілосу, і вибираємо найчастіше вживані. Показується, що це справді слова грецького походження та що вони сповняють якслід свої синтактичні функції. Найбільше (207) знаків для різних форм дієслова „мати": e - к e (=e c h e i), e-k e-e (=e c h e i n), e-k o-t e (=e c h o n t e s) тощо, на другому місці (173 рази) повторюється прийменник „від" p a r o (як у кіпрському діялекті, літерат. p a r a), 157 разів t o-s o, t o-s o-d e = t o s o s, t o s o s d e, t o-s a d e „стільки", далі o-n a-t o (131), що означало, мабуть, „піднайм, оренда" (пор. кляс. o n i n e m i), p e-m o (121), що Вентріс влучно читає s p e r m o „насіння", „збіжжя", k o-w o (k o r w o s) і k o-w a (k o r w a) „хлопець" і „дівчина" (103), d o-e-l o і d o-e-l a (101) пізніше d o u l o s, d o u l e „раб, рабиня" (e-l e-u-t e-r o приходить рідше: 13 разів), доволі часта сполука k o-t o-n a (90 разів), що Вентріс читає k t o i n a; означало воно „наділ, ділянка поля" (пор. k t a o m a i), зв'язане інколи (16) з

part. pass. ki-ti-me-na (=ktismene), також (16 р.) ko-to-no-o-ko ktoinoochos „власник наділу", редуплікований part. perf. pass. ke-ke-me-na в різних формах (77), teo, teojo=theos, theou (74), назва міста Pu-lo (=Pylos) повторюється 40 разів, da-mo=demos (43), ka-ke-we=chalkeues „ковалі" (38) і їх металь мідяної доби ka-ko=chalkos (10), ra-pte-re=wrapteres „кравці" (15), i-e-re-u (-ja)=hiereus, hiereia „священик" „жрекиня" (15), o-u-di-do-si, (16) Вентріс догадується ou didonsi, побіч того саме di-do-si тільки 1 раз. Так переконуємося, що в цих матеріялах маємо до діла справді з старшою формацією грецької мови.

Зрештою найновіше відкриття Блеґеном дальших табличок у Пілосі, з яких одну, характеристичний своїми ідеограмами інвентар посуди, Блеґен негайно опублікував у 1953 р., дає блискуче ствердження правильности вибраного шляху. Ця табличка стоїть у центрі другої, популярнішої статті в американському журналі „Archaeology". Вентріс відчитує за своїм ключем: tripode (dualis) Aigeus Kresijos wechei „2 триніжки Айгей з Крети(?) привозить", після цього ідеограм триніжка і число 2; далі tripos hemei podei owowe (=ou holwei?) „триніжок з одною ногою нецілою (?)", знову ілюстрація триніжка і число 1, далі „один триніжок, кретянин (?) привозить, з надпаленими ногами", ідеограм, потім 3 глечики, ідеограм, а далі dipas (літерат. depas) mezohe qetrowes „чарка більша з 4 вухами" та ідеограм, що справді показує чотировушну чашку і число 1, dipahe (dual.) mezohe triowehe „дві чарки більші з 3 вухами" та ідеограм 3-вушної чарки і число 2, далі „чарка менша (mewjon) з 4 вухами", „чарка менша з 3 вухами", „чарка менша без вух (anowes)" з відповідними ілюстраціями.

І тут пригадалися слова Іліяди (XI, 632-634). Цар Пілосу, старий Нестор привозить з поля бою раненого Махаона та вгощає його в своєму наметі. Бранка Гекамеда заставляє стіл стравами; а „була там і прегарна чарка (depas), що її старий привіз з дому... мала чотири вуха (ouata tessara, пор. qetr-owes на табличці!)". З цього й зродилася ориґінальна назва статті.

Очевидно, чимало питань залишається ще нез'ясованими, а передусім розшифрування рідше вживаних 22 знаків, виснення справи подвійних знаків. Самі статті писані в обережному тоні (може після стільки невдач попередників) і свідомості, що тут і там потрібні будуть ще коректури. Ще лінійне письмо А (не кажучи про піктографічне) чекає на своє розшифрування і з'я-

сування питання, якою мовою воно писане. Але число дослідників, зацікавлених справою, не мале в різних країнах світу.

А висліди важні для індоевропеїстів: минаємо мову Вед, пересуваємося на певніший ґрунт у середину II. тисячеліття. Новодчитаний грецький діялект займає тепер друге місце щодо старовини між записаними індоевропейськими мовами, зараз після т. зв. „гетитської" мови, яка з'являється, мабуть, на 200 років раніше в клиновій формі, за царя Гатусіліса I (коло 1650-1620 до Хр.), коли погодитися з думкою, що ще старший змістом текст царя Аніттаса списаний насправді тількищо ок. 1300 як переклад з первісного тексту, писаного акадійською мовою. До того ж „гетитська" мова, хоч і має виразну індоевропейську морфологію, в своїй лексиці виказує дуже мало індоевропейського елементу і через те менше цікава для індоевропеїстів.

Нове відкриття важне не тільки для лінґвістики, але також і для історії II. тисячеліття до Хр., для соціології, для історії релігії. Адже Вентріс віднайшов не тільки на пілоських табличках, але й на одній з Кнососу імена Атени (**A t e n a i p o t n i a i**, як у Гомера), Ареса (**E n u w a l i o s**), Аполлона (**P a j a w o n**), Посейдона, (на пілоських також Зевеса, Гери, навіть Діонісія), що здавалося б єрессю в очах дослідників, які, йдучи за археологічними матеріялами Еванса, знали тільки „Велику Матір" з Кносу.

Михайло Соневицький

Michael Grant — Roman Literature — Cambridge University Press 1954, Pp. VIII, 297.

Last year Cambridge University Press published a book of survey of the literature of the ancient Romans and their empire by Professor of Humanity in the University of Edinburgh and the President of the Royal Numismatic Society in Edinburgh.

Professor Grant is well known by his previous outstanding books, such as "Ancient History" (Methuen 1952) and "The Six Main Aes Coinages of Augustus" (Edinburgh University Press 1953) as an outstanding historian and numismatist. His above mentioned new book is intended to provide a short outline of the Roman literary activities from the beginning of their empire to its decline. The book is actually of an unusual character and deserves special regard and consideration. It is, indeed, a fine survey of Roman literature, useful not only for the classical philologist, but also for every contemporary layman, interested in the development of literature of the ancient Romans.

First of all such a book is indispensable now, when we are lacking a recent wider compendium of Roman literature in English at least as instructive as were the compendia of J. Wight Duff or the handbook of H. J. Rose. Professor Grant probably saw this necessity and has provided us with his valuable guide to the Roman literary heritage.

His beautiful simple style, the broad view of both the Greek antecedents and the medieval and modern utilization of Latin works deserve special attention. An apt choice of the best English translations of claryfying quotations make the book worthy of considerable regard to every English reader. We believe that the appearance of such a compendium will be welcomed by both philologists and writers, for it is, indeed, a very instructive and interesting contribution to the proper understanding of ancient Rome. Professor Grant is to be also complimented for his excellent approach of concise and simplified background and of the properly illustrated relations of the Romans to the Greek literary development.

There are, however, in this valuable handbook some defects and mistakes which should be corrected in the second edition.

These failings are not only in the gist but also in the composition of work, and therefore, we venture to turn our attention to them.

Prof. Grant's book consists of five sections, i. e.: a.) Introduction with the chapters: 1. Romans and Greeks; 2. Comedy; b.) Part I. Prose Works with chapters: 1. Cicero, 2. Fact and Fiction (i. e. Historiography and Historical Novels); c.) Part II. Poetry: 1. Lucretius and Catullus, 2. Virgil, 3. Horace, Ovid and Post-Augustan Poets; d.) Epilogue or Survival of Roman Literature (i. e. Survival of the Roman Christian Literature; e.) Appendices: 1. Greek Philosophy, 2. Metre; List of Roman Emperors; 3. Who's Who? (i.e. a list of the famous Roman writers).

The whole selected material suggests that the author did not intend to deal with the entire range of Roman writers, but concentrated rather on the literary activities of prominent Roman writers whose works have been well known to modern science. In other words, Grant's Roman Literature is not a precise outline of development of the whole Roman literature, but only a brief survey of selected Roman writers. Such a selectional review of the various literary genres, called by the European scholars eidographical review, as well as synchronical review, has been recognized by prominent scholars of classical philology such as Duff, Kroll, Martini, Klotz, Schanz, Staehlin, etc., as unpractical and harmful for

embracing all literary products in a complete organic unity. Therefore, almost all authors of recent literary handbooks have applied for many years a combinative method, i. e. both chronological and eidographical, adding for practical purposes a special appendix with a brief list of writers according to their proper genre.

We are deeply convinced that, if Professor Grant would have applied this method to his survey, his book could be undoubtedly of paramount importance. On the other hand we feel that the author understood restrictions of this method, so he tried to solve the problem by giving special appendices of historical events. No wonder that in his first chapter "Introduction" he could not find a place for the primary elements of the national Roman literature with its important nuclei of religious poetry (cf. Indigitamenta, Carmina Fratrum Arvalium, Carmina Saliorum, etc.) and of the Roman drama (cf. Capitalia, Lupercalia, Saturnalia and Fescennini). Neither do we wonder that the author should have skipped such principal "elementa epica" as Neniae, Laudationes Funebres, Eclogia, or the first Roman prose works, as Fasti Pontificum, Romana pacta atque foedera, etc. We cannot understand either, why the author failed to mention the first Roman epic work, i. e. Andronicus' translation in Latin of the Odyssey, written in Roman national metre "versus Saturninus", that served many Roman generations as a text-book.

Paying more attention to the influence of Greek writers upon Roman Literature Professor Grant has omitted also all titles of Andronicus' works and of the first Roman tragedians (cf. Pacuvius, Accius and Statius Caecilius).

His characteristic of the great Roman scholar and encyclopaedist — Terentius Varro as "the most versatile of the Latin writers and scholars" (cf. p. 118) is strangely vague. Discussing Roman Historiography the author, perhaps unwillingly, omitted the names of historians, such as Valleius Patercullus, Valerius Maximus, Curtius Rufus, Ammianus Marcellinus, Eutropius, Sulpicius Severus, Orosius, Aurelius Victor and Cassiodorus. We also regret that in the chapter "Poetry", the author has failed to analyse the poetry of Tibullus, Varius, Persius, Valerius Flaccus, Silius Italicus, Sidonius Appolinaris, Claudianus, etc. We believe that the author should discuss at least in his Appendix the eminent Roman scientists, encyclopaedists, geographers, grammarians (e. g. Cornelius Celsius, Columella, Gelius, Marius Victorinus, Aelius Donatus, Charisius, Diomedes, Palemon, Pedianus, Probus, Servius, Macrobius, Priscianus, Vitruvius, etc.). We think that too little space has been alloted

to the Roman jurists and philosophers as well as to the influence of those Greek philosophers and rhetoricians who made a great contribution to the Roman school of thought.

As to the scheme of metres of Roman poetry given in Appendix 2., pp. 280-282 we take the liberty to suggest that the author either omit this appendix entirely, or give in the second edition a short, but complete system of Roman metric. The list of Roman Emperors is, undoubtedly, useful, but not indispensable in a survey of literature. Instead of that it would be better to add a short bibliography of the most useful handbooks and treatises. The map of the Roman Empire at the time of the death of Augustus also requires some corrections. More explicit determination of boundaries and more precise names of places are necessary (cf. "town" Borysthenes i. e. the present Ukrainian river Dnipro, and the ancient town Olbia), etc.

We have taken the liberty to point out the above shortcomings and errors not to minimize the factual value of the excellent work of Professor Grant, but to suggest improvements. We appreciate it and recognize that Professor Grant has given us an important contribution to the understanding of the ancient literary activities of the Romans and has put a spotlight on their spiritual life.

W. B. Steciuk

Повний українсько-англійський словник — К. Г. Андрусишин і Й. Н. Крет.

При співпраці Олени В. Андрусишин. Видання Саскачеванського Університету, Саскатун 1955.

Ukrainian-English Dictionary by C. H. Andrusyshyn, Head of Dept. of Slavic Studies — University of Saskatchewan, and J. N. Krett, assisted by Helen V. Andrusyshyn. University of Saskatchewan. Saskatoon 1955. XXIX, 1163. Pp.

Перед нами новий українсько-англійський словник, що його опрацював К. Г. Андрусишин, професор славістики Саскачеванського Університету, разом з Й. Н. Кретом та при допомозі своєї дружини, Олени, якій цей твір присвячений.

Про вартість його та величезний вклад довголітньої впертої праці авторів, зокрема проф. Андрусишина, свідчить зібраний лексичний матеріял, що на 1163 сторінках вісімки — охоплює 130-тисячне лексичне багатство і таку саму кількість якнайкраще дібраних англійських еквівалентів.

Мета його, як зазначує К. Андрусишин у своїм вступнім сло-

ві, передати якнайкраще та якнайдоступніше в англійській мові той багатий лексичний матеріял, що його має українська мова в усіх напрямках свого розвою. На досягнення цієї мети автори використовують всі доступні їм джерела та упорядковують цілість свого словникового матеріялу в якнайприступнішій формі. Слова української частини подані тут в альфабетичній черзі поряд і для наглядности та скорої орієнтації читача товстим друком. При кожному іменнику поданий тут граматичний рід (латинською курсивою) і форма родового відмінка однини, при множинних форма родового відмінка множини. При прикметниках подані тут родові закінчення, а при дієсловах часи та рід дієслова. Скрізь при українських текстах подані також наголоси, часом подвійні. Англійські еквіваленти вибрані тут з літературної і подекуди також з розговірної англійської мови, з чітким застосуванням американської ортографії. При англійських відповідниках займають, звичайно, перше місце слова з загальним значенням, а щойно потім ідуть, відділені комою, слова із специфічною семантикою та густо-часто з відповідними зворотами і фразами, українськими і англійськими. В основному, отже, ціле технічне опрацювання словника та його метода зразкові. Англійська мова добірна.

Український текст, зокрема правопис та добір українського лексичного матеріялу мають деякі недотягнення.

Тут автори, як зазначує проф. Андрусишин у своїм вступі до словника (ст. I. і XXIУ), спиралися в доборі лексичного матеріялу на словниках Б. Грінченка, Онацького (Українсько-італійський словник) і Кузелі-Рудницького (Українсько-німецький словник), а в питаннях правопису орієнтувалися на правопис з 1928 року, тобто на т. зв. академічний правопис, та на правопис УРСР (Булаховського) з 1946 року, користаючи також у деякій мірі і з правописного словника Г. Голоскевича, Харків 1930. В дійсності, автори вийшли далеко поза словник і Грінченка і Онацького, і навіть Кузелі-Рудницького. Очевидно в самому принципі їхній підхід правильний і раціональний, хоч дуже шкода, що вони, крім того, не взяли до уваги ще інших словників та розвідок про очищення української мови від москалізмів і польонізмів. Тоді напевно не знайшли б місця в сьогочасному словнику української мови такі наглядно не-українські слова, як, напр.: аплодисменти (ст. 8), бокал, бутерброд, вірьовка, губком, допризовник, брак (тобто - весілля), заводський, запретити, запрещати, кавеїн, кофеїн, керосин, комбриґ, литколегія (поруч колегія), лозунг, оштрафувати, парта, строк, табак, удобний,

удирати, ужас, Хина, шаховка, ящик, і т. п. чи польонізми: артикул, біскуп, бидло, взгляд, дужо, задосить учинити, зальоти, зальотник, здрій, здуфалий, зґарда, зґанчувати, ззатилля, казнодій, кружґанок, кропка, кшталт, мгла, мость, мостивий, Мосьпане, пагорок, подворок, польщизна, поменити, родак, родачка, скроня, смаровидло, уляглий, шибкий, шкавронок, і т. ін.

Очевидно, всі ті недоліки в словнику Андрусишина і Крета не зменшують в жодному випадку вартости їхньої праці. Зрештою, їх можна буде виправити чи усунути в другому виданні цього словника. Тоді також можна буде виправити чи заступити цілу низку маловідомих говіркових слів, що їх значення не знає українська спільнота. Маємо тут на думці такі слова в словнику, як напр., духан, дьор, жидля, забрьоха, заділкуватий, закатний, закрон, замаюсити, зарюмсати, застум, затушкати, зибком, зіпа, зопак, каланити, кеба, кедик, китель, отерхати, ошешелити, набалдаш, начикрижити, перекалка, перекат, позакопилювати, помісь, риндя, русти, скиндяк, сонюга, судосити, хвайда, хнюра, чуперадло, чукати, чуні, шамати, шлиґан, і т. д.

Не вважаємо також зручним втягати до української мови такі чужі слова, як, напр., блянда, ґлянц, жасмин, жолд, ібиска, замел, Кайзер, кеб, кенді, латентний, міс, мізис, містер, обахта, офсет, сеґмент, сер, трай, фешенебельний, і т. інші.

Означування таких слів нашої літературної мови, як, напр.,: габілітація, габілітуватися, заміт, інвазія, змисл, твердий знак, „їр" як західньо-українські вислови є на нашу думку абсолютно хибні. Очевидно, автори словника цих слів не видумали, але напевно зачерпнули із своїх джерел і це в наступному виданні треба теж конечно виправити.

Вважаємо також, що в такому словнику немає місця для слів, зачерпнених з старо-церковно-слов'янської мови, як напр., доч, офіра, скорб, умен, скорен, ко і т. ін.

Автори звернули увагу передусім на правописну сторінку свого словника, і під тим оглядом повністю погоджуємося з К. Андрусишиним, що словник цей складений згідно з т. зв. академічним правописом і згідно з правописним словником Г. Голоскевича. Очевидно, цей правопис був прийнятий на всіх українських землях уже від 1930-тих років. Одначе українські науковці поза кордонами окупованої большевиками України прийняли його тільки як основу, ніколи, як евангеліє.

У зв'язку з цим появилися відповідно складені правописні правила української мови та правописні словники. В них наші мовознавці старалися зберегти єдність українського правопису,

виправити московські впливи на академічний український правопис, надати йому не тільки форму, але повний український зміст. Це мусить взяти до уваги кожний український мовознавець. Авторам повного українсько-англійського словника, мабуть, не пощастило мати під руками таких праць, і через те в їх словнику знайшли місце такі правописні дива: авкціон (німецьке слово, запозичене москалями) замість авкція (як: інвазія — з латинського), Адріятика, Альзас, анахтема (зам. анатема), Аттіка поруч Африка, Арктика (з тим самим здовженим -і-), диякон (поруч діяметр, діялог і т. ін. з грецького прийменника „дія"-), Афродіта (з довгим коренем -ди), Ахіллес (поруч Сократ, Софокл, тобто з тим самим закінченням), Велз (замість прийнятого в нас „Валія"), вестибюл (замість вестибуль -з лат. мови, а не з нім., як це прийняли москалі), Ґолоґота-Голгота, дантист і дентист, дирижер і дириґент, еврика зам. правильного грецького „геврека", егоцентричний (зам. еґоцентричний, тобто обидві частини слова з лат. мови, а не одна з гр., а друга з лат. (Едуард, Екуадор поруч Едвард і Еквадор, Єллада поруч правильного Геллада, енцефаліт (з грецького кефалос), Картагена (замість правильного Картаґіна -з лат. основи Картаґін-), Карл (зам. прийнятого у нас давно: Карло), Копенгаґен (зам. правильного Копенгаґа), Крит (зам. Крета), локатив поруч льокатив, ґенітив (зам. ґенетив), Лувр (поруч Лювр), Мефодій (зам. правильного Методій), Феодот (поруч правильного Теодор), магнат, магістрат, миномет і минувати, поруч мінерал (з тим самим коренем: мін-), Ордань і Осафат (зам. Йордан і Йосафат), пистоль (зам. пістоль, пістоля); ритор (зам. правильного: ретор), синус (зам. сінус), склероз і синтез поруч аналіза (з тим самим грецьким закінченням), уцінювати (зам. правильного: оцінювати), Фрігія (зам. Фриґія), Цицерон (зам. Ціцерон), Цірцея (зам. Кірка), циприс (зам. кипарис), цизальпійський (зам. передальпейський), Цербер (зам. Кербер), і т. д.

На всі ці недоліки і здебільша дрібні недомагання дозволяємо собі звернути увагу не тому, щоб обнижити величезну вартість цього словника, а тим самим великий та цінний вклад авторів, але тому, що хочемо, щоб така високовартісна для нас і для нашої науки книга, над якою автори працювали багато років, була під кожним оглядом одним з найкращих вкладів і в українську, і в американську культурну скарбницю та одночасно, щоб була наявним доказом, як високо стоїть українська наука на вільній землі Америки.

В. Стецюк

Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства, ч. 4. Париж — Нью-Йорк — Мюнхен 1955.

НТШ видало досі дві наукові біографії свого Патрона: „Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя", написана Олександром Кониським (Львів 1898-1901), та вище наведена книжка проф. Павла Зайцева, основана на довголітніх дослідженнях призбираного нового матеріялу, на глибокій аналізі творчих спонук і генезі творів, на уточненні політичного й патріотичного світогляду в колах сучасного поетові суспільства.

Цей життєпис має 16 розділів, упорядкованих за найважнішими подіями на 400 сторінках. Вони описують не тільки поодинокі періоди поетового життя, але при тому змальовують широкі картини із життя тодішнього громадянства.

Автор вникає глибоко в тайни джерел, вибирає з них істотне, правдиве, основне, залишаючи осторонь зайвий дріб'язок, справляючи фальші, що так широко розповсюднились в недавній минувшині. Рік за роком, а то й день за днем із Шевченкового життя проходять перед нашими очима як святощі, з яких український народ черпав свої ідеали, якими надхненний крокує у майбутнє. Колиж нема джерел, щоб насвітлити якусь добу з життя Шевченка, автор удається до усної традиції, що збереглась вокруг його світлої пам'яті, аналізує її критично та вибирає з неї те, що більш правдоподібне; а то й ставить гіпотези та доказує їх відповідними арґументами. В цій методі присвічує авторові ідея, щоб усе життя Шевченка, усі його дії та ідеї були кожному знані, щоб культ Шевченкового Генія мав загально національні основи.

З такої точки зору автор розбирає всі проблєми, що були досі недосліджені або неясні. Тому тепер у цілій повноті та досконалості з'ясовані всі хвилини з дитячих років, при чому автор справляє та устійнює дату народження на 10. березня н. ст. 1814. в Моринцях, звідки походила його мати Катерина Бойко, в якої прізвищі бачить елементи походження з карпатських бойків, проворних і мандрівних. Тарасів батько теж зарадний бувалець, чумак, стельмах, письменний, як увесь рід Шевченків -Грушівських. Шоста дитина в родині, Марія, сліпа. Найстарша Катерина, як мати, теж Катерина, найліпша для Тараса. Тому й Шевченкова героїня Катерина зображена з глибоким спочуттям.

Автор оповідає широко про власників Керелівки, звідки походить батько, де Тарасові довелось провести дитинство та

перше юнацтво; спираючись на джерела, парохіяльні метрики померлих та на усну традицію, наводить факти випадків смерти від жорстоких побоїв, зокрема оповідає про сумну пам'ять серед селян про К. Браніцького, власника Керелівки, який помстився за намагання підпалу, прикрасивши цілу вулицю в селі посадженими на паль. Деталічно змальована теж ціла родина Потьомкінового небожа Василя Ельґельгардта, а далі характер сибарита, нешлюбного сина його, Павла, ґвардійського офіцера, що був останнім власником Тараса та вважав його склонність і талант в ділянці малярства за підставу для своїх користей.

На тлі Тарасової початкової науки досконало зображені дяковчителі, останні могікани скасованої тоді автономії парохій. З життепису довідуємось про поведінку людей, у яких Шевченко був за наймита та ремісника, кухарчука і конюшого, особливо про суворість до нього його дядька та брата Микити, про людяність о. Кошиця, з якого дочкою Федосею приятелював Тарас, а навіть після закінчення академії мистецтв хотів одружитись; при тому автор наводить сумний кінець, божевілля тієї нещасної людини; сумний теж був кінець дорогої йому товаришки дитинства Оксани Коваленко, що зведена москалем пішла на Сибір і там теж збожеволіла; про роман з Дзюнею (Дунею) Гусіковською, полькою з Вильна (а не з Варшави) і зв'язаний з нею повстанчий світогляд з 1830 р., про вплив на поета революційних проклямацій, згодом про життя на засланні з польськими революціонерами в Оренбурзі автор має свої оригінальні погляди.

Оригінально насвітлене Шевченкове життя в Петербурзі в добі академічних студій та в останніх роках, в Києві в добі кирило-методіївців, праці в Археографічній Комісії; зацікавлення усною словесністю, популяризуванням національних ідей з допомогою „Живописної України", дискусії з Пл. Лукашевичем на тему оформлювання літературної мови з західньоукраїнськими елементами на тлі „Русалки Дністрової" і „Руської Трійці". Багаті в нові дані: доба заслання, наукових експедицій, справа амнестії, сватання, купно землі та пляни на подружжя.

На тлі цього широкого образу життя й побуту автор досліджує крок за кроком Шевченкового Генія та його творчі піднесення й зниження. Кожен твір, кожна його думка пов'язана з біографією, з історією генези, з оточенням. Особливої уваги зазнає творче піднесення з 1843-45. рр.

Книжка написана так, що кожен може користати з неї, кожен може збагатитись її змістом. Бібліографія складена М. Глобенком, якому належить теж передмова. Між світлинами, що їх тут 91, деякі видрукувані вперше. Є тут і знаменитий автопортрет з 1843-45 рр., найкращий свідок поетового підйому в добі суспільно-політичних поем, з пророчим, запальним вогнем в очах і виразі обличчя. Цей автопортрет повинен стати іконою кожного українського дому.

Накінці треба зазначити, що зверхня форма книжки могла б бути краща, бо цей твір проф. Зайцева заслуговує на те, щоб стати настільною книжкою в кожнім домі.

К. Кисілевський

Академія Наук Української РСР. Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні. Мовознавство. Наукові записки. Т. XII. Видавництво Академії Наук УРСР. Київ 1953.

Тут поміщені такі статті:

1) Л. А. Булаховський (дійсний член АН., головний редактор). Питання виникнення української літературної мови. (3-16).
2) І. К. Білодід (член кореспондент АН.). Із спостережень над фразеологією української радянської прози післявоєнного періоду (17-50).
3) Й. А. Багмут (відповідальний секретар редколегії). Питання перекладу з російської мови на українську (Передача дієприкметників) 51-57.
4) О. Я. Петренко. Нариси з історії гіпотактичних сполучників в українській мові (58-68).
5) Б. В. Кобилянський. Синтаксичний зв'язок кількісних числівників два, три, чотири з іменниками (На матеріалі української і російської мов (69-78).
6) В. Т. Коломієць. Нові явища у фразеології чеської мови періоду народної демократії (79-95).
7) Є. В. Опельбаум. Древньоруські лексичні елементи в німецькій мові (96-110).

Критика і бібліографія:

Л. Булаховський. Против вульгаризации и извращения марксизма в языкознании. (111-118).

С. Самійленко. Про форму наз. від. множ. займ. І. ос. ны у слов. мовах. Автореферат. (119-121).

Хроніка. (122-128).

Всі статті побудовані на вченню Леніна і Сталіна, зокрема на твердженнях Й. Сталіна, висловлених в творі „Марксизм і питання мовознавства", що мав мету в 1952. р. розторощити

фантазійні концепції М. Марра, відірвані від будь-якого реального ґрунту й тим самим „ідеалістичні, а не марксистські”. В статтях червоною ниткою проявляється також покора перед „старшим братом” та його першенством в усякому ділі.

Наслідки такого підходу до мовознавства вражають читача своїми дивними висновками. І так:

Проф. Л. А. Булаховський приймає сформування української нації на другу половину 18. і початок 19. ст., коли „остаточно капіталізм переміг феодалізм у великій частині України”. Рівночасно тоді виник тип української літературної мови, основаної на полтавсько-київському діялекті, значить на мові І. Котляревського та Шевченка. Після такого твердження, Л. А. Булаховський наводить прикмети згаданого діялекту та порівнює їх до літературної мови. Виявляються розбіжності, особливо форми на — ить в 3. ос. одн. тепер. часу, що в тому діялекті мають — е: літерат: р о б и т ь, діялектне: р о б е. Тому то й сам автор змушений застерегтися, що треба уточнень в і д п о в і д н о д о о к р е м и х в и п а д к і в. Значить, генералізуючи діялектні риси на терені Полтавщини й Київщини і літературні, мовознавці роблять основні помилки, забуваючи те, що велика частина цього терену лежить в районі перехідного говору, який сьогодні зберіг здебільша прикмети північного діялекту. Також і згадана Булаховським розміжна лінія Ф. Т. Жилка, за якою на півночі панують форми — ить, на півдні — е, що проходить через пункти: Золотоношу, Лохвицю, Ромни, Новгород Сіверський, Ямпіль, не розв'язує даної морфологічної проблеми, бо Полтава з околицею, як це стверджує П. Бузук у своєму „Діялектологічному нарисі Полтавщини” (Діял. збірник), знає форми на -ить і тому й Котляревському вони не були чужі. За ним пішов теж молодий тоді Шевченко враз із Є. Гребінкою. Є врешті сліди, що Шевченко читаючи з Лукашевичем „Дністрову Русалку” задумав створити єдину українську літературну мову, в якій навіть Західня Україна мала мати деякі архаїзми, не то що форми на -ить. (Гл. П. Зайцев: Життя Тараса Шевченка, (102. стор.)

І ще більше дивно стає, що проф. Булаховський щойно в підвалі згадує велике значення Г. Квітки Основ'яненка з-під Харкова у творенні літературної мови в повістях, а не згадує безперечного впливу цілого харківського гуртка на літ. мову.

Заключуючи ці міркування можемо сказати, що українська літературна мова досі, на жаль, не уточнена як слід, а далі, що

вона виникла на підставі нового діялекту, який обіймає Наддонеччину, південну Полтавщину та південну Київщину, а не полтавсько-київський діялект, як думають марксисти за вченням Сталіна.

У праці І. К. Білодіда обговорені нові українські фразеологізми (ідіоми, прислів'я) в зв'язку з елементами народно-поетичної творчости М. Стельмаха, О. Гончара, що творять новий етап в розвитку української літературної мови, обумовленої соціялістичним життям. Автор твердить, що сучасна літературна мова — то мова радянских колгоспників, робітників, інтеліґентів, а фразеологізми — це один з компонентів цієї „складної багатоманітности" художньої прози.

Безперечно, сьогоднішня літературна мова, побудована на старих компонентах, а при тому збагачена новими, що відповідають дійсності. Але рівночасно не можна заперечити, що вона часто позбавлена художніх прикмет та засмічена російськими впливами й міжнародними елементами, що зовсім не свідчить про її самобутність. Вона стала під впливом життя буденною, зв'язаною з сучасними відносинами, а не з мистецтвом.

Й. А. Багмут доходить до висновку на основі не дуже точних даних, що здавна наявні в українській літературній мові активні дієприкметники на -чий, -щий „під благотворним впливом російської мови і в результаті багатющої практики перекладів з російської мови... значно активізувалися і поширилися у вжитку в публіцистичній і науковій мові." Це явище називає позитивним, бо воно сприяє точній передачі форм, властивих оригіналові, бо воно підвищує динаміку та ясність мови, підчас коли заміна активних дієприкметників на підрядні речення переобтяжує її.

Автор забув те, що найважніше, а саме: вживання таких дієприкметників опоганює „народну художність мови", а тим самим і мову колгоспників. Хіба можна радіти такому противному явищу?! Хіба М. Горкий і всі літератори та письменники Росії і України даремне накликували до очищування літературної мови від засмічення? Треба в тому випадку всім працювати над покращанням нашої літ. мови.

О. Петренко розглядає гіпотактичні сполучники в літописі С. Величка (ХУІІ-ХУІІІ ст.), особливо конкретно - з'ясувальні: же, жеби, іж, що, щоби, аби, даби, яко, будто, ніби, по словах мовлення й думання. В праці замало уточнено польські впливи на тодішню літературну мову. Зате автор повторяє чужі слова

про виникнення її на основі київсько-полтавського діялекту та про благодійний вплив братньої російської мови на неї.

Б. Кобилянський опрокидує думку визначних граматиків і діялектологів українських і російських (Фінкель, Кузнецов, Р. Аванесов, П. Черних), що нашу двоїну після числівників два-чотири (два года, два чоловіка...) пояснюють як родовий однини чоловічого роду. Дивно, що такі пояснення можуть бути в граматичних працях.

В. Т. Коломієць стосує твердження Й. Сталіна про російську мову до сучасної фразеології в чеській мові та наводить її три семантичні групи: 1) фразеологізми, що виражають марксистське розуміння суспільних явищ у всесвітньоісторичному масштабі, 2) фразеологізми пов'язані з радянською дійсністю, 3) фразеологізми, що відображають виключно дійсність народно-демократичної Чехословаччини. Накінці автор називає цей період одним з важливих періодів у розвитку фразеології чеської літературної мови. Таке твердження дуже релятивне, бо погляд на розвиток базується на однобічній оцінці явищ з мови.

Є. В. Опельбаум підкресляє, що досі ґерманісти, особливо такі, як Клюґе, Гірт, Уленбек, не приділяли уваги впливам слов'янських мов на словництво німців. Тим часом його студії показують їх на словах з торговельних та промислових взаємин старої Руси і Німеччини, як напр., німці взяли від старорусього словника такі слова, як соболь, норка (у торгівлі хутрами); старі назви монет, міри і ваги: безмен (назва ручної ваги, що прийшла до нас від арабів через турків), а далі із сільського господарства: соха; із зброї: сабля, шабля, що могли прийти до німців від угорців; із дипломатичних стосунків: товмач із старшого толмач, толъмач, толк.

Треба зазначити, що автор досліджує ці слова дуже точно та дає науковий коментар. На жаль, цей дослід обіймає тільки кілька слів, а в закінченні спирається, як усе, на вчення Й. Сталіна про те, що запозичені слова перетворюються на новому терені в дусі законів мови, яка запозичила їх. Це заключення тільки понижає дослідника, бо чи до нього потрібно було аж такого знаного всім твердження?!

В критиці Л. Булаховський обговорює російський збірник статтей, що звернені проти Марра та його послідовників, особливо знаного І. І. Мещанінова та Жирмунського. С. Самійленко в авторефераті висловлює здогад, що у слов'ян існували в найдавніші часи дві форми називного відмінка займенника першої особи: МЫ і НЫ.

В. С. Ільїн, докторант наук, оповідає про плянування та виконання праць в Інституті мовознавства за 1953. р. Особливо цікаві тут праці в ділянці діялектології та опису Шевченкової мови.

Вкінці А. Т. Борщ нарікає на послідовників Марра, що затримали нормальний розвиток мовознавства в молдавському філіялі АН СРСР.

К. Кисілевський

Записки НТШ, т. 159; 11 арк.

В. Кубійович: „Етнографічна карта Південнозахідньої України (Галичини)".
Записки НТШ, т. 160; 4-кольорова карта з 1 арк. пояснень.

Збірник Філологічної Секції, т. 24.
Записки НТШ, т. 161; 13 арк.

Збірник Філологічної Секції, т. 25.
Записки НТШ, т. 162; 6 арк.

В. Прокопович: „Печать малороссійская" і „Сфраґістичні етюди".
Записки НТШ, т. 163; 7 арк.

„Корона Данила Романовича". Збірник за редакцією о. А. Г. Великого.
Записки НТШ, т. 164; 5 арк.

Збірник Філологічної Секції, т. 26.
Записки НТШ, т. 165; 8.50 арк.

Бюлетень НТШ в Торонті, 1953; 10 арк.

Збірник матеріялів V. наук. конференції НТШ — Торонто, 1954; 12 арк.

б) В Серії „Бібліотеки Українознавства":

Я. Падох: „Нарис історії українського карного права".
Бібліотека Українознавства ч. І., 5,25 арк.

І. Холмський: „Історія України".
Бібліотека Українознавства ч. 2; 23 арк.

Ю. Шерех: „Нарис сучасної української літературної мови".
Бібліотека Українознавства ч. 3; 25 арк.

П. Зайцев: „Життя Тараса Шевченка".
Бібліотека Українознавства ч. 4; 25 арк.

в) Чужомовні резюме прочитаних доповідей:

„Proceedings of Historical-Philosophical Section"; Vol. I; 7,5 арк.

„Proceedings of Philological Section"; Vol. I; 5 арк. Vol.II; 4 арк.

„Proceedings" Математично-природописно-лікарської Секції; за ред. О. Андрушкова. Vol. I; 3 арк. Vol. II; 4 арк.

„Résumé de la Conférence Scientifique à Sarcelles"; за ред. В. Янова. 4 арк.

г) Інші видання:

„Сьогочасне й минуле"
том І. за 1948 рік; 8 арк.; том ІІ. за 1949 рік; 9,5 арк.

„Історія НТШ"; 3 арк.

„Хроніка НТШ"
Випуск ч. 75, за час 25. VI. 1939 — 15. III. 1949; 2,5 арк.
Випуск ч. 76, (резюме доповідей по-українськи); 1 арк.
Випуск ч. 77, за час 9. IV. 1949 — 31. XII. 1953; 4 арк.

„Енциклопедія Українознавства" — Частина перша за ред. В. Кубійовича і З. Кузелі.

„Енциклопедія Українознавства" — Частина друга (в друку); гол. ред. В. Кубійович.